

NECULAȚI IORGA

AMINTIRI DIN ITALIA

GIOSUÈ CARDUCCI

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRARII H. STEINBERG

18, STRADA ȘELARI, 18

1895.

Prețul 1 leu.

NECULAÏ IORGA

AMINTIRI

DIN

ITALIA

GIOSUÈ CARDUCCI

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRARII H. STEINBERG

18, STRADA ȘELAKI, 18

1895.

DE ACELAȘI :

Une collection de lettres de Philippe de Maizières, Paris, 1892 (extr. din *Revue Historique*).

Poezii, București, 1893, Haimann.

Schițe din literatura română, I, II, Iași, 1893—94, Șaraga.

Thomas III, marquis de Saluces, Paris, 1893, Champion.

Philippe de Mézières et la croisade au XIV-e siècle (Bibl. de l'Éc. des H. Études sup. t. 1 ar).

TABLA DE MATERIE

PREFAȚĂ	I—IV
GIOSUÈ CARDUCCI	1
DIN ITALIA: VENEȚIA	61
« PADOVA-VIGENȚA-VERONA-MILAN	119
« TURIN-GENOVA-PIZA	156
ROMA	173
FLORENȚA	223
NAPOLI	241

Doamnei Maria N. Jorga.

PREFAȚĂ

De obicei, prefața n'are rostul ieî într'o carte de literatură curată. Iea se pune în două cazuri numai: cînd autorul crede prea mult sau prea puțin în cele scrise de dînsul. Pentru volumul de față, ie cazul din urmă. Aceasta n'ar scuza însă pe deplin punerea înaintea a acestor rînduri: iele sînt mai puțin o recomandare, decît o explicare, și o explicare foarte necesară.

Cînd «Amintirile din Italia» au fost compuse, autorul iera foarte tînăr, sau mai bine prea tînăr, și iele au însușirile și defectele cărților făcute înaintea de 20 de ani. Dacă ieste într'însele o încredere naivă în puteri, atuncea pentru întăia oară încercate, o spontaneitate caldă, pe care cine-va o pierde, cîștigînd sau necîștigînd alte însușiri mai solide, nimene nu vede mai bine astăzi decît cel care le-a scris altă dată, defectele de pătrundere, de adevăr, de gust, foarte adese-ori. După mai mulți ani de

experiența și cugetare, autorul a înțeles, că alegerea subiectelor nu determină greutatea operelor de artă, că un tablou religios înfațișează alt-ceva decît pe unul sau mai mulți sfinți, înfațișează acea putere creatoare, care se imprimă pe ori-și-ce alege artistul, cînd ie mare. Evident deci, că multe simpatii și antipatii de odată îi sînt cu desăvîrșire straine.

Acestea privesc felul de a vedea în artă, pe care-l manifestă «Amintirile», soluția ușoară dată unor probleme foarte grele, de care nu se putea apropia cu izbîndă, așa pregatit, cum iera atunci. În ceia ce privește forma, ie tot atît de mare deosebire între gustul de înaintea și cel de astăzi. Sentimentalismul și poza ierau la modă acum cîți-va ani, precum sînt la moda și astăzi, și, fiind-ca asupra tinerilor se exercită mai mult influențele, și mai ales acele, de care ieste vorba, «Amintirile» cad adeseori în sentimental sau se înțepenesc în poze, artistice, sceptice și de alt-fel, care sînt tot-de-a-una și cu desăvîrșire condamnabile. Din acest sentimentalism face parte zugrăvirea Veneției după rețeta cunoscută, groaza regulamentară înaintea trecutului republicii,

melancolia plîngătoare — ie un oraş zidit pe apă! — care nu reprezintă nici adevărul faptului, nici adevărul impresiîi.

Dar Veneția de o dată iera pentru mine tot Veneția melodramatică, Veneția profanilor, cari o cunosc numai după ecoul literar, mai fals și mai silit încă, al tiradelor, așa de cu succes în vremea lor, ale lui Daru sau Cesare Balbo. Chiar dacă aceste părți ar fi mai gustate, — și sînt profund convins că ast-fel se va întîmpla, le reneg cu patimă.

Scrise asta-ză — autorul poate spune aceasta fara minunatul pseudo-modest, care se obișnuiește la noi—aceste impresii ar avea un caracter mai barbat, mai sigur; ar fi mai bogate și mai adevarate. Și tocmai fiindcă iele ar fi cu totul alt-fel, iel și-a interzis orî-ce adăugiri sau schimbări: chiar cînd o povestire ie tăiata brusc printr'o lacună în manuscrisul, care a avut peripecțiile sale, chiar cînd nepotrivirea ie strigătoare între ideile de atunci și cele de acum. Iele se înfațișeaza decî astăzi, așa cum au fost scrise în primă-vara lui 1890, cu toata nelegătura bucaților așternute imediat după impresie, în larma otelelor italiene, în emoția plecării mai departe.

S'a adaus la părțile publicate în Revista Noua restul manuscrisului pastrat.

Acestea sînt esplicările, care se impuneaă înaintea acestei cărți de întăia tinereța.

Adaugirea la calatorii a studiului literar, care urmează, nu iera, evident, la început în intenția autorului. De și introdus cam arbitrar, pe lîngă lucruri, cu care n'are alta legatură, decît acea care ețista între țara italiana și poetul italian, iel n'a fost facut pentru aceasta ocazie, ci ie produsul unui studiu mai îndelungat al operei lui Carducci. Aceasta va esplica și forma, pe care o îmbraca, forma, care se deosebește tot atît de mult de cea obișnuita la noi pentru asemenea lucruri, pe cît și scopul articolului mieu de acel, pe care-l urmăresc alte articule critice. Incredințat, că nu va deveni popular—și, ca tot-de-a-una, pe deplin satisfacut de aceasta — îi voi socoti ținta atinsa, daca puținii de la noi, cari staî la nivelul unui public apusan, vor cunoaște mai de aproape printr'însul pe autorul «Odelor barbare».

München, 23 Decembre 1893.

d. A. Băscovanu

GIOSUÈ CARDUCCI

(schiță din literatura italiană contemporană).

Cele ce urmează, nu sînt cercetarea largă și deplină, de care ie vrednic cel mai mare dintre scriitorii italieni în viață, începătorul unei mișcări poetice, care nu s'a întins mai departe decît hotarele țării sale ¹⁾, dar care a dat o viață nouă literaturii acesteia, cel mai mare poet, ce s'a manifestat în Europa

---

1) De și ultimele opere ale lui au fost traduse de Julien Lugol în Franța, iar în Germania cele mai frumoase părți din poezia-i s'au făcut cunoscute prin traducerile lui Heyse (*Verse aus Italien*), Julius von Schanz (*Italia* lui Hillebrand. H și *Kornblumen und Immergrün*), lui Karl von Thaler și mai ales prin publicarea unui volum întreg de traduceri de B. Jacobson (*Ausgewählte Gedichte von G. Carducci, metrisch übersetzt von B. Jacobson, mit einer Anleitung von Karl Hillebrand, Leipzig, Wilhelm Friedrich, Verlag des „Magazin für die Literatur des Auslandes“ 1880, in 12°*).

după moartea lui Heine, ¹⁾ curn îl saluta, după publicarea «*Poeziilor nouă*», un critic german, cunoscut prin lucrările sale asupra literaturilor celor mai deosebite, K. Hillebrand. Pentru a face cercetarea aceea, ie de nevoie o cunoaștere adîncă a condițiilor intelectuale, în care se află Italia de astăzi, o familiarizare mai vechie și mai completă cu opera atît de bogată a poetului din Bologna, o ignorare mai puțin desăvîrșită a polemicilor violente și laudelor fanatice, pe care le-a găsit în propria lui țară, lucruri ce nu mi-aũ fost iertate nici de vreme, nici de împrejurări. ²⁾

1) Giosuè Carducci... ist ohne Zweifel der bedeutendste Dichter den Italien seit Leopardi's Tod hervorgebracht—ja, ich wage weiter zu gehen, Europa hat, seit es Heinen verloren, nicht die auftreten sehen, welche ihm gleich kämen, und selbst der helle Stern des Westens, Bret Harte, verbleicht etwas vor diesem Sterne (*sic*) (*Carducci's neueste Gedichte, in Zeiten, Völker und Menschen* von Karl Hillebrand, t. II, Berlin, Oppenheim, 1875, p. 95). Păreră ie întărită („vielleicht den ersten“) în prefața traducerii Jacobson (p. V).

2) N'am putut întrebuița ast-fel cite-va cărți consacrate unor părți din opera lui, precum: G. Chiarini, *I critici italiani e le odi barbare*, Bologna, Zanichelli, 1878; Leopoldo Barboni, *Giosuè Carducci e la Maremma*, Livorno, Giusti, 1885; prefața lui Enrico Panzacchi la ediția a 2-a Zanichelli a „*Poeziilor nouă*“ (Bologna, 1879, în 12), biografia lui Adolfo Borgognoni (înnaintea ediției a treia florentine din *Poezii*, Barbèra, 1878), articolul lui Adolf Pichler în *Abend-*

Articolul acesta se întemeiază aproape numai pe datele de viață interioară și esteri-oară, cuprinse în scrierile lui Carducci. Multele sale opere de erudiție saū de istorie literara, polemicile din *Confessioni e bataglie*,¹⁾ rețenziile puțin însemnate din «*Ceneri e faville*»²⁾, întreprințate, întru cît lămuriri asupra concepțiiei sale de poezie și artă se pot afla în iele, aū fost lăsate la o parte, cu voie. Se va vorbi aice de poeziile sale numai, partea cea mai însemnată, dacă nu și cea mai întinsă, din cît a scris, și, singura mea țintă ie să fac cunoscută, ori cît de necomplect, dar cu cîtă ezactitate-mi va fi cu putință, figura unuia din frunțașii literaturii veacului.

I

De la apariția Juvenilelor (*Juvenilia*), în 1857, până astăzi, cu fie-care operă mai lămurit și mai energic, Carducci a lovit în

---

post și al lui von Thaler în *Neue Freie Presse* (reproduse innaintea edițiiei Zanichelli, 1875, a *Nouelor Poezii*).

1) Serie prima, Roma, Sommaruga, 1883, în 8°; serie se-conda, *ibid.*, același an.

2) Serie prima (1859-70), Bologna, ditta Zanichelli, 1891; serie seconda, *ibid.*, 1892 (1870-5).

școala poetica din cea d'întăiū jumătate a veacului, în școala romantica italiană. De la început, iel a sărit peste întreaga serie a imitatorilor mai mult sau mai puțin credincioși ai lui Manzoni, pentru a se alipi, printre contemporani,—de Leopardi, «maestrul» ¹⁾ invocat în dedicația volumului de tinereță; printre predecesorii imediați,—de Foscolo, Monti și Parini; mai departe,—de numele mari ale trecutului: Ariosto, Petrarca, Dante ²⁾; în sfîrșit,—de anticitatea clasică. Clasicismul nu iera mort: după ascunderea trecătoare în negurile romantice, iel trebuia sa reapară, pentru mîntuirea artei și a poezii în special ³⁾. În trei-zeci de ani de luptă literară, aceasta i-a fost ținta, și vrajmașii artei clasice aū fost vrăjmașii săi.

Romantismul acesta, cu care a luptat Carducci, se deosebește simțitor de mișcarea

---

1) Lui și lui P. Giordani îi sînt dedicate *Poeziile* din 1859: «*come ad autori e maestri*».

2) Care a sunat, zice iel, renașterea, fie și dintr'o clopotniță gotică. *Poesie di Giosuè Cardū ci* (Enotrio Romano), Firenze, Barbèra, 1871, p. XV.

3) «Non di quel classicismo tecnico... si di quel classicismo eterno che è l'armonia più intima del concetto col fantasma e della contenenza con la forma, che è il fio r della perfezione degli ingegni ben temperati» (*Bozzetti critici e discorsi letterarii* di Giosuè Carducci, Livorno, Vigo, 1876, pp. 468-9).

cu același nume din Franța, singura mai bine cunoscută la noi. Apariția sa nu ie zgomotoasă: nici-un manifest cu răsune-tul puternic, nici o prefață cu mînile în șol-duri. După cîțî-vă ani de poezie clasica, ¹⁾ Alessandro Manzoni se convertește la creș-tinism, și toarnă din același bronz sever și cam rece imnuri către Fecioară, altele pentru patimile lui Hristos ori pentru în-viere, calcă în tragedii cu subiecte medie-vale—regi lombarzi sau condottieri—respec-tatele regule ale lui Aristotel, zugrăvește aceleși epoce în admirabilii «*Logodnici*»; Grossi își caută tot acolo subiectele, în romanul ca și în operele sale poetice; Ber-chet scrie «*Romanzele*» sale patriotice, Prati imitează sentimentalitatea operelor similare din Apus, în «*Ermengarde*» și «*Armanzi*», cari sînt poate cele mai romantice, în înțe-lesul francez și german al cuvîntului, din toate produsele școlii. Toți însă, cu excepția lui Prati, îmbraca fondul de idei, mai mult

---

1) Carducci semnala această lirică «classica classicissima», scrisă de Manzoni între 1806 și 1809. *Bozzetti critici*, p. 305. V. și un bun articol al lui Manzoni însuși asupra școlii, pe care a creat-o, *Del romanticismo in Italia*, publicat întâiu în *Prose di Alessandro Manzoni*, Venezia, Cecchini, 1853, [p. 111, sqq. (caracterul anti-clasic și religios).

saŭ mai puţin nou, într'o forma de o sobrietate clasică, şi lacrimile false, simţirile torturate, espresiile bătătoare la ochi nu lovesc decît poate în scrierile poeţilor mai mărunţi şi mai târzi, ceia ce face încă o deosebire între Manzonieni şi şcoala franceză, care n'a rămas totuşi fără influenţă asupra lor. ¹⁾

Unde însă deosebirea ie mai puternica, ie în direcţia religioasa, pe care Italienii, ca şi învăţatorii lor din Germania, o aŭ, şi care lipseşte cu totul romantismului din Franţa. Châteaubriand stă singur în mişcarea literaturii franceze contemporane ; descoperitorul frumuseţilor poetice ale creştinismului n'a rupt nici o lanţă în potriva unei şcoli clasice, de care nu se deosebia, pe cît se crede de obicei, prin formă. Lamartine nu ie un militant nici iel. Luptătorii sînt ceilalţi : tinerii de la 1830, Hugo, care, dacã a

1) Observaţia lui Hillebrand (*Ausgewählte Gedichte...*, p. XVI), cã romantismul italian nu cunoaşte «fermecătoarea fantazie» a Germanilor (precum iel ie străin şi de tonul nehotărit, atît de magic în efecte adese ori, al poeziei nordice), ie adevărată, dar iei n'aŭ putut cînta «o cavalerie convenţională şi pioasă, aflată de Châteaubriand» (von Châteaubriand's *Erfindung*), pentru-cã scriitorul francez n'a avut nimic a face cu cavaleria, orî-şi-cum privită. Manzoni vorbeşte şi iel de lipsa elementului anarhic în formă, *l. c.*, p. 150.

sprijinit în «*Odes et Ballades*» reacțiunea politica, n'a făcut nici-odată îndatoriri deosebite unei credinți, care nu iera a lui, Théophile Gautier și Musset, cari numai astfel de gânduri n'au avut în viețile lor de petrecători ori de artiști cu inimile închise pentru curente politice sau religioase ale timpului. Din potrivă, precum în Germania Novalis cânta superioritatea catolicismului și plînge reforma tulburătoare, precum tot acolo Görres scrie «*Mistique*» în cel mai curat gust al veacului de mijloc, și Zacharias Werner ține predică, care ar fi avut o izbîndă îndoită în al XIV-lea veac ; în Italia, Cantù apără credința catolica în Istoria sa universală, Rosmini învie idealismul, după timpurile fără de lege ale secolului trecut, Vincenzo Gioberti reprezintă cu putere și căldura direcția guelfa. ¹⁾

În aceeași vreme, ori în ce chip ar fi stat ieși cu inima față cu credințele, pe care veacul al 18-lea socotea, că le-a darîmat, romanticii Italiani sînt, absolut fără excepție, patrioți, și, mulți dintre dînșii, liberali din cei mai desavîrșiți. Starea nenorocita a Italiei,

1) În religiozitatea lor însă, Italianii sînt cu mult mai moderni, și, precum observa Carducci (*Bozzetti critici...*, p. 306), Manzoni însuși, nici-odată un «cristiano rattrapito», a știut să-și tempereze ideile religioase prin spiritul de toleranță al veacului al 18-lea, în care s'a născut.

sfașiata în atitea state, cîrmuite fără conștiință de aspirațiile naționale ale poporului, sau îngenuchiate înaintea strainului, umplea de durere inima orî-cărui om, ce cugeta la Italia de o data și la Italia, care trebuia sa fie. În Franța, Hugo a fost tot-de-a-una amestecat în luptele de partițe: după lovitură de stat din 1851, mai ales, liberalii în-taiu, socialiștii pe urmă, au văzut în iel pe unul din capiî cei mai energici și mai folositori, dar nimenea dintre romantici nu l-a întovarășit pe calea luptelor politice. Mișcarea s'a despartit de lumea esteroară din ce în ce mai mult, retragîndu-se, la urma, în liniștea sînina a lui Vigny sau Leconte de Lisle, în indiferența desavîrșită pentru tot ce ie *burghez*, pentru tot ce nu face parte integrantă din arta divinizată. Sculptarea formei, căutarea de efecte nouă, mai colorate sau mai plastice, iata ce putea interesa numai pe membrii unei școli rămase, de la declarația de razboiî din 1830 și pana la Parnasienî, o școală curat literara. Reprezentanții liberalismului sînt aiurea, între avocați, între ziariști: vrajmașii acestora nu sînt nici iel romantici: ca fel de a-și esprima ideile, ca logica rece și fara de fraze, straina

de ori-ce amestec cu sentimentul și sentimentalitatea, Joseph de Maistre, cel mai neîndurat dintre reacționari, ie un filosof din al 18-lea veac, întrebuițind cū alte scopuri armele intelectuale ale timpului acelaia. In Germania, romantismul, dezgropînd trecutul veacului de mijloc, ie de multe ori național, dar naționalismul său nu poartă părul lung și mantaua bătută de vînt a revoluționarilor italieni. Uhland singur leagă în unele din poeziile sale aceste doua însușiri, și încă ie o nesfîrșire de la iel pîna la un Mazzini: încolo, liberali sînt Heine și Börne, prietenii Francejilor, oame-nii cari-și păstrează ironia pentru a rîde de îndobitocita, slaba și apăsata Germanie. In Italia, cine staū în fruntea liberalismului național, cine visează Roma fără de preoți, cine mîngîie cu cîntecele lor pe răsculații de la 1848 și de mai tîrziu? Romanticul Berchet, romanticul Gabriele Rosetti. Silvio Pellico, un romantic și iel, pune pe altarul dorurilor sale pe Dumnezeu lînga Italia, și nota religioasă se amestecă cu cea naționala în plîngerea resemnată a «*Inchisorilor*» sale. N'a scris Manzoni însuși «*Trionfo della Libertà*», unde revoluția franceză ie înălțată

până la nouri, și, în acele vremuri de sălbătăcie fara stavilă, nu ni-a prezentat iel pe «*la barbara consorte di Luigi*»¹⁾, Maria Antoinetta însăși?

Ast-fel se înfățișează scurta²⁾ și puțin bogata perioadă romantică italiană, în reprezentanții sași de frunte: religioasă și națională ca direcție, mai puțin iubitoare de veacul de mijloc decît aiurea, și foarte puțin sentimentală, ca fond, cumpătată ca forma, fără ezagerări plictisitoare, fără versuri zgomotoase, aruncate în fața bunului gust, fără multă afectație morbida și fara cinisme colorate, ca formă.

Cauza poate iera acel instinct clasic, luînd cuvîntul ca o notație a sobrului și definitivului, pe care, în perioade foarte rare numai din istoria sa literară, l-a pierdut Italia. Două cuceriri straine aũ adus cu iele viciarea a-

---

1) *Trionfo della Libertà*, III:

Le viscere cruente di Parigi,
Regurgitando velenosa bava,
La barbara consorte di Luigi...

2) Tot Carducci, care ie de multe ori un critic minunat observa încă faptul, că romantismul italian nu și-a săpat nici-o dată o albie statornică, ci a procedat «a ondate disiguali e intermittenti» (*Bozzetti critici...* p. 472). Poate că n'ar fi tocmai paradoxal, dacã s'ar zice, că în Italia n'a fost *romantism*, ci *romantică*.

cestui instinct de măsură: Spaniolii au dat pe Marini, bombasticismul și fardarea ideilor, Francezii veacului al 18-lea au inspirat pe Frugoni și următorii săi, școala arcada. O reînnoire clasică se produce însă îndată în potriva laptelui dulce și poezii de salon: Alfieri, Monti și Foscolo își formează spiritul prin studiul anticilor, precum același studiu oprise înaintea, Arcadii false, pe un Chiabrera sau Filicaja de a se îneca în apa cu zahar. Contra acestor clasici noi, și nu contra unei suveranități literare ca a lui Delille în Franța, contra acestor vrajmași ai madrigalismului și afectării, ce dominau în Franța atuncea, s'a ridicat romanticismul, și aceasta explica și puțină sa izbînda și asemănarea de forma, care ezista între cei mai talentați din direcția nouă și treimea clasică de la începutul veacului ¹⁾).

Pe la 1860, mișcarea iera pe sfîrșite: în locul marilor producători, cari naturalizase curentul în Italia, un Aleardi, un Prati, a doua generație romantică, îl compromiteau.

---

1) De aceea, greșește Carducci, cînd, într'o încercare de a da dreptate romanticismului, atribuie reprezentanților săi rolul de transformatori ai unei literaturi «da atitudini già sicche e da forme usate» (*Bozzetti critici.*, p. 468).

Maî deosebiți de preinșiî lor părinți, decît aceștia de renovatoriî clasici, epigoniî pu-seseră la modă o poezie, în care poza lui Byron și tînguirea copilăroasă a lui Lamartine se prezentaû supt o haină poetică, compusă din fraze goale, versuri difuze și palide, rime neglijate. Atunci, s'a întîmplat ca după domnia literară a lui Marini și a școlii arcade din al 18-lea veac. Simțul de formă limpede și frumoasă al Italianului a fost jignit de asemenea soluțiî ducege.

Carducci întrupă revolta, înnălțînd steagul vechiû și glorios al clasicismului.

II

În 1857, ieși de supt teascurile tipografiei Ristori din San Miniato, un volumaș de vre-o sută de pagine, supt titlul de : «*Rime di Giosuè Carducci*» ¹⁾. Autorul, profesor la gimnaziul de acolo, avea ceva maî mult de doua-zeci de ani. ²⁾

În «*Confessioni e battaglie*», poetul ni-a

---

1) *Rime di Giosuè Carducci*, San Miniato, tipografia Ristori (1857), în 16, 104 pp. Descrierea amănunțită în bibliografia operelor lui Carducci, care urmează *Odele Barbare*.

2) Născut la Valdicastello lingă Pietra Santa, în Marema pisană, la 27 Iulie 1836.

dat descrieri colorate ale celor d'întăiu ani din viața sa harnică, petrecuți într'unul din cele mai pierdute locuri ale Maremei pisane. 1) Tatăl său, doctorul Carducci, iera un mare admirator al romantismului și un bun patriot, manzonian și revoluționar. Până la 14 ani, iel fu singurul învățător al copilului, iel și cărțile bibliotecii sale, Manzoni, cu comentariile și criticile asupra-î, Iliada și Eneida, *Gerusalemme liberata*. 2)

Dacă cetirea celor din urmă nu-î produsese o înrîurire imediată—cea d'întăiu operă mare a lui Giosuè fu o poemă romantică, plină de dueluri, călugărit și sinucideri,—cîte-va cărți de istorie, Rollin și Thiers, cu scenele lor de revoluție și de republică, îi umplură mintea de visuri războinice. Înainte de a face ode, destul de reci, în potriua «tiranilor», iel organizează state libere, cu arhonți, consuli și tribuni, cari le guvernau prin revoluție. O viață de zgomot și de luptă, pe care o amăriau numai, din vreme în vreme, pedepsele părintești, a cărora parte

1) Castagneto în Bolgheri.

2) *Confessioni e battaglie*, I-a serie, pp. 15 sqq., și în *Bozzetti critici*, pp. 297, sqq. În schimb, mamă-sa, o Florentină, Ildegonda Celli, l-a învățat a ceti, pe Alfieri (*Poesie*, Florența 1874, p. XIII).

de căpetenie iera închiderea moralizătoare cu Silvio Pellico, *Morala catolică* a lui Manzoni și viața sfântului Iosif Calasanzio. De atunci își datează iel începutul urii în privia romantismului și poezii ortodoxe. ¹⁾

Revoluția trebui să aprindă îngrozitoare flăcări în inima tânărului Licurg. Strigă, înaintea celor ce-l priviau zimbînd, «Viva Mazzini» și «Viva Garibaldi», ²⁾ se cutremurâ la auzul veștii—falsă, din fericire, — a morții celui d'intăiü ³⁾; apoi marele duce se întoarse înapoi în capitala sa, doctorul liberal își pierdu postul din fundul Maremei, și Carducci trebui să se resemneze la intrarea într'un colegiu florentin, unde iarăși laudele lui Manzoni și recitarea imnurilor acestuia îl așteptău ⁴⁾.

Aici, la Florența, întăiü ⁵⁾ i se manifestă talentul poetic, printr'o poemă în versuri,

---

1) Care aü rămas legate în mintea sa cu «la mortificazione, la solitudine, la privazione di libertà e d'aria e di combattimento» (*Bozzetti critici*, p. 299).

2) *Confessioni e battaglie*, serie II-a, pp. 212—3.

3) *Ibid.*, pp. 211—2.

4) De Foscolo și Leopardi, se vorbia rar numai, și fără laude (*Bozzetti critici*, p. 300).

5) *Gubernatis (Dictionnaire des écrivains contemporains*, ediția a 2-a, p. 514—5), îi atribuie încă niște strofe scrise la 1847, asupra morții unei cucuveici, un poem asu-

«*Amore e morte*». Iera, ni spun marturi-
sirile din *Confessioni e battaglie*, o, îngro-
zitoare și sîngeroasă operă ; acțiunea se pe-
trecea în veacul de mijloc, se înțelege, și
lacrimile eroinei se amestecău cu sîngele
eroilor în scene de un tragic înfiorător. Urmă
prezentarea manuscrisului unui director de
jurnal, abatele Fioretti, care n'avu loc des-
tul, în mica sa foaie, pentru publicarea u-
nei opere cu pretenții atît de ambițioase.

După cîte-va luni abia, tînărul intră în
categoria celor tipăriți, printr'un «sonet de
ocazie», în cinstea coriștilor din Piazzá Vec-
chia, sonet cerut și imprimat de un tipog-
raf localnic, cu ideile liberale. ¹⁾

De la Florența trecu la Pisa, apoi la San
Miniato, ca profesor la gimnaziul de acolo,
unde avu, drept colegi, pe unii din tova-
rașii săi de școală. Într'un al treilea articol
din aceeași culegere, Carducci zugrăvește
traiful său în acești ani de tinereță veselă
și entuziastă, cu sărăcia sa fără de grije,
cu discuțiile până în ziuă, în Duminicile,

---

pra cuceririi castelului Bolgheri de Ladislas de Neapole
și niște terzine, în care războinicul tînăr zugrăvia pe Bru-
tus cugetînd la omorul lui Cezar.

1) *Confessioni e battaglie*, serie I-a, pp. 13—17.

cînd Chiarini, Nencioni și Gargani veniau din Florența să-și vadă monasticul prieten, cu o scurtă iubire, omorîta de vorba vulgară a unui quidam. «Risorse»-le ¹⁾ ierau puține la San Miniato al Tedesco, și publicarea volumului întăiū de poezii ²⁾ avea scopuri practice, care n'au fost atinse, după cît se pare. ³⁾

Autorul însuși, în prefața edițiii definitive a *Juvenilelor*, ⁴⁾ Hillebrand, în introducerea la versiunea germană a poeziilor alese, ⁵⁾ au vorbit destul de sever de versurile acestea din 1857. Pentru Carducci din 1880 ⁶⁾, iele sunt încercările, tot-de-a-una slabe ca formă, ale unui copilandru aproape, crescut în țara mică și neliberă. ⁷⁾ Dacă din operele cele-l-alte puțin va rămînea numai în tezaurul estetic al omenirii din toate timpurile, cu atît mai mult se va întîm-

1) Ie titlul articolului (*Confessioni e battaglie*, II-a serie, pp. 369—90).

2) Apărut la 22 Iulie (p. 390).

3) *Ibid.*

4) Bologna, Zanichelli, 1880 (unele bucăți lipsesc într'a-aceasta). Reprodușă introducerea și în *Confessioni e battaglie*, serie I-a, pp. 21, sqq.

5) *Ausgewählte Gedichte*, pp. VIII—IX.

6) Prefața ie datată din 3 April 1880.

7) «Un quasi ragazzo, cresciuto in paese piccolo e non libero» (*Juvenilia*, p. V).

pla aceasta cu versuri, care i se par astăzi, cînd idealu-i literar se ridică tot mai sus, contrare în mare parte concepții sale asupra poeziei. ¹⁾ Pentru criticul german, iele sînt nehotărîte ca formă, școlărești pe alocurea ²⁾, necoapte (*unreif*), în întregimea lor.

Ceia ce exprimă mai lămurit *Juvenilele*, ie revolta. Poetul a spus aiurea, că s'a născut cu dînsa în sînge ³⁾: starea lucrurilor în Italia politică și intelectuală nu putea să-i liniștească inima. Stăpînire străină, dezbinare, lipsă de energie și ușurătate, de o parte, de alta, gust fals și imitare nenaturală a unor forme estetice, care începeau să decadă. În potriua tuturor acestor păcate ale vremii s'a ridicat poetul.

Cît de puternic, de trivial adesea-orî în putere, își întrupează ura în potriua romantismului pratian! Departe de dînsul «Apolon cimbricul» ⁴⁾, *Goții* literari ⁵⁾, în contra cărora strigă pe «Terențiu Adriaticei»,

¹⁾ «Per gran parte contrari al concetto che ora ho dell' arte di poetare» (*ib.*, p. II).

²⁾ În sonete, care ar fi «*Gymnasiastepoesie*» (*Ausgewählte Gedichte*, p. IX).

³⁾ *Poesie* (Florența, 1871), p. IX.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 243 (în această ediție, *Juvenilele* ocupă paginile de la sfîrșit).

⁵⁾ Sonetul către Carlo Goldoni (cartea I-ia, n. VII).

Goldoni ¹⁾, poezii «vaticinanți». ²⁾ Geamă către astrul ieî palid turma romantică, ³⁾ ochii lui privesc înfocați la alte țări și alte timpuri. O! de-ar învia pentru dînsul Grecia, sînină și cumpatata în eteratele închipuiri ale poezilor săi ⁴⁾, geniul liber al Romanilor ⁵⁾!

Ar fi cîntat atunce imnuri melodioase, exterminînd ⁶⁾ tiranii, ținta tuturor săgeților sale de tinereță, în Atena sau în Roma republicană, în loc să-și ducă zilele nemulțămite în epoca «zădarnică și mișească» ⁷⁾, în mijlocul neamurilor fără de viață ⁸⁾, în acest (versul ie celebru).

... secoletto vil che cristineggia! ⁹⁾

1) «Terenzio dell'Adria» (*ibid.*) Cine cunoaște pe Goldoni va înțelege, că ie o admirație de tînăr.

2) «Sofi e poeti vaticinanti» (p. 290).

3) Gema all'astro pallido,
Stanchi le inferme ciglia,
La scelerata, astemia,
Romantica famiglia (p. 262). Tot acolo: «vil gregge».

4) P. 243... Se a me, ne'lieti
Fantasmi eterei de'suoi poeti
Grecia riviva.

5) «Il libero genio romano» (p. 244).

6) Venuto io fossi a sterminar tiranni

Con voi, Roma ed Atene... (c. III, n. V; bucată ie întitulată «Libertății», și poartă data de 1856).

7) «Vana e codarda» (p. 290).

8) «Genti mal vive» (*ibid.*).

9) Cartea I-a, n. 6. În ediția I-a, tipograful îngrozit a cerut autorului o notă explicativă pentru un asemenea vers.

Indignarea patriotului se leagă aici cu a moralistului, «care nu pune predica în gura adulterilor» ¹⁾, cu a spiritului limpede și vioi. În nenorociții romantici, cea ce i se pare mai răspingător, ie îngenunchierea înaintea unei mode străine, înaintea curențului venit din țara apăsătorilor, din Germania. În ura contra creștinismului, ie cea din ura contra preotului fără de țara, predicând din Roma cosmopolită supunerea față cu strainul său al străinului ²⁾, neîncrederea în marele ideal de-unitate națională. În sfârșit, ce dragoste poate să simta luptatorul cu inima caldă pentru tinerimea indiferentă și supusa, «străină ca simțire și ca limbă» ? ³⁾.

A sări cu atâtea veacuri în urma și a împlînta sabia în inima lui Hiparc, ie un lucru, pe care numai închipuirea-l poate împlini; a învia, nu traiul, ci cugetarea antică, ie mai ușor, cînd se ține cine-va la forma, ce a învălit-o odată. Această încer-

1) Ediția definitivă, *prologo* (lipsește în cea din 1871), p. 7 :... non santifichi la voluttà,

Non meti a Venere lo scapulare,

Non fai gli adulteri sermoneggiare.

2) Ediția definitivă, p. 245 : *Voce dei preti*.

3) «... di cor peregrina e di favella» (*Poesie*, p. 294).

care a făcut-o Carducci în cele d'ntăiu rime ale sale.

În afară de cîte-va poezii cu spiritul modern, de strigătele de revoltă tot atîta de moderne, cele-l-alte cuprind imitații, desăvîrșite adeseori ale unor cunoscute bucăți clasice, chie arî de prietenii în sînul naturei dorite, 1) scene de dragoste ușoară, care-l face să nu rîvnească paradisul, 2) iubiri «dulci și trecătoare», 3) plăcute, chiar cînd le cunoști înșelarea. 4) Cele mai puternice bucăți, cele mai curate ca ton sînt patru fragmente dintr'un poem plănuit asupra poeziei (*Pădurea Primitivă, Prometeu, Omer, Dante*) 5), un imn către Sfînta Diana Giuntini, 6) adeseori pus în ochii ateului, care voia să dovedească prin iel numai, că poezia să eziste o poezie creștină, de și nema-zoniană 7), și, în sfîrșit, al trei-spre-zecelea numar din cartea întăia, unul din cele mai frumoase sonete din opera lui întregă:

1) *A. E. N. dal Montanaiata*, I, V.

2) Cartea I-ia, n. IX.

3) «*Mesciamo i dolci e fuggitivi amori*» (p. 247).

4) *Amore, ultimi anni* (p. 256).

5) Cartea a 2-a, le VIII—XI.

6) C. II, n. VI, pp. 264, sqq.

7) *Ibid.*, p. 337.

Passa la nave mia, sola, fra il pianto
 Degli alcion, e la batte, e mai non posa
 Dell'onde il tuon, dei folgori lo schianto.

Volgono al lido, omai perduto, in tanto
 Le memorie la faccia lacrimosa,
 E vinte le speranze in faticosa
 Vista s'abbatton sopra il remo infranto.

Ma dritto su la poppa il genio mio
 Guarda il cielo ed il mare, e canta forte
 De' venti e delle antenne al cigolio.

Voghiam, voghiam, o disperate scorte,
 Al nubiloso porto dell'oblio,
 Alla scogliera bianca della morte ¹⁾.

Își poate închipui cine-va impresia, pe care un asemenea volum de versuri putea să o producă în lumea pioasă, sentimentală, iubitoare de lapte dulce, din 1857. Să se mai găsească cine-va, după patru-zeci de ani de suveranitate romantică, pentru a declara sus și tare, că singura formă estetică eternă ie clasicismul, un om, care, cu excepția lui Giordani, a lui Leopardi și a lui Niccolini ²⁾,

1) P. 243.

2) Căruia-î adresează a treia bucată din cartea a treia' bucată scrisă în 1853 :

«Te, di giorni miglior ben degno vate,

C on teD^antę e con Vittorio invocheranno» (urmașii mai nobili).

desprețuiește întreaga mișcare contemporana pentru a chiema, spre regenerarea cugetării italiene, pe Monti, pe Metastasio ¹⁾ și pe Goldoni! Și, pe urma, atîta lipsă de respect pentru creștinism, un ton atît de insolent la un om, care abia se ridicase din rîndul copiilor! «Merele putrede», ²⁾ zice poetul, în prefața din 1871 a Poeziilor, căzura îmbielșugate și furioase peste infama carticica: unul se lega de aristocrația stilului, ³⁾ altul de vulgaritatea sentimentelor. Un «critic și istoric cu multa reputație», ⁴⁾ care nū iera poate altul decît Cesare Cantù, declară, ca nu se afla cea maș mica posibilitate de talent în capul, care putuse sa conceapa o asemenea monstruozitate.

Pe un altul, asemenea complimente l-ar fi descurajat: Carducci, ca un adevărat antic, a suferit, a luptat și a mers înnainte, mai

---

1) Bietul abate ie prefăcut de aprinsa inchipuire a poetului în «alma romana» (c. I, VII).

2) Dirò... che non avrei mai creduto che

il dolce paese

«di Toscana gentile

«dove'l bel fior si vede d'ogni mese»,

potesse produrre tante mele fracide quante dalle mani de' miei concittadini me ne piovero a dosso nel 1857.. (*ibid.*, p. VI-VII).

3) *Ibid.*, p. VII.

4) critico e storico molto riputato» (p. VIII).

clasic în arta, mai radical în idei decît tot-de-a-una. În 1858, iel nu mai iera la San Miniato: editorul Barbèra pregatia celebra colecție în 32 a trecutei literaturi italiene, colecție, cu care puține se pot asămăna aiurea, ca frumuseța a caracterelor, ca ezac-titate a textului, ca bogăție a întroducerii. Carducci nu iera numai un poet de talent: cu cît învățase latinește în Maremă, cu cît folosisse în școalele din Pisa și Florența, tînarul de 20 de ani avea multe cușoștinți, și mai ales un gust de munca, ce poate sa le înlocuiasca adesea, și sa le cîștige tot-de-a-una. Sub îngrijirea sa aparura în 1858 satirele și poeziile marunte ale lui Alfieri, ¹⁾ în anul urmator, poeziile lui Lorenzo de' Medici. ²⁾ Tot atunce, iel funda, împreună cu alți scriitori tineri, «*il Poliziano*», revista menita a raspîndi cauza clasicismului. În prefața, reproducua, în parte, în *Revista bolognese* (1867), și apoi în «*Bozzetti critici*», ³⁾ se glorifica școala renașterii clasice de supt imperiu, se arata inferioritatea revoluții

1) *Satire e poesie minori di Vittorio Alfieri*, Firenze, G. Barbèra editore, 1858; ediție nouă, 1863, în 32.

2) *Poesie di Lorenzo de' Medici*, Firenze, Barbèra, Bianchi & Comp. 1859, în 32.

3) P. 1 13.

romantice, față cu «simțirea concentrată» și «fantazia sculpturală», ¹⁾ a predecesorilor săi, se recomanda în sfârșit contemporanilor o imitare, potrivită cu ideile timpului, a formei clasice, o inovație în același timp cu o restaurare ²⁾.

Revista nu izbuti: atenția tuturor a iera îndreptată aiurea, asupra marilor împrejurări politice, care schimbară întru cât-va starea nenorocită a Italiei. Războiul cu Austria începuse în Piemont; în Roma, în Neapole, în Florența, în locurile supuse străinului și în acele, unde guverne incapabile și egoiste înădușiau aspirațiile naționale, inimile ierau cu Victor Emanuel. Mazzini striga din exil revoluționarilor să-l încunjure, Garibaldi, din cel-l-alt capăt al peninsulei, alerga biruitor să-l întimpine. Vremile de la 1848 se întor-se cu mai mult noroc și mai multă izbîndă.

Pe cînd tinerii de pretutindene se duceau la sfînta luptă pentru țară, greutăți de familie opriră pe Carducci în mansarda-î din Borg' ognisanti, la masa de lucru. ³⁾ Dacă

1) «L'affetto raccolto» (p. 6); «la scultrice fantasia» (*ibid.*).

2) «Innoviamo rinnovando» (p. 13).

3) *Juvenilia*, ediție definitivă, p. XVIII. Tatăl său murise, lăsindu-î drept moștenire «dieci paoli» (XIX).

împrejurările nu-l iertară să-și facă datoria, acolo, iel și-o împlini cu prisosință, apărînd prin scris cauza națională. Cîntă — și nici-o-dată glasu-i n'a fost mai puternic — victoriile Piemontului, ¹⁾ minunile lui Garibaldi, ²⁾ Perugia, ³⁾ răscoala siciliană, ⁴⁾ crucea albă de Savoia, ⁵⁾ care strîngea în juru-i floarea Italiei întregi. Uită declamațiile contra tiranilor, versurile-i republicane, și regele patriot îi apăru ca răzbnătorul țării sale, ca întruparea eroică a revoluției, ca tribunul viteaz, încunjurat de umbrele morților și de brațele celor vii: ⁶⁾

Esultano al passar de' tuoi cavalli
L'ossa fraterne..... ⁷⁾

Toate aceste cîntece de luptă crescură reputația poetului, în primejdie de a fi popular, zice aiurea ⁸⁾ desprețuitorul aristocrat, ce se ascunde supt formulele și locurile co-

1) *A Vittorio Emanuele* (*ibid.*, pp. 223 sqq.).

2) *A Giuseppe Garibaldi* (236).

3) *Per le stragi di Perugia* (238).

4) *Sicilia e la rivoluzione* (pp. 257 sqq.). Și în *Poeziile* din 1871, la începutul *Decenalelor*. Bucata ie din Iunie 1860.

5) «Bianca croce di Savoia» (*Alla croce di Savoia*. *Juvenilia*, ed. def., pp. 239 sqq.).

6) *Il Plebiscito*, *ibid.*, p. 252.

7) *ibid.*, 233.

8) În pretața ediției florentine din 1871 a *Poeziilor*.

mune ale liberalismului. Popular saū ba, cercurile înnalte din Florența se interesară de cel care sprijinia atît de puternic cauza monarhiei italiene, și, după publicarea odei la crucea de Savoia, odă, care, cam fară voia autorului, avu cinstea de a fi recitată pe scenă, ministrul cultelor, Vincenzo Salvagnoli, îl făcu să fie numit profesor de grecește la liceul din Pistoia, de unde Mamiani-l strămută la Bologna, în 1860 ¹⁾.

Ani fericiți începură cu această epocă pentru poet: o viață liniștită și muncitoare, în mijlocul familiei și a studiilor. ²⁾ Edițiile Barbèra continuară a ieși supt îngrijirea lui: Salvator Rosa, ³⁾ Tassoni, ⁴⁾ Monti, ⁵⁾ Cino da Pistoia, ⁶⁾ Poliziano, ⁷⁾ rime din veacul

1) *Juvenilia*, ed. def., pp. VI—XV. Întrebat de Salvagnoli, ce face, poetul răspunde: «Studio, signor ministro, e dolazioni private» (p. VI).

2) *Poesie* (1871), p. XIII.

3) *Satire e lettere di Salvator Rosa....* Firenze, G. Barbèra (1860), în 32.

4) *La secchia rapita e altre poesie* di Alessandro Tassoni, seconda edizione, *ibid.*, 1861, ac. format.

5) *Canti e poemi di Vincenzo Monti* (*ibid.*, 1862), 2 vol. în 32.

6) *Rime di M. Cino da Pistoia e d'altri del secolo XIV*, *ibid.*, 1862.

7) *L'Orfeo e le Rime di Messer Angelo Ambrogini Poliziano*, *ibid.*, 1863.

de mijloc ¹⁾ și eroticii din secolul al 18-lea ²⁾ apărură între 1860 și 1868. Pe cînd eruditul, unul din cunoscătorii cei mai desăvîrșiți ai literaturii italiene din trecut, se forma ast-fel, luptele acelea interioare, pe care ori-ce adevărat poet trebuie să le simta, se petrecură în inima lui înfierbîntată. Că a înțeles durerile soartei omenești, se cunoaște în de ajuns după bucați de un nihilism adînc în operele sale din urmă: rezultatul general al luptelor acestora însă a fost sănătatatea armonică, iubirea pentru om și viață. «Atunci, zice iel în prefața poeziilor din 1871, tulburările solemne ale cugetării trecură peste inima mea, ca tunetele din Maiu, după care urmează ploaia fecundă și săninul scînteietor de curcubeie și mirosul pămîntului vegetînd și o răsărire și o înflorire de pretutîndene» ³⁾).

Rodul acestei singurătăți meditative și studioase, fura «*Levia-Gravia*», a doua cu-

1) *Rime di Matteo di Dino Frescobaldi...* Pistoia (1866) 80 mic.

2) *Lirici del secolo XVIII*, Barbèra (1871), in 32.

3) «Allora i solenni tumulti del pensiero passarono su l'anima mia, come i tuoni di maggio, a quali succede la pioggia feconda e il sereno scintillante d'iridi e il profumo della terra vegetante e una sbocciare e un fiorire da per tutto» (p. XIII).

legere de poezii publicate la Pistoia în 1868, supt numele de Enotrio Romano¹⁾).

Pseudonimul îl luă întâiu Carducci cu cinci ani înainte, într'o bucată care a produs zgomot mare și i-a făcut numele cunoscut mai mult de cât toate poeziile patriotice de la început. Nu o bucată mult pregătită și mult îndreptată, ca restul operei poetului, ci un puternic strigăt de revolta în potrivă creștinismului pesimist și dezarmonic, care a urit viața și cugetarea, a învățat pe om sa nu se încreadă în iele, a tăiat aripile spiritului viori și încrezut în sine al timpurilor antice. Toată partea mîngîietoare a unei religii, ce n'a luat spiritul omenesc din liniștea fericită a epocelor clasice, ci din mijlocul epicurismului, tot atît de îndepărtat de caracterul antic ca și renunțările ucigătoare de sine ale călugărilor veacului de mijloc, din mijlocul sistemelor spirituale mai diforme și mai chinuitoare pentru inimă dispăre pentru dînsul. Dacă noua doctrină a dat fericirea sufletelor, ce a închis ochii asupra vieții, pentru a nu vedea de cât sîninele icoane de beatitudine ce-

1) Tipografia Nicolai e Quarteroni, 1868.

rească, ce le străluciau în minte, dacă pioasa minciună a pus zimbetul rezignării pe atîția obraji slabiți de durere, iea a împiedecat acea dezvoltare a minții omenești, care estrage naturii tot mai multe plăceri, a oprit pe om de a gusta fericirea, cîtă ieste aici. In fața lui Crist, idealistul, renunțătorul, poetul a ridicat, imens în puterea lui, pe vrăjmașul lui Iehova, pe Satan, nesupusul, doritorul de luptă și de plăcere. Inchinători ai lui Satan aũ fost acei, ce aũ știut să trăiască, ce aũ voit, și, desprețuind renunțarea pașnică a celor-l-altți, aũ pus genunchiul lor pe pieptul naturii învinse. Și astăzi, cînd zeii cei noi intră și ieși în crepuscul, cînd îngerii cad din cerurile pustiite, numai Iel, spiritul de revoltă, trăiește nemăsurat și etern, ca și materia, pe care o întrupează.

Materia inalzati:

Satan ha vinto ¹⁾.

Ast-fel ie imnul acesta, de o rară energie în forma sa concentrată, de o rară înălțime de sentiment în respectul și mîndria pentru munca omenească, de și nedrept pentru religia, care a ridicat omenirea dez-

1) *Poesie* (1871), p. 43.

nădăjduită și a strins legăturile dintre cei ce suferiau, fie-care pentru sine. În ori-ce caz, puține lucruri mai frumoase și mai nobile s'au scris în poezia modernă.

Trei ani după publicarea imnului, scris într'o noapte din Septembrie 1863¹⁾ și împărțit, prietenilor întâiu, apoi, într'o a doua ediție²⁾ unui public mai larg,—o interpretare inteligentă și adevărată apără în *Ateneo Italiano* din 7 Ianuar. Polemicile cu liberalul Quirico Filopanti³⁾ și cu criticul din *Diritto*⁴⁾ avură loc mai târziu, tocmai în Decembrie 1869, dar, de la publicarea îndrăznețului imn, reputația poetului trecuse

1) *Bozzetti critici*, p. 194; Septembrie, după bibliografia de la sfârșitul *Odeilor barbare* (p. 4).

2) Cu data de «Italia — Anno MMDCXVIII dalla fondazione di Roma».

3) Articolul lui Filopanti, un liberal bine cunoscut în Italia, s'a tipărit în *Il Popolo* din Bologna, la 8 Decembrie 1869. Carducci l-a reprodus, cu cele-lalte piese ale procesului, în *Bozzetti critici*, pp. 195 și urm. precum și în *Confessioni e Battaglie*, seria I, pp. 59 și urm. În sfârșit, Zanichelli publică un volumaș intitulat *Satana e polemiche sataniche di Giosuè Carducci* (a 13-a ediție în 1879) Filopanti obiecta poetului, că nu ie permis a schimba înțelesul consacrat al unei figură atit de populare ca Satana.

4) Răspunsul lui Carducci (27 Dec. 1869) ie reprodus în aceleși locuri.

dincolo de restrînsul cerc de aleși, pentru a deveni generală.

«Imnul către Satana» nu face parte din *Levia Gravia*, pe care poetul le numește manifestarea interioară a dezvoltării spiritului său către o maturitate roditoare și sănină¹⁾. Iele sînt cu mult mai măsurate în ton, mai neînsemnate ca idei, adese ori, de cît dînsul.

Asămănări se găsesc, multe și importante între cele două culegeri de la început. Ca și în *Juvenile*, bucățile de poezie artificială se află cu îmbielșugare în *Levia Gravia*: cînd *fortem et tenacem propositi virum* modernizat și dizolvit în versuri mai slabe²⁾, cînd idealul de *aurea mediocritas* al lui Horațiu, cu «tenue lare» și paharul de vin vechi³⁾, cînd icoana lucrețiană a cerului coborîndu-se prin ploii fecunde în sinul naturei, «mama antică»⁴⁾ Poeziile de ocazie sînt, în număr prea mare și în formă prea

1) Prefața Poeziilor din 1871, p. XV.

2) . . . soffrire ed aspettar la morte

In contra il mondo, in contra i fatti eretto.

(*Poesie*, Barbèra, 1871, No. VIII).

3) *Il. Voti*, pp. 141, și urm. Cf. *Juvenilia*, c. IV, no. VIII.

4) Della madre antica, pag. 176. Aiurea, «empia madrigna», p. 137.

obișnuită¹⁾, în sfârșit, atacurile cunoscute contra tiranilor, deveniți în închipuirea poetului pietre și lingușitorii lor glod,²⁾ nu mișcă mult pe cetitori. Adesea însă, versuri răsunătoare scapă banalitatea strigătelor de luptă, ca în următoarea palinodie față cu poezia, pe care voia s'o părăsească, dezgustat de neajunsurile vremii :

Ma no, dovunque suona
 In voce di dolor l'umano accento
 Accuse in facciá del divin creato,
 E all'uom l'uom non perdona,
 E l'ignominia del fraterno armento
 È ludibrio di pochi e rio mercato,
 E con viso larvato
 Di diritto la forza il campo tiene
 E l'inganno, d'oscene
 Sacerdotali bende incamuffato,
 Ivi gli amici nostri, ivi i fratelli.
 Intuona, o musa mia, gl'inni novelli! ³⁾

Iubirea ie puțin cîntată în *Levia Gravia*

1) Pp. 176 și urm.; c. IV, no. III; *ibid.*, c. VII (epitalamuri).

2) C. IV, no. XI.

3) Pp. 202—3. Aiurea iel se reprezintă «tesoreggiando le vendette e l'ire» (p. 203). Dar, mai la sfârșit, urmează versuri de rezignare:

«Torniam nell' ombra a disperar per sempre».

(p. 204 .

chiar sũpt acea formă artificială, care nu cere un motiv real. În locul poeziilor horatiene din *Juvenilia*, atît de multe și atît de neînsemnate adesea, o singură bucată mare, în care, ie vorba de dragoste, dar nu dragostea antică, plăcerea deplină, fără amestecul primejdios al analizei și închipuirii, ci iubirea, atît de deasă la moderni, care se coboară din creier la inimă («dal pensiero evocato al sentimento»), care se razimă pe o hotărîre și se pierde într'un cîntec. ¹⁾

O singură poezie personală, plînsul duios pentru copilul, dus să întîlnească o altă umbră iubită, dispărută ca și dînsul, în tinereță.²⁾ Două bucăți de cuprins deosebit staũ alătura, și vor forma tot-de-a-una partea cea mai cetită din neegala culegere de tinereță: una ie «poezii partidului alb», în care patimile exilațiilor florentini din veacul de mijloc capătă un glas atît de limpede și adevărat³⁾, și scena de iarnă de la sfîrșit,

1) P. 149. *Maggio e Novembre*.

2) G. IV, no. XIV.

3) «*I poeti di parte bianca*», pp. 187 și urm. Ie una din puținele bucăți, în care Carducci dovedește comprehensivitatea pentru toate timpurile, pe care un poet mare trebuie s'o aibă, și care-î lipsește, lui, prea adesea.

cu gîndul la cei morți, care sè ivește în
 mintea întristată:-

Ed emerge il pensier su quei marosi,
 Naufrago, ed al ciel grida : O notte, o inverno,
 Che fanno giù nelle lor tombe i morti 1) ?

Levia Gravia nu reprezintă de cît o parte
 din cugetarea și simțirile poetului, la apro-
 pierea maturității. Pe cînd profesorul de
 italiană urma viața lui studiosă în Bologna,
 evenimentele politice se îngrămădiau. După
 1859, 1866, al doilea război pentru uni-
 tatea Italiei, cu înfrîngerile de la Custozza
 și Lissa, cu sfîrșitul fericit, dar umilitor pen-
 tru cei ce nu așteptaū izbînda ca o po-
 mană din partea străinului, ci ca rezultatul
 stăruinții și vitejii italiene. Pe nimene
 lucrurile acestea nu l-au atins mai dureros
 de cît pe entuziastul patriot din 1857 :
 cînd, după pacea cu Austria, o manifes-
 tație bologneză îi trecu pe dinnainte, prin
 ploaie, cu steagul, pe care-l visase plutind
 atît de mîndru și de sus, murdărit de apă,
 cîr colorile șterse, atîrnînd, ca întruparea
 mizerabilă a înfrîngerii și a rușinii, inima

---

1) E. IV, no. XV.

dintr'însul s'ă rupt.¹⁾ Și Italia, *tatuată cu infamie*²⁾, avea curajul și micimea de suflet, de a se bucura pentru darul, mai mult sau mai puțin mărinimos, al împăratului francez !

An cu an rușinea creștea. Străinul sprijinia în Roma domnia papală, și, pe cînd suflete entuziaste se aruncau nebunește înaintea, pentru a cîștiga Italiei măreața și adevărata ei capitală, pe cînd floarea tinerilor muria supt steagurile garibaldiene, partidul moderat, care dăduse numai dezastre în schimbul jertfelor și sîngelui, își păstra prudența calculatoare, așteptînd împrejurarea și bună-voința celor puternici!³⁾ Lucrul putea să fie sigur și înțelept, dar nu iera nobil, și alt-fel visase tînărul revoluționar crearea Italiei nouă, voinică și mîndră, cerînd al său cu mîna strînsă pe sabie, și nu întinsă pentru milă.

Ajută expediția din 1867 pe teritoriul roman⁴⁾, și ochii i se întunecară după Men-

1) *Giambi ed epodi di Giosuè Carducci* (1867-72). Nuovamente raccolti e corretti, con prefazione, Bologna, Zanichelli, 1832, în 12 (aici se cuprind și satirele din *Decennalia*, care deschid Poeziile din 1871, și cele mai tîrzii) pp. XI—XII.

2) *Ibid.*

3) Aceiași prefată.

4) *Ibid.*, p. XVI.

tana ca odată după Aspromonte, combătu pe Minghetti la alegerile din Bologna ¹⁾, luă parte la banchetele liberalilor, ceia ce-i aduse, supt ministrul Broglio, o destituire ²⁾, dar mai presusde toate scrise, ce poate scrie cine-va în asemenea momente de ură neputincioasă și cu atita mai arzătoare: satire în potrive vrăjmașilor Italiei, ode pentru cei ce muriau fără speranțe, cu numele țării pe buze. Acestea sînt *Decenalele*.

Pe alocurea, cam reci: «l'iberica Donna» ³⁾, «il sir de Franchi ⁴⁾» «lo spettro di Capeto ⁵⁾», aluzii și perifrize pseudoclasice, declamații monotone contra tiranilor, imnuri abstracte către icoane abstracte ⁶⁾, dar valul incandescent al furiei sfarîmă în curînd aceste tiparuri plăpînde și învechite. Dacă nu te poți împiedeca de a zimbi, cînd vezi pe Grecii

1) *Ibid.*, p. XIV.

2) Întăiî în chemat la Neapole, ca profesor de literatură latină și refuză (*ib.*, XVII-XVIII), apoi suspendat, după participarea la un banchet în amintirea revoluției romane din 1849 și subscrierea unei adrese către Mazzini, pentru mai multe motive, dintre care unul iera «abituale e cospicua partecipazione ad associazionii politiche d'intenti demagogici» (p. 32).

3) *Poesie*, Firenze, 1871, p. 15.

4) *Ibid.*

5) P. 16.

6) «*Giustizia e libertade*», pp. 22 și urm.

moderni, revoltați contra regelui Otto, priviți ca vrednicii urmași ai lui Aristogiton, ori actualul lor suveran tratat de «fanciullo barbaro», din cauza originii sale deanze¹⁾, în curînd cîntecul capătă aripi puternice și te răpește cu dînsul. Nici odată ticăloșia Italiilor «prostituite pe urna Scipionilor»²⁾, nici odată durerea acelor ce-și pierdeau bărbații, copiii în luptă cu străinul, nu s'a intrupat mai puternice de cît în Decenalele lui Carducci. Alături de *Oda pentru martirul Giovanni Cairolî*, cu zugrăvirea epică a «sfintei canalii» din Bologna, aruncîndu-se în 1848, înaintea cailor austrieци,³⁾ se înalță, fără de părechie în poezia patriotică italiană, oda pentru Odoardo Corazzini,⁴⁾ Toate tonurile sînt amestecate, de la idilica descriere a traiului fericit cu prietenul, până la sîn-

1) *Ibid.*, p. 32.

2) Su'l gran Campidoglio si scigne le gonne

E nuda su l'urna di Scipio si dà (p. 52).

Aiurea, în oda pentru moartea lui Giovanni Cairolî, se află versul «La nostra pa'ria è vile» (p. 97), care a dat naștere la atîtea protestări și a fost suprimat în alte ediții, cu odă cu tot.

3) *Nel vigesimo anniversario dell' VIII Agosto MDCCC-XLVIII. «Santa Canaglia»* ie luat, cum declară autorul însuși în note, de la Barbier.

4) Pp. 61-66.

geroasele amintiri de luptă, până la teribila socoteală, pe care iel, «preot al adevărului»¹⁾, o cere «bătrînului infam»²⁾ ce se hrănește în Vaticanu-î singuratec din sîngele celor căzuți, din lacrimile celor rămași singuri. Sîngele nu fumegă în vasele lui sfinte, durerea bătrînilor, ca și dînsul, cari și-aū pierdut nădejdea anilor din urmă din porunca lui, nu ajunge până la iel; nu se teme slujbașul credinților, ce se duc, de o escocomunicare mai durabilă de cît toate, acea care se dă în numele dreptății și a viitorului? Căci, la sfîrșit, cel ce escocomunică, nu iese papa, ci poetul :

Io sacerdote del' agosto vero,
Vate dell' avvenire.

Decenalele apărură întăiū în volumul de Poezii publicat la Barbèra în 1871, și alte opere cu același înțeles urmară. Roma fusese luată în sfîrșit, cum fusese luată și Veneția în 1866, printr'o potrivire politică, și iarăși, ca și atuncea, realitatea se păru nedemnă și meschină poetului. Așa-și în-

1) P. 61-66.

2) O vecchio prete infame (p. 64). Esclamația ie luată, iarăși cu mărturisire, din Hugo.

chipuise iel luarea capitalei, cu încuviințarea milostivă a guvernului german, cu zimbete silite și scuze umilitoare pentru toată preuțimea deposedată? Dar cucerirea Romei trebuia să se facă mîndru, cu fruntea ridicată, ca ori-ce revendicare a dreptului etern, care nu se rușinează și nu se teme de nimeni! În locul acestei luări în stăpînire mărețe (așa cum Romanii din vremile mari s'ar fi priceput să o facă), «guvernul Italiei păși pe calea triumfală, ca și cum ar fi fost scara sfîntă, în genunchi, cu funia de gît, făcînd închinări la dreapta și la stînga, și strigînd: «iertăți-mă!»»¹⁾

Atunci fură scrise, între 1870 și 1873, satirele politice din *Nuove Poesie*²⁾: *Cezarismului*³⁾, *Io triumphe*⁴⁾, a 87-a aniversară

1) Il governo d'Italia sali per la scala trionfale come fosse la scala santa, ginocchioni, con la fune al collo, facendo delle braccia croce a destra e sinistra, e gridando mercè... (*Giambi ed Epodi*, p. XIII).

2) *Nuove Poesie di Enrico Romano* (Giosuè Carducci), volume unico, Imola, Ignazio Galeati e figlio, 1873. Două ediții Zanichelli, Bologna, 1875 și 1879. Cu acest prilej fură scrise articulele cele mai multe ale criticilor germani asupra poetului, și Hillebrand le considera ca «den Höhepunkt des Carducci'schen Talentes» (*Ausgewählte Gedichte*, p. XI).

3) *Giambi ed Epode* (unde sint încorporate, în edițiile definitive, satirele, precum cele-l-alte fac parte din *nuove rime*), p. 127 și urm.

4) *Ibid.*, 151 și urm.

a *Revoluției franceze*¹⁾. Înaintea incapacității înțelepte a moderaților, inima i se aprinde de o mai adâncă iubire pentru perioadele revoluționare.

În fața Italiei, ce nu se însamnă și nu produce,²⁾ în fața patriii înjosite, ce așteaptă numai pe lordul arheolog care s'o cumpere, iel își retrage toate razele idealizatoare de la timpuri nenorocite, pentru a le raspîndi cu dărnicie asupra unor epoce, care le meritaū tot atîta de mult. În *Poeziile noua* aparură întâiū: acele innălțări ale revoluției franceze, în partea iei cea mai puțin nobilă, acele salutări entuziaste pentru... nici pentru Danton măcar, ci pentru Saint-Just, idilicul, sentimentalul tăietor de capete, poetul plapînd, iubitor de fericiri arcadiene și de eșafoduri sîngerate,³⁾ pentru Marat,⁴⁾ animalul cu instincte rău-făcătoare.

Maledetto sia tu per ogni etate,
O del reo termidor decimo sol⁵⁾.

1) Pp 133 și urm. Bucata poartă data de 31 Septembre 1870, și ie îndreptată contra Prusiei biruitoare, ca și poezia celebră a unui om cu simpatiile nedrepte, Ibsen.

2) Qual gittò fra le genti

Pensier l'Italia? (modernă) (p. 143). Ni se pare că destul de multe.

3) *Ibid.*, p. 137.

4) P. 166. Aiurea, în «*Rime nuove*», o serie de sonete glorifică revoluția franceză, «il momento piu epico della istoria moderna» (p. 251).

5) *Giambi ed epodi*, p. 137.

Ba un admirabil soare, soarele, care a văzut peirea tiranului cu fraza goală, omul ce a îmbrăcat revoluția în haina de calău și a compromis-o; și nu știu zău, dacă, trăind supt suveranitatea Maiestății sale Maximilian I-iu, Carducci ar fi avut vremea să blăsteme sau să fericească ziua de zece Termidor!

Danton iera mai liberal de cît dînsul și André Chénier avea mai puțin talent. Iar cît pentru «acul rece al puștii prusiene» ie¹⁾ bine, ca un popor sa poseadă și asemenea instrumente, cînd vecinii aū poftele mar și brațele lungi.

III.

După 1873, istoria lui Carducci ie istoria cărților sale. *Studii letterarii* apar în 1874²⁾, doi ani mai tîrziu *Bozzetti Critici*: între acestea și după acestea, edițiile lui Men-

4) «il fredd' ago del fucil prussiano» (*ibid.*, p. 134).

5) *Studi letterarii di Giosuè Carducci*, Livorno, Vigo, 1876, în 8°, (cuprind: de pre dezvoltarea literaturii naționale, despre rimele lui Dante Alighieri, despre soarta schimbătoare a lui Dante, Muzica și Poezia în lumea elegantă italiană din secolul al XIV-lea).

zini,¹⁾ Rimelor lui Petrarca,²⁾ lui Gabriele Rossetti,³⁾ *Poeziile* apăruse în alte trei ediții, neconținut crescute⁴⁾, și, fiind-că iele nu mai aū însemnătatea politică a celor d'intăiū, fiind-că. publicate după norme deosebite în foarte multe ediții, iele nu se pot studia cronologic de cît cu greutate, voiū analiza *Rimele nouă*⁵⁾ fără distincție de timp, înainte de a relua aceeași fel de expunere cu *Odele barbare* (1877).

Hillebrand declară *Poeziile nouă* din 1873, cea mai desăvîrșită din operele lui Carducci. Criticul german insista mai mult asupra satirei, pe care o găsea admirabilă, cu toate păcatele direcției, de o putere analogă cu acei iambi antici, aducători de moarte pen-

1) *Satire, rime, e lettere scelte di Benedetto Menzini*, Barbèra, 1874, in 32.

2) *Rime di Francesco Petrarca sopra argomenti storici, morali e diversi, saggio d'un testo etc.* Livorno, Vigo 1876, in 12. Intr'o recenzie asupra acestei cărți, un redactor al cunoscuței «*Revue Critique*» din Paris găsea «ses travaux d'histoire littéraire préférables à ses œuvres personnelles» (sic) (*Revue Critique* din 23 Sept. 1876).

3) *Poesie di Gabriele Rossetti*. Barbèra, 1879, in 32. În 1876 încă, *Intorno ad alcune rime dei secoli XIII e XIV*. I nola, 1876, 8°.

4) În 1875, 1878 și 1880.

5) *Rime nuove di G. Carducci*, Bologna, Zanichelli, 1877, in 12.

tru vrăjmașii poetului.¹⁾ Cu toată energia, trivială de multe ori, dar tot-de-a-una sugestivă, a stilului, judecata ie nedreaptă pentru atîtea alte bucăți cu tonul mai blînd, mai adînc și mai înțelegător de cît iele. Dacă acea operă poetică ie mai înaltă, care întrupează în forme mai desăvîrșite, nu numai o iubire sau o ură puternică, ci o lume întreagă de idei și șentimente, *Rimele nouă* sînt neasămănat superioare *Iambilor și Epodelor*, și numai unele din *Odele barbare* se apropie, prin delicateța lor sobră, de dînsule.

Imnurile către timpurile antice sînt mai puține aici, și mai personale: ast-fel în frumoasele «*Primavere elleniche*» acea dorică, în care eternitatea divinităților grece ie afirmată atît de larg și de filosofic. Zeii goniți de religia *semitică*, nemuritorii, cari se ascund numai, în trunchiuri și flori, pe munți, în rîuri și pe mările eterne, pentru a ieși

---

1) *Zeiten, Völker und Menschen*, II, p. 99. Din po-trivă am lasat la o parte din această cercetare satirele mai târzii, care nu cuprind nimic nou de cît violențe, ce nu recomandă nici-o-dată pe nimene. Aiurea, în prefața de la *Ausgewählte Gedichte*, același critic admira talentul *epic* al poetului (și epicele cuprinse în *Rimele nouă* sînt de o rară monotonicie), mai curînd de cît cel *lic* (p. XVII).

din nou la lumină, strălucitori, în frumuseța femeii și cîntecul-poetului¹⁾; nu mai sînt recile amintiri politeiste ale clasicilor din veacul trecut, ci reprezentarea naturii în tot ce are ieă mai nobil și mai înalt.

Ie de însemnat iarăși cît de moderne, în forma lor de o puritate antica, apar poeziile de iubire din această culegere. Nu mai ie Lidia cu obrajii de trandafir, sărutată între două pahare de Falern, ci iubirea panteistă a omului din zilele noastre, care pune în legătură cu firea întregă pe cel mai puternic din sentimentele sale.

Natura toată știe numele iubitei, fără ca poetul să-l fi mărturisit vre-o dată,²⁾ toate lucrurile se prefac în armonie și cîntec la apariția sentimentului acestuia³⁾; vîntul, care dezmiardă fața iubitei, apa, care-l bate umerii, toate lucrurile frumoase, ce-i stașu împrejur, nu sînt de cît dorurile lui, care-o încunjură de o veșnică îmbrățișare⁴⁾. Dacă ie adîncă această iubire însă, ieă ie mîndră și bărbătească; despărțirea nu-l în-

1) «*lampeggian fuore*» (p. III).

2) *Panteismo*, pp. 58-9.

3) *Sole e amore*, p. 8.

4) *E ti cinge d'eterno abbracciamento* (p. 19).

fioară și, dacă ie nevoie-și va smulge inima, numai iubirea să se duca odată cu dînsa, și «desprețul sufletului liber»¹⁾ să-i lumineze în pieptul torturat. Dacă dragostea se va îndărătnici și se va întoarce, iel nu se teme de strigoii patimei dispărute : același despreț va fi preotul, vinul, aghiasma, și năluca se va pierde înaintea puterii amîndurora.²⁾ Nici-odată protestarea cugetării, stăpînind inima, ca luna de sus valurile marii,³⁾ în po-triva unei dragoste nevrednice n'a fost es-primata mai energic de cît în «*Disperata*».

Iubirea, calare pe Moarte, duce în lanț inima supusă, și mîna biruitoarei nu ține poate cu destulă putere pe prînsul, pe care-l desprețuește. Dar aceasta nu știe să se plece de cît fără de rușine și, într'o splendidă mișcare de revoltă, supusul aruncă lanțu-rile în fața asupraitei, strigînd :

Signor ti feci ne'l pensier mio vano,
Schiavo ti rendo ne'l pensier mio forte⁴⁾.

Durerea vieții, pe care anticul cu gîndirile practice și dorințele măsurate, n'a simțit-o

1) «il dispetto de l'anima franca» (p. 21).

2) *Anacreontica romantica*, pp. 61 și urm.

3) *In riva al mare*, p. 22.

4) P. 79.

nicî-o-data, se înfaşează, pentru întâia oară la Carducci, adînc şi tragică, în *Rimele noua*. Din toţi arborii de pe lume, i-s dragi poetului, laurul, care-î încunjură fruntea, stejarul, rasplata vitejilor, viţa cu suc alinator de durere, dar, mai mult, al patrulea, bradul, care va închide în scîndurile-î modeste

De'l mio pensiero tumulti e il van desio¹⁾.

Fiind-ca, din toate dorurile de odata nici unul nu s'a împlinit, cum i-ar fi cerut inima aprinsa, toate silinţile-î n'aū izbutit si, după atîta alergare, fara ca scopul sa fie atins, va veni ca mîngîiere pentru rănile vietii, numai sfârşitul, caderea finala :

...E domani cadrò²⁾.

Entuziasmul s'a potolit, şi azi, cînd ochii nu mai raspîndesc ieî bucuria, toate se par negre, triste, monotone, pasări pâlustre strigă pe maluri, speranţa s'a dus; de iubit, mai iubeşte, puţin, pe cînd în juru-î, acoperind visurile idealelor de glorie, patrie, libertate, glodul singur se ridică, pe fie-care zi mai mult, dezgustator, imens³⁾.

Dacă de cei vii ie desparţit ast-fel prin

1) *Colloqui con gli alberi*, p. 16.

2) P. 34.

3) «il fango che sale» (p. 35).

despreț, morții îl cheamă la dînsul, tot mai stăruitori și mai dureroși. În Iunie cel clar, cald, luminos, cînd viața se aprinde în juru-l, gîndul i se duce la cei ce dorm supt pămîntul roditor și împodobit, la cei ce sînt în «țărîna rece, în țărînă neagră»¹⁾. Cu dînșii îi este inima, cu cei cari sînt poate iarba crescîndu-le prin orasele înghiețate²⁾. În ciuștea lor bea, în toastul său funebru ;

Beviam, beviamo ancor,
Beviam, beviamo ai morti ;
Con essi sta il mio cuor³⁾.

Din înflorirea de sentimente a tinereții, gustul de muncă a rămas numai, simțul de datorie. Intruparea plastică și colorată se află în minunată «*In Carnia*». Odata vrăjitoarele se adună pe vîrfurile muntelui, și sălbatecul, care lovia necontenit în munte cu tîrnăcopul, se mîngîia în aspra lui muncă, privind fețele albe, bogatul păr de aur, ce

1) Pianto antico : Sei ne la terra fredda, Sei ne la terra negra (p. 48).

2) . . . tra l'ossa argenti.

La verbe erba salir (p. 86).

3) P. 85. Și cînd toate i se cufundă înaintea ochilor, poetul . . . întreabă :

Es' ste ancora il mondo

La gioia e la beltà ? (p. 87)

le cădea pe umeri. Cu vremea, iele s'aũ dus, și astazi, pe vârful de munte pustiũ, numai zgomotul tîrnăcopului, regulat și trist, se mai aude, căci sălbatecul, de și mîngîierea s'a dus,—lucrează ¹⁾).

Intre bucățile cele mai puternice, dintre acele, care cîntă durerea sfîrșitului neînlaturat, ie «*Rimembranze di scuola*». Poetul ne strămută în anii de copilărie: iera într'o școală, în luna lui Iunie. Afară, natura în desfășurarea cea mai desăvîrșita a frumuseții sale: un imn imens de dragoste, desfăcîndu-se din cerul luminos, din vegetația minunata, pînă și din balta lividă, cu apele înfierbîntate; înuntru, un preot blăstemînd atîta măreție. Copilul s'a revoltat, și, în clipeala, cînd se gîndia cu recunoștință la splendoarea zilei de vară, un alt gînd se ivește pentru întaia oară în mîntea fragedă, gîndul morții:

...Il pensier de la morte, e con la morte
L'informe niente, e d'un sol tratto, quello
Infinito sentir di tutto a'l nulla
Sentire io comparando, e me veggendo
Corporalmente ne la negra terra,
Fredo, immobile, muto, e fuor gli augelli

1) PP. 91-5.

Cantate allegri e gli alberi stormire
 E trascorrere i fiumi ed i viventi
 Ricrearsi ne'l sol caldo, irrigati
 Da la divina luce, io tutto e pieno
 L'intendimento de la morte accolsi.... 1)

Ceia ce ie caracteristic pentru Carducci, ie cauza pentru care moartea-l înspăimînta. Un idealist ar plînge sfîrșitul cugetării, rezolvirea creierului creator în umilele sale elemente, un epicurian sfîrșitul plăcerilor, un creștin groaza judecării, de care cel mai virtuos nu poate să fie sigur: pentru elenul Carducci, înspăimîntător ie întunericul, frigul mormîntului, unde nici cîntecul de paseri nu te ajunge, nici vîntul nu te răcorește, nici soarele nu te luminează 2).

IV

Rimele acestea sînt ultimele scrise de Carducci: în 1877 apăru un nou volum, în care încă un element antic iera adăugat pe lingă cele-l-alte, metrul. Pentru a înțelege

1) P. 131.

2) Și totuși, la p. 125:

Oh, come solo il mio pensiero è bello
 Ne la sua forza pura!
 Oh, come scolorisce in faccia a quello
 Questa vecchia natura!

dorința poetului de a învia metrele antice, trebuie să cugete cineva la deplorabila ușurință, cu care se pot comite versuri în italicenește. Finalele n'au varietate multă, și fiecare vorba aproape se bucură de facultăți bogate ca rima. Ultimii scoborîtori ai școlii romantice, Prati și admiratorii săi, profitara de această ușurință, pentru a așterne din fuga condeiului sonete și ode, une-ori și poeme, care se întreceau, dacă nu în frumuseța, cel puțin în numărul versurilor. Această rimă banală iera de multe ori lăsata la o parte, și versul alb, care sună atît de armonios la Leopardi, devenia un fel de proză împărțită în linii neegale. Contra acestei prostitudi a muzei se ridică autorul *odelor barbare* ¹⁾ la 1877, în *Preludiu*.

1) *Ode barbare di Giosuè Carduci*, Bologna, 1877; a 2-a ediție, cu un *Discorso* de Chiarini (1878); a treia, cu portretul autorului, 1880. *Odele Barbare* au fost așa numite, «perche tali sonerebbero a, li orecchi e al giudizio dei greci e dei romani» și unor Italiani de astăzi încă (*Odi barbare*, ed. 3-a, p. 121). În culegere se află cîteva ezemple anterioare de întrebuițarea metrului antic în italicenește și, în 1881, Carducci a publicat o colecție mai completă de asemenea curiozități metrice: *La Poesia barbara nei secoli XV e XVI a cura di Giosuè Carducci*, Bologna, Zanichelli. în 8°, la care adaugă «*Regollette della nuova poesia toscana*» (pp. 413-43) Carducci, pe lângă cele mai multe forme cunoscute în lirica italiană, a mai întrebuițat iel întăiū, alexandrinul, *versul martelian* (*Ausgewählte Gedichte*, p. XIII).

Odio l'usata poesia 1)...

Ca fond de idei și sentimente, noua culegere se leagă 2) mai curînd de cele d'întăiu poezii ale lui Carducci. Aceiași adorare a sufletului antic, atît de întreg și drept pe malurile Illisului 3) și Tibrului; aceiași provocare a «divinității semitice» 4), vrăjmașă a soarelui, în însăși catedrala sa, de astă dată; aceleași visuri patriotice 5), aceleași dragoste antice cu Hebe 6) sau Lidia 7). Ceia ce ie nou, în afară de forma fără părechie în ori-ce literatură (pe lîngă această sobrietate de marmură, Leconte de Lisle ie declamator), ie sentimentul modern, care apare atît de des în întrebările pe care le pune poetul Lidiei sale asupra soartei sufletului și iubirii lor :

Ove ella e il mutuo amore,
O Lidia, perderannosi ?⁸⁾

în durerea fără strigăte a desparțirilor, ce taie o viață întregă, în sentimente pante-

1) *Odi barbare*, I.

2) P. 83.

3) «Addio, semitico nume» (p. 27).

4) Ar vrea să vadă Victoria de la Brescia pe Alpi (p. 88).
Roma ie chemată a mintii lumea de monștri (p. 102).

5) Pp. 11 și urm.

6) P. 42.

7) *Ibid.*

iste ca acela, care-l face să se întrebe, de ce plînge marea în apus, de ce cîntă piniî supt ultimele raze ale soarelui? ⁴⁾) Poate și ieî pentru iubire, pentru un «bacio ultimo» ⁵⁾), pe care un antic nu l-ar fi descoperit nici-o-dată?

Odele barbare produseră o mare mișcare în Italia; o carte anume fu consacrată controverselor ridicate de iele, de Chiarini ³⁾), imitațiî fără de număr apărură, opere personale și traduceri de opere clasice în propriul lor metru. În 1882, poetul dădea urmare celei d'întăiî culegeri, prin «*Nuove odi barbare*» ⁴⁾).

Chiar avînd în minte bucăți ca «*Izvoarele Clitunmului*» ⁵⁾ și «*Pe Adda*» ⁶⁾), nu te poți împiedica de a recunoaște strălucita superioritate a odelor din 1882. Mai puțină petrecere amoroasă și bahică, după moda horatiană, cîteva bucăți de ocazie, un admirabil epitalam pentru fata, care i-a văzut anî de

1) *Alla stazione in una mattina d'ottobre* (p. 47 și urm.)

2) P. 57.

3) Vezi la început.

4) *Nuove odi barbare di Giosuè Carducci*, Bologna, Zanichelli, 1882.

5) *Alle fonti di Clitunno* (pp. 71 și urm. din *Odi Barbore*)

6) *Sdulé. Adda* (*ibid.*, pp. 37 și urm.).

luptă și-î vede biruința de astăzi ¹⁾, câteva ultime răsunete din poezia patriotică și liberală ²⁾, repetiții, în sfârșit, cu mult mai frumoase, ie adevărat, ca glasul morților, care-l chiamă în «*Nevicata*» :

In breve, o cari, in breve,— tu calmati, indomito cuore,
Già nel silenzio verrò, già a l'ombra riposerò ³⁾.

În mijlocul acestora, câteva cîntece eterne, tablouri ale naturii, întâia. La început chiar, preludiul către auroră, preludiu, de cît care nici-o literatură contemporană n'are unul mai limpede, mai simțit și mai adevărat. Zeița se ridică :

Tu sali e baci, o dea, co'l roseo fiato le nubi,
Baci de' marmorei templi le fosche cime.
Ti sente, e con gelido fremito destasi il bosco :
Spiccasi il falco a volo su con rapace gioia,
Mentre ne l'umida foglia pispigliano garruli nidi,
È grigio urla il gabbiano sul violaceo mare.
Primi nel pian faticoso di te s'allegnano i fiumi,
Tremuli luccicando fra'l mormorar de' pioppi :
Corre da i paschi baldo ver' l'alte fluenti il poledro

1) *Per le nozze di mia figlia* (pp. 87 și urm.) La sfârșit cîntecul său de biruință :

. . . il piè saldo fermaî sul termine,
Cui combattendo valsi raggiungere . . . (p. 89).

2) *Ave (in morte di Giuseppe Garibaldi)*, pp. 92, și urm.; *Saluto Italico* (p. 45).

3) P. 112.

Sauro, cito chio mante capo, nitrendo a' venti :
 Vigile da i tuguri risponde la forza de i cani
 E di gagliardi mughhi tutta la valle suona ¹⁾,

apoi «*Sogno d'Estate*» ²⁾ și «*Sirmione*», cu
 amintirile lui Catul, nimicit de dragoste ³⁾,
 arborii de la Civita-vecchia, cu deznadajdui-
 toarele lor sfaturi: de ce să te lupți, de ce
 sa cauți a te ridica în sus, când

Il fato passa ed abassa ⁴⁾,

ori serile de vară în timpul secerii, cu plînga-
 torul cîntec al celor obosiți, venind prin
 aerul umed la dînsul

E or sì, or no, veniva su, per l'aure umide
 Il canto de' mietetori, lungo, lontano, piangevole,
 [stanco ⁵⁾].

În sfîrșit, «*Fuori alla certosa di Bo-
 logna*», unde ne întîmpină aceiași jale pen-
 tru morți, dormind dedesupt, fără lumină
 și fără iubire. Iarăși, o zi de vara, cu viața
 caldă și fericită. Și, pe când poetul deschide
 ochii mari pentru a cîprinde neasămanata
 plăcere, ce se desface de pretutîndene, gla-

1) Pp. 11-12.

2) Pp. 18, 599.

3) Pp. 30, 599.

4) P. 51.

5) P. 86.

sul morților se înalță, nu pentru a chiema a dînșii — ie atît de rece, de trist și de negru acolo —, ci pentru a sfătui iubire și veselie acelor ce pot să le guste încă. Să culeaga florile, să se închine stelelor, să-și puie cununii în jurul pletelor negre sau blonde, să se iubească, strigă aborigenii, ce au sfărîmat tăcerea Apeninului cu securile, Etruscii, Celții și Romanii, ale cătora oase se înfrățesc în pulbere, supt cîmpia aurită de lumină:

...Beati, o voi passeggeri del colle,
Circonfusi da' caldi raggi de l'aureo sole ¹⁾

. . . . .

Freddo è quà giù: siamo soli.
Oh amatevi al sole! Risplenda
Su la vita che passa, stella costante, amore ²⁾.

«*Oda către regina Margareta*» ie de o rară desavîrșire, cu toată artificialitatea sa, și merită marea celebritate, pe care a cîștigat-o ³⁾. Cu cît mai puternica ie însa «*La Madre*», poezie scrisă pentru o statuie, și statuie ie însași, prin fermitatea conturului, sînina

1) P. 67.

2) P. 68.

3) Pp 35, sqq. Iea a escitat o nouă polemică asupra sentimentelor politice ale autorului. (Bibliografie, p. 14).

maiestate a versului. În fața mamei cu copilul la sîn, voinici amîndoi de voinicia vieților petrecute supt cerul liber, în muncă dreaptă, nu cu gîndurile, ci cu natura, care ie o mamă bună pentru cine nu cere prea mult de la dînsa, mintea poetului trece la tinereta ieî robusta, la dîminețile de lucru, în care nimene nu venia la cîmp înainte-î, la ridicarea în lumină a trupului frumos, cînd munca s'a mîntuit, la fericirea gospodinei de mai tîrziu¹⁾. Nici o afectare și nici o pedanterie, nici o vulgaritate și nici o *îndrazneală*: exemple ca acesta, ar putea să arate multora, ce poate să însemne o *poezie realistă*.

*Terze ode barbare*²⁾, ultima operă a lui Carducci, apăru în 1889.

Dacă de multe ori viețile cele mai tulburate de gînduri aū bătrîneți senine și blînde, dacă multe frunți se descreșec, cînd

1) La urmă o mică morală, ca prea adese ori în opera lui Carducci (p. 81).

2) *Terze odi barbare di Giosuè Carduci*. Bologna, Zanichelli, 1889, în 12. Dela *Terze Odi*, Carducci a mai publicat *Storia del giorno di Giuseppe Parini* (Bologna, Ditta Nicola Zanichelli, 1892, 80) și cele 2 volume citate de «*Cenari e faville*» precum și, după redactarea articolului de față (1893) ode separate și altele).

inevitabilul se apropie, cu solemnă și tristă sa măreție, nu se pare, că în acest sens s'ar dezvolta cugetarea poetului italian. Nu doară că opera lui Carducci ar fi aproape de capăt: multe lucruri frumoase vor mai ieși fără îndoială de sub condeiul maestrului, tînăr încă, dar oare care gînduri triste, din ce-în ce mai nihiliste și mai triste, apar în versurile sale din urmă. În a treia culegere de *ode barbare*, vedem, ce ie drept, bătrîneța zugrăvită, așa cum aș înțeles-o și aș trăit-o oamenii mari ai anticității clasice, cu prietenî buni și vin vechiu (unii mai adăugau și cărțile frumoase), pe cînd

Vola serena imagine la morte,
Come a te sotto i platani d'Ilisso,
Divo Platone ¹⁾,

dar această sănătate nu se întîlnește pretutindene. Pesimismul, cu care ie privită epoca de față, ie același ca în operele de tinereță; în schimb, patriotismul află expresii tot mai rare și mai scurte. Cînd se vor coborî, zice iel într'un loc, oamenii de astăzi în iad, umbrele mari care

1) P. 89: O Italia, daremo in altre Alpi
Inclita ai venti la tua bandiera.

și-aū respectat trupul, îi vor întreba ironic, din ce veac trist s'aū coborît la dînșii¹⁾. Europa modernă, cucerind pentru civilizație, îi apare numai răspîndind pretutindene neastîmpărata sa slăbiciune²⁾, colanul de aur al regilor îl iritează tot atîta ca și strigătele răgușite și bătaia din palme a mulțimilor³⁾. Ie sătul de iele, fiind-că le are poate, și în oda către Shelley adevărul i se arată numai în moarte și frumosul în trecut: Sol nel passato è il bello, sol ne la morte è il vero⁴⁾.

Dar pesimismul său ie mai universal, mai deplin de cît atîta. Primăvara, iubita primăvară de o dată, trezirea vieții adormite îl dezgustă. Iarba verde crește din oasele morților⁵⁾, și ce înșamnă această eternă petrecere monotonă, în care nervii numai pot să se simtă veselii:

Chinatevi al lavoro, o validi omeri ;
Schiudetevi a gli amori, o cuori giovani ;
Impenatevi a i sogni, ale de l'anime ;

1) « . . . di qual triste secolo

A noi venite, pallida progenie».

(p. 71).

2) «L'irrequieta debolezza tua» (p. 82).

3) . . . «con roche strida

Suono di mani . . . » (p. 129).

4) P. 93.

5) P. 18.

Irrompete a la guerra, o desii torbidi :
Ciò che fù, torna e tornerà ne i secoli ¹⁾.

Și n'a cîntat poetul vieții vesele și luminoase ²⁾ pe ultimii oameni, privind livizi supt equator, cu ochii lor stecloși, la soarele, ce se stinge? ³⁾

Aceasta ie opera lui Carducci: o operă bogată și durabilă, în care poate înălțimea și seriozitatea cugetării nu ating tot-de-a-una puterea sentimentului și sobrietatea armonioasă a formei. Reacțiune clasică, da, în ceia ce clasicismul are însă mai frumos, gustul și măsura: mișcare modernă prin fineța mai mare a sentimentului, prin privirea mai largă și mai adîncă asupra omului și vieții.

În literatura contemporană, iel stă alături cu întemeietorii curentului *artist*, care a înlocuit romantismul căzut în puerilitate

1) P. 19.

2) În admirabilele versuri ale *Rimelor nouă*, de pildă:
Salute, o genti umane affaticate!
Tutto trapassa e nullo può finir,
Noi troppo odiamo e sofferinmo,
Amate. Il mondo è bello, e santo è l'avvenir! (p. 220)

3) « . . . te veggan su l'immane ghiaccio.
Sole, calare». (p. 57).

și limbuție senilă. Mai puțin delicat de cât neimitabilul Tennyson, cu mai puțină închipuire epică de cât Leconte de Lisle, iel ocupă un loc de frunte între dînșil, ceva mai jos prin partea artificială a poeziilor sale, mai ales de tinereță, prin lipsa acelei netulburate sâninătăți, supt care lumea modernă își reprezintă pe cel mai înnațli dintre aleșil mințil. O asemenea operă însă, după a lui Monti, a lui Leopardi și Manzoni arată, că, în ori-ce împrejurări politice, puterea de producere a Italiei n'a scăzut, că eclipsele gustului sînt numai momentane acolo și că, ceia ce învinge tot-de-a-una în moștenitoarea armoniil antice, ie cumpătarea și claritatea, care fac singure operele eterne.

Februar, 1893.

DIN ITALIA

VENEȚIA

I

Am trezit tocmai cînd trenul intra la Veneția. Iera frig, una din acele răceli ale țărilor calde, care fac să'ți tremure carnea pe tine, cufundîndu-te de sus pînă jos într'o baie de aier umed și înghețat. Jos, la gară, gondolele așteptau : unele pornise deja, și pe luciul mării, abia zblrcit de adierea vîntului de sară, iele păreau niște stele fugare într'un cer întunecat. Un miros deosebit, mirosul sălcii al valurilor, venia pînă la mine,

și pe lângă dînsul, un alt miros, de muced, de învechit, de putred, mirosul Veneției, al palatelor mîncate de lepra neagră a veacurilor.

— *Una gondola, una gondola !*

Nu ie în *patois*, în acea limbă specială a Venețienilor, cu vocalele muete, vorbele trunchiate, accentul cîntător,—ie italiana, aproape cea clasică. Același strigăt, pe deosebite înălțimi, din gîtlejuri deosebite, din luntre deosebite.

— *Una gondola, una gondola !*

Ne coborîm într'una, cea mai puțin mînjită de glod, cea mai lucitoare. Luntrașul trece pe dinnaintea noastră, pe perinele de piele ale gondolei, pentru a se așeza în picioare către coadă, pe partea cîrligată ca un pînten, cu care se mîntuie luntrea, și pornim. Ie o lunecare lină, nesimțită aproape, fără spumă de valuri, fără hurducături ; abia o mică legănare în dreapta și în stînga, care te face să visezi molatec și dulce. În tăcerea nopții, lămurit și ritmat răsună fleoșcăitul valului mînat de lopată. Mă întorc înapoi la vuiet : la lumina lunii pline gondolierul, un om de vre-o trei-zeci de ani, cu barba rasă, mînele cămeșii su-

flecate pe brațe de statuie grecească, cu pălăria moale caracteristică, poartă mașinal și pierdut lopata prinsă de luntre. Și neobișnuit și adormitor răsună la urechie zgomotul valurilor bătute de lopată.

La dreapta și la stînga urieși mari negri, cu zidurile pîrlite de timp, cu ferești oblonite, se înalță ca niște stafii în penumbra nopții luminate de lună. Apa canalelor ie verzie-sură, cu paie și surcele plutind, cu miros neplăcut de *vechiu*: sînt palatele,—*i palazzi*. Toată lumea șede aici în palate, până și calicii, o pătrime aproape. Și noaptea, văzute din gondolă în întunec, cu fațadele lor cenușii, cu obloanele trase, și se pare că mergi într'un tîrg îngropat, pe un sicriu de luntre în doliu, cu o umbră de gondolier la cîrmă. Fără de-voie în această liniște de groapă, în această întunecime de mormînt, tăiată numai de lumina finarelor rari de pe fațade, și se trezește în minte vechea Veneție, aristocratica regină a Adriaticei, cu mîndrii ieî stăpîni, cu palatele strălucitoare de bogățiile Răsăritului, cu apa aprinsă de lucirea finarelor de la gondole.

Gondola se oprește înaintea unui palat, iar un palat. Aceiași păreți negri, același

front oblonit, aceiași pace. Ie otelul: gondolierul ne dă în primirea portarului galonat ca un general, și peste câte-va clipele, apa începe să sune iar supt loviturile vîslei, și luntrea se pierde în întunec, supt arcele de piatră neagră ale podului.

Aice culoarea locală încetează. Odată trecută poarta vechie a palatului, cu lei venețieni săpați pe fronton, întîlnești același lux, aceleși mobile, aceleși chipuri de chelneri cu cărarea la mijloc, mustețe rase și frac. De aceia, am răsufat de mulțămire, cînd, a doua-zi, am lăsat englezo-nemțimea din otel, cu chelneri cu tot, pentru a lua la colindat înguste strade ale orașului.

Fiind-că Venețienii nu umblă numai pe cîrligatele lor gondole pentru a-și căta de afaceri: cei ce aū mai puțină dragoste pentru valurile Adriaticei și mai multă pentru punga lor, pot porni pe cele 150 de «*calli*», care străbat, parte însuța dē căpetenie, «*la città*», parte nenumăratele ostroave, care, de la Lido la Murano, presară cu verdeață și cu cenușul întunecat al monumentelor întinderea verzie a mării. Sînt niște strade foarte curioase acestea, pentru cel deprins cu ulițele noastre, cît se poate de largi și

despărțite în trei, trottoarele și mijlocul strădeii. La Veneția această împărțire ar fi de prisos: nime nu umblă cu trăsura, fiindcă nu există nici una singură. Din toate târgurile din lume, orașul dogilor numai n'are birjari, ceia ce nu-î tocmai supărătoriu. Între palatele cu câte cinci și șese rînduri, mîncate de apă și de vreme, cu ferești mici, rare și neregulate, strada șerpuiește, une-ori cu formele cele mai felurite, furișîndu-se pare-că, printre ziduri. Lîmina pătrunde abia prin cele mai mici dintre ele: casele sînt umede și mîrșave, un miros groznic, indescriptibil și fără nume, de cîrnați fripți, fructe stricate și brînzeturi vechi te strînge de gît, te înnădușă. Din loc în loc strada încetează pentru a face loc punții. Și puntea nu pornește pe același plan, tot-dea-una e rotundă și cere niște mușchi puternici la picioare pentru a-î putea urca treptele de granit. Madone și statuî: la un colț de uliță, lîngă o dughiană de «*paruchiere*» ori în umbra unui portic vechi cu leul înaripat la mijloc, maica Domnului italieneasca ie grămădită la strîmtoare într'un colțișor, cu fața-î de lemn boit, cu pînza horbotată, în care ie osîndită să doarmă. Un finaraș

ori o făclie luminează mica scorbură de piatră, acoperită cu sticlă: din cînd în cînd un Italian bătrîn, unul din acei oribili moșnegi ai Veneției, cu bărbia în chip de galoș, spețele gîrbove, fața rasă și ochii sîngerati, trece în hainele-î sordide, făcîndu-și cruce. Statuile se întrec și iele la număr cu chipurile maicei lui Hristos. De-o-dată, pe neașteptate, la o răspintie, dai cu ochii de un domn corect, de marmoră ori de bronz, îmbrăcat în surtuc cu pulpană, ori cu perucă și haină din al XVIII-lea veac, care, pedestalul o spune, se chiamă Goldoni, Tommașeo, Garibaldi, Manin ori alt apostol al renașterii italiene. Și de-asupra tuturor, palate prefăcute în dughene, strade în care oamenii de toată mîna se cotesc și se înnădușă, statuî, se ridică sus de tot, vre-o «*chiesa*» antică de prin veacul al XVI-lea, cu un popor întreg de sfinți de piatră, încremenți în posturile lor consacrate, pârînd că pomenește pe toți morții, cari și iei o dată se împărtășiau de soarele Veneției și valurile Adriaticei și cari dorm acum de veacuri în umbra altarelor, între stîlpi, supt lespezile de marmură de Istria ori de Carrara, supt pietrele de porfir roșu.

Canalele taie acest complex încurcat de

strade, cu dunga lor verde, pătată de negrul lustruit al gondolelor. Le simți de departe, nu cu ochii, ci cu auzul: mai ai poate o sută de pași de făcut până să dai de stâlpii de lemn, ce hotăresc uscatul de apă, când, cu o bună-voință foarte neplăcută pentru tine, un stol de gondolieri tăbărește asupra-ți, cu un țon, pe care-l crezi poate irezistibil.

— *Una gondola, gondola, signore.*

Și pas de zi ba, să-i auzi în urmă....

Oamenii strică această țară a minunilor. Nicăiri poate Meridionalul nu se arată mai lacom de bani și mai fără demnitate decât acolo. *Ghizi*ii sînt de o nerușinare fără samăn, și cei mai accesibili pentru dînșii sunt Englezii, ușor de recunoscut prin statura lor, prin părările bărbătești ale femeilor, prin nelipsitul călăuz, în pînză roșie îmbrăcat. Nu-i piață, nu-i monument, înaintea căruia să nu fi spus a întîlni un domn cu șapcă albastră, une-orî, altă dată cu cilindru și haine negre, care, cu un glas însinuant, îți cîntă în toate limbile:

Una lira per vedere il pallazzo ducale, de pildă, sau «*la chiesa di san Marco*». Refuși, ai văzut poate odată. Individul se crede însă jignit, poate nu-l crezi sigur, socoți

că are să te înșele. Răpede te apucă de surtuc, și din buzunar îi iese cu o repeziciune fenomenală un pachețel de atestate : ie ghid patentat, cutare, cutare a fost cu dînsul, ie sigur, Și dacă-l răspingi și atuncea cu un «*non bisogna*», îl auți în urmă mormăind, indignat de puțina ta politeță pentru iel :

— *Eccolo, non bisogna...*

Și tovarășii lui în șăpci și pălării nalte îl întovărășesc în mormăială, privindu-te cu despreț, printre rotocoalele de fum ale liulelelor de teracotă. Și aceasta se traduce :

— Ce idiot !

La biserici, altă comedie. Nicăiri aproape nu găsești deschisă poarta de lemn săpată a bisericii. Portarul ie acasă, doarme, ori se face că n'aude, pentru a da prilej «*ragazzilor*» să intervie. Aceștia staū cu droaia la poartă, nespălați, mîrșavi, cu mîinile ude și hainele rupte, privindu-te cu ochii lor mari de catifea. Și, de-o-dată, cum îți vād ghidul roșu, ori te aud sunînd, aleargă cu toții, bătîndu-se, stîlcindu-se de la bacșiș :

Volete veder la chiesa, signor, molto bella, state...

Bat în ușă, țipă-se, împing, urlă, îți mînjesc hainele, până ce portarul, un bătrîn pleșuv

și puturos, ori vre-un portar modern, gros și veșnic plin de suflet, care știe și franțuzește, îți deschide. Și atunci, așteptînd bacșișul — *il slodino* —, toate șăpcuțele se lasă la pămînt, umilit și lacom. O bacșișurile, bisericile, ghizi și Veneția!

Și bacșișurile nu se mîntuie aici. Intrat în biserică, trebuie să plătești cîte un «*bicchiere*» portarului, care-ți deschide, sacristanului, care-ți numește picturile, tuturor celor, ce te-aș ajutat cu un cuvînt, un gest macar, cari ți-aș eșit în cale și s'aș dat într'o parte. Ie o adevărată boală cronică a unui tîrg de calici: *bacșișomania*. Deseori nedumerit, neștiind dacă domnul gentil și bine îmbrăcat, care ți-a arătat drumul cu un zimbet fin pe buze, așteaptă bacșiș ori ba, te temi ori să-l jicnești ori să-l lași cu așteptarea. Un singur om mi-a refuzat soldinul, și aceasta după ce mă dușese vre-o jumătate de ceas de la San Sebastiano la *Accademia delle arti*: avea o pălărie moale, unsă, pantaloni și bluză albastră, peticite la coate și genunchi, ciubote sparte. Iera un lucrător. Am stat cu gura căscată, neștiind, dacă nu cum-va i-am dat prea puțin. Merita să fie canonizat! La A-

cademia frumoaselor arte, stă scris anume în patru limbi, să nu se deie nimic împiegașilor, și portarul, căruia nu-i dădusem «*bicchierele*», conform regulamentului, mi-a ad-runcato căutătură... Dese-orî la monumente, în palate, și se prezintă vre-un catalog, vre-o fotografie : nu știți cît s'o plătești și întrebî. Sergentul, îmbrăcat în verde, cu o livrea splendidă și o căutătură de doge, îți răspunde rîzînd : «*Quanto lo volete*». Dai 30—40 de bani, și întors acasă, observi co-perta : în slove mari stă scris : «*gratuitamente*».

Cu gondolele mai rău : jumătățile de ceas se plătesc ca ceasurile, acestea ca și zece minute. Maxima admisă ie că ceasul început se plătește întreg : unul, Ferdinando, un om în floarea vrîstei, cu un gît ca de taur și niște musteți cît ale regelui Italiei, îmi cerea tarifa unui ceas, pentru că mă trecuse dela Santa Maria della Salute la San Giorgio Maggiore, nici șase minute ! M'am răzbunat, țîindu-l un ceas. Sara, tarifa spune 1 liră și 30 pentru ceasul, d'întăiu 60 pentru cele următoare, în oraș, Lido cu prins în acesta. Totuși n'am putut găsi nicăiri gon-dolierul care să se ție de slova tipărită : gian-

darmii daū din umeri și iei, — știū obiceiul. Plătești 20 de bani mai mult pe ceas, și, la plată, gondolierul îți mai iea o liră, spuiind că al trecut cinci minute în alt ceas, și, apoi, scoțindu'și pălăria moale și plecînd capul :

— *Difficile di andare... Un bicchiere.....
Hòandato bene.*

Și te trezești, că-ți dai bacșiș, pentru că te-a furat ca 'n codru.

Dacă plictisit acum de atîția sfinți în haine roșii și albastre, de atîtea fecioare, balăi și întunecate, pornești supt arcadele palatelor procuratorilor, unde se adună dughenile cele mai alese și mai bogate, saū pe ori-care altă cale îngrădită cu vitrine, dai de alte neajunsuri. Steclăriile și mozaicurile formează industria de căpetenie a Veneției. La trei-patru dughene trebuie să găsești una, la fereastra căreia strălucește stecla și iar stecla, cu sute și miū de modificări, supt chipuri fără de număr de felurite. Salbe de perle venețiene, panere veșnice de «verre filé», bumbi de manșete și broșe de stéclă, ori gondole de argint și bronz, cu niște vișlași boiți ca curcubeul, fac un amestec fără nume de conture și de colori. Fie-care lucru cu prețul lîngă din-

sul, pe un pătrat de hîrtiuță albă. Negustorul, tot-de-a-urta politicoș și mai tot-de-a-una cu un abdomen din cele mai dezvoltate, pîndește în umbra ușii sculptate pe «forestierele» naiv, care se lasă prins în căpcașna flaconașelor cîte opt la franc, a bumbilor de manșetă colorați și a broșelor de argint. Te oprești puțin să vezi, fără gînd măcar să cumperi din tărăcata marfă a «ncgoziantelui». De-o-dată negustorul burduhos îți iese înaintea cu un zîmbet ca mierea de dulce pe fața-i groasă și pîrlită, și cu un ton de stentor :

— *Volete veder la fabrrrica?*

Și dacă refuși, negustorul crede de datoria lui să te întovărășască vre-o cîți-va pași încă, pînă dai de un alt magazin de sticlării și gondole de argint lucrate în *à jour* și de un alt negustor care-ți oferă să vezi *la fabrrrica*.

Vederea espozițiiei de obiecte de la *fabrrică* ie iarăși un isvor de cîștig pentru painjenii venețieni. De multe ori străinul e dus în aceste curse *stecloase* de ghid, care, după ce ai văzut San Marco ori Palazzo ducale, îți dă ideia de-a vizita cutare ori cutare fabrică, cea de mozaice, cea de sticlă, cea

de dantele — *merletti* — subvenționată de regină, etc. etc. Odată intrat, trebuie să cumperi, dacă nu din poftă pentru cele văzute, care sînt ce-î dreptul splendide, din condescendență pentru domnul bine pus, care zîmbind te-a adus din săli în săli, deschizînd vitrine, deranjînd lucrători, desfăcînd condice, pentru ca să-ți arăte, că are clienți și în sălbateca ta țară. Dacă ai *admira* numai, fără să dezlegi baierile pungii, negustorul ie în stare să te poarte o zi întregă, suind scări și trecînd praguri, fiind-că — socotea el — *poate vrei să cumperi alt-ceva*. O singură dată am scăpat de cumpărătură, la fabrica de dantele a *Cavalerului* Jesurum, dar să fi văzut ce mutră tăcea Franțușca cu dantelele și uvrierele cu ochii negri și fața pîrlită — orfane toate, spunea stăpîna, — care rîdea cu ochii, țăsînd în umbra aristocraticelor odăi ale palatului... Dese-ori crezi c'ai mîntuit cu bacșișurile, cînd îți iese înainte portarul care ți-a ținut bățul, ori lucrătorii, cari ți-au scris numele pe o boambă de o stecă cu stecă topită, și toți se uită numai, dar o căutătură...

Și ca prin vis văd o Veneție, care n'ar avea nici ghizii, nici «*ragazzi*», nici stec'ari,

nici Engleji. Fiind-că Italia pare, că nu-i astăzi decît o mare ospătărie artistică și antică pentru flegmaticii locuitori ai marelui Britanii. Îi întilnești pretutindeni, la hotel, pe stradele înguste, în negrele gondole, la picioarele statuilor, pe platforma turnurilor : corecți, cu mustățile rase, cu Baedeker în mîină, țîind la braț, veșnic la braț, pe iubita lor jumătate, păpușă cu ochii de sticlă, obrazul de trandafir și dinții de cal. Recî și măsurați, mormăind neînțelese exclamații în săltătoarea lor limbă, alte ori în franțuzește. Am văzut pe un insular cu o statură de grenadir, întrebînd pe *mistress* a lui, care-i venia la urechi, într'o franțuzească oribilă :

— *Nous prendrons une gondole. N'est-ce pas, ma petite ?*

«*Petite*» ar fi slujit la noi în jandarmii călări.

La toate bisericile, în toate palatele, trebuie să cauți... Englezul. Nici o-dată singur : tot-de-a-una cu un regiment de miss, *mistress* și babe. Unii sunt groznicî, bătrîni, schilozî, pe pragul morții : în loc să-și caute de suflet, colindă lumea. Fie-care popor are o ramură de activitate omenească, pentru care-i făcut anume ; englezul ie *traveller*,

călătoriu, jidovul rătăcitor al lumii moderne, și aceasta de bună voie. Și să nu credeți, că în ochii aceștia de cristal se răsfrînge estetic această lume de sculpturi și zugrăveli. Drept dovadă, pictura engleză contemporană și chiar așa de cîntatul John Ruskin, a căruia descriere a Veneției înfloreste la vitrinele tuturor librarilor venețieni alătura cu aquarelele cîte 10 franci una. Francezul vizitează pentru ca să ridiculizeze, Neamțul pentru ca să facă erudiție, Englezul ie puritan și în călătorie: iel are rigiditatea și răbdarea creștinului, care-și îndeplinește o datorie. Ar crede că cerul se prăbușește asupra-î și cugetul l-ar mustra veșnic, dacă ar uita să *controleze* unul măcar din monumentele trecute pe foile cu slove mici ale călăuzului. O călătorie engleză ie o constatare a spuselor nenorocitului Baedeker englezesc. Une-orî cartea îi pune la grele încercări, pe sărmanii insulari: alătura cu cutare tablou de maestru, stă scris: «*very splendid*». Am văduț Engleji oprindu-se la această mențiune, cerînd un scaun și pierzîndu-se în estaz ceasuri întregi înaintea pînzei, fără ca aceasta să le producă cea mai mică plăcere estetică. Din potrivă, o-

chiil somnoroși, fața trasă, nasul plecat în jos, arătau că bietul om se plictisește îngrozitor înaintea acestui amalgam de boiele, dar ceia ce-l mîngîie ie, că și iel la rîndul lui și-a făcut datoria ca și multe alte miș de compatrioți de-al săi. Cei mai conștiințioși scot note; un rîs omeric m'a prins la «*Scuola di San Rocco*», splendidă colecție de tablouri urieșe ale lui Tintoretto, cînd înaintea unei pînze, în care Hristos stătea pierdut într'o lumină gălbie, — răstignirea, mi se pare — trei engleze, pe trei scaune, cu trei ghiduri, mi se arătară fantastic de stupid, privind capo-d'opera pictorului (așa spunea catalogul), — cea din mijloc, o bălceruță de femeie de vre-o patru-zeci de ani, roșie și umflată la față, scotea note pe un carnet enorm de piele. Oare-care mișcări fudule la venirea noastră și o mică mutră de dispreț pentru acești profani, cari n'ar fi putut scoate note ca dînsa, arătau în de ajuns, că vecina iera o femeie superioară, o *authoress* poate. La dreapta și la stînga, tâlhari ai acestui Hristos în fuste și cu ochelari, două englezoaice mai bătrîne, gîrbove și zbîrcite năstrușnic, își treceau vremea admirînd, adică puind și scoțînd alter-

nativ ochelari fumurii. Iera splendid: sărmana artă și biata Veneție! Englejii au găsit mijlocul să strice efectul minunilor estetice și după moarte: în San-Giovanni e Paolo, alături cu strălucitele morminte ale dogilor, culcați în sarcofagi de marmoră de Istria pe pereții bisericilor, o cutie de piatră fără podoabe, pierdută între stapînii Veneției: ie un baron englez, Windesor, mort la 1574. Trebuie să fi fost cel d'întăiu turist, acest intrus în biserica dogilor!

Și la otel iar Engleji, amestecați cu alți reprezentanți ai spiritului de călătorie, Germanii. Engleji și Germani, iată toți turiștii: un biet Francez, venit cu două doamne, și-a luat o masă la o parte, și de la masa aceea, ascunsă într'un colț, accente mai omenești vin să turbure concertul de *aob!* și «*Sehr schön*» al vecinilor mei, cari-și împărtășesc impresiile artistice supt ochii chelnerilor în frac negru și cravată albă. De toată mîna, de toate felurile, din toate părțile: un englez bătrîn întăiu, oribil de bătrîn, cu părul gălbui, ochii roșii, spetele coșcovite, un Tithôn aproape de prefacerea în greier. Si te prinde mila, cînd, la sfîrșitul mesei, îl vezi ieșind pe ușa din spre odăi, la braț purtînd

un amestec de cărnuri moarte, de-asupra cărora se înalță un cap tremurător: ie femeia lui, paralică. O miss, cu părul alb și talia de grenadir, închide calea. Alătura, alte tipuri caricaturale: o miss roșie ca mărul, care vișează cu buzele deschise ca pentru un veșnic *Aob*, un domn bătrîn care și suflă nasul într'un flacon, o englezoaică uscată ca un vreasc, lîngă bărbatu-său, care ar putea simboliza «*le boeuf gras*». Si din aceste guri roșii, cu dinții enormi, *Aob* caracteristic se ridică din timp în timp și pare că plutește colosal de-asupra farfuriilor cu naranze aurite.

Uf Engleji!

II

Si totuși, cu toți Englejii, ghizii și «ragazzii», ie așa de frumos în taina-i întunecată de veacuri, tîrgul palatelor de granit și al leilor înaripați, crăiasa de odinioară a mării Adriatice, ocrotita lui San Marco! Nicăiri în lume poate nu se grămădesc atîtea palate, și rămășițele unei societăți dispărute nu sînt mai îmbielșugate: ie o necropolă întinsă Veneția, mormîntul de piatră

al republicei apuse, groapa dogilor îmbrăcați în catifea, cu bereta de fir, țuguiată, la ceafă. Gondolele în haina lor neagră, cu odaia cernită în mijloc par niște sicrie plutitoare pe valurile verzi și, ciocli ai frumosei moarte, giandarmii cu tricoarne negre păzesc, corecți și nemișcați, la colțurile stradelor, aleilor cimitirului. O treime din locuitorii actuali trăiesc ca paraziții pe trupul cetății stinse: unul îți vinde fotografi și vederi ale bisericilor și palatelor, altul ghiduri pentru oraș, un al treilea îți deschide zimbînd porțile căptușite cu fier ale monumentelor. Calicii mai ales păstrează în espresia feții ceva din dogii muieți în fir și mătăsurii, din senatorii cu *pourpointe* de catifea; acelaș nas evreiesc, îndoit la mijloc, ascuțit și plecat la vîrf, aceiași ochi bănuitorii și mîndri, cari se observă în vechile cadre de pe pereții vechii reședinți a dogilor, și adesea pe strade, vînzînd buchete, vezi profilul fin și părul bălan al Veneții lui Tintoretto ori Veronese. Săptămîni întregi poți să-ți treci vremea, colindînd din biserică în biserică: cea mai mică dintre dinsele trebuie să aibă lucruri, care, aiurea, ar face reputația unui oraș și care aici, ca

pretutindene în Italia, trec nebăgate în samă. Toate din veacul al XVI-lea, toate aū fron-tonul cenușiū, lespezile mîncate de vreme și sfinții sculptați, ascunși în scorburile de piatră roasă. De veacuri nici o biserică nu s'a zidit în acest oraș-necropolă, și nu numai o biserică, dar, mai că mi-ar veni a crede, că nici o casă. Veneția dogilor a încremenit, și singură vremea a zvîrlit de-a-supra cadavrului de piatră zăbranicul ieī de vechime : oamenii n'aū schimbat nimica. Si aceasta te scutește de priveliștea caraghioasă a vre-unei case moderne, cu arhitectura algebrică, detunînd cu fereștile numărate în acest amestec de stîlpi de porfir, colonete de piatră și cupole rotunde, care se chiamă Veneția.

Pornește într'o dimineață frumoasă, cînd cerul pare un ochiū mare albastru, care rîde, și soarele aprinde raze pe vestele de pînză ale lucrătorilor și fustele roșii ale Venețienelor, pe piața lui San-Marco. Ie neasămănat : în față, marea presărată de gondole negre, vapoare și corăbiī cu miī de ațe de painjen pe aripile lor de pînză. În mijloc, un pătrat de zidiri vechi și înegrite, care fac din piață un fel de curte interioară : de

o parte și de alta *procuratiile*, în fața biserica sfântului Marc și parte din «*palazzo ducale*», reședința dogilor. Lasă stâlpii de granit ai palatelor și cariatidele cu lungi barbe, care-î sprijină și, dacă se poate, fără să alergî la luminile unui ghid, intră în vechia biserică, prin frontonul de-asupra căruia se înalță cele patru cupole cu cruci mari aurite în vîrf. De-asupra, pe frontonul albastru, presărat cu stele de aur, mai sus decît sfinții cel-l-altî, cari par că cearcă sa se ridice spre dînsul, San-Marco veghează de-asupra locuinții sale cu lunga lui barba, desfăcîndu-se lămurit pe ceriul fără de nour. Leul Veneției, cu laba pe blazonul cetății, stă de desupt și, de-o parte și de alta, sfinți în turnulețe, mozaice cu fond de aur, coloane fără de număr, inscripții latinești de pe vremile dogelui Dandolo, cei patru cai de bronz aurit aduși de dînsul după cuprinderea cetății Paleologilor, dau bisericii acesteia bătrîne, ale careia începuturi se pierd prin veacul al X-lea, o aparență fantastică, grotesc de bogată și de împodobită, a unei din acele curți fermecate, pe care în «O mie și una de nopți», vrăjitorii amorezați le coboară din lumea visului pentru iubi-

tele lor. Nicăieri aiurea ceva asămănător nu se întâlnește: Venețienii au avut în mândria lor aristocratică, un singur gust, o singură admirație, a bogățiilor. Si au fost bogăți, de o bogăție ne mai pomenită, care le permitea să-și prefacă cetatea într'o pădure de statui, într'un palat fără de capăt. San-Marco se resimte de această indigestie de bogății a cetății: biserica modestă zidită în stil roman prin veacul al X-lea, a fost împodobită, aurită, încărcată de toate minunile pe care stăpînii Adriaticei le vedeau prin locurile depărtate, unde abordaau galelele lor cu pereții sculptați. Prin veacul al XV-lea, după ce corăbierii venețieni dusese departe steagurile republicii, maiestri veniți din Constantinopol, cu mintea plină de aurituri și mozaice, schimbă, acoperind-o cu o haină nouă, mai strălucită, vechia fisionomie a bisericii. Mozaicele de sticlă aurită împodobiră cupolele rotunzite, puse de maiestrii bizantini pe coperemîntul luciu al bisericii romane, sfinții mari cu ochii cuminți și expresivi, cu fața slabă și trupul pierdut în hainele lor roșii și albastre începură să privească din înălțime altarele îngreuiate de bronzării și aurituri, orbitoarea

«*Pala d'oro*», coloanele mărunte de marmură orientală, în care roșul porfirului se amestecă cu verdele malahitei. San-Marco deveni o biserică grecească, un fel de sfânta Sofie, Kremlinul plin de podoabe al apusului. De departe atunci trebuie să fi produs un aspect liniștit și dulce, biserica adormită sub cupolele ieși rotunde, sub paza sfinților de mozaic. Pentru a fi însă cea ce este astăzi, biserica trebuia să mai sufere o schimbare la față: pe la 1400, maiestri apuseni, tovarășii celor ce ridicau pînă la cer horbotatele turnuri ale catedralei urieșe din Colonia, veniră să mai îngreue aparența casei sfintului Marco. În fața cupolelor, turnurile gotice se ridicară, cu ascuțitele lor vîrfuri și ferestruicile lor culțurate, și aice pe malurile Adriaticei, veniră să se lege cele două arhitecturi, cea estatică și aprinsă a Apusului cu liniștita și adormita arhitectură a Răsăritenilor, într'o operă neînchipuită, grotescă, fantastică, splendidă.

Prin porți mari de bronz, aduse din Răsărit, sub arcadele aurite și smăltate de mozaicuri, intri în biserica luminată de candelă de argint. Mozaice în toate părțile, pe cupolă, pe pereți, de-lungul galeriilor, la care

te sui de-afară printr'o scară umedă și întunecată. Cei de sus, mai vechi, sînt sfinții orientali, operă a Grecilor, ceia ce se și cunoaște după aierul curios, stîngaci și comic al bieților oameni, pierduți pe fonduri arbitrare de aur. În galerii, aș lucrat maeștrii mozaici din apus: contururile sunt mai statornice, desemnul mai independent, fizionomiile mai deschise. Înțelegi, că nu mai ieși în țara ieratismului, a civilizației mumificate supt influența ucigătoare a popilor ignoranți și stupizi. Amvonul de marmură orientală steclește în fund, la stînga, cu coperemîntul rotund de marmură galbenă, trupul de o alta, roșie și verde, coloane mici la baze, tărcate și multicolore. În mijloc, scînteietor de lumină, răsunînd de glasul preoților, cari scandează adînc și trist, silabele latinești, îmbrăcați în lungi rochii roșii și albe, «*il altare maggiore*», altariul cel mare, ascuns supt baldachinul de marmură neagră, în dosul șirului minunat de sfinți sculptați pe dunga de marmură trandafirie, ce se razimă pe stîlpi. În mijloc un Hristos răstignit pe o cruce uriașă, un Hristos, care pare că nu mai simte, nu ca Hristosul dureros și spasmodic, pē care l-am

văzut la San Giorgio Maggiore, cu rănî sîngerîndele-îşi faţa-î cada verică. La dreapta şi la stînga : sfînta veacului de mijloc, Madona, şi San-Marco, patronul c t ţii dogale. Si at tia sfînți, at ta aur, at ta marmură, fum de t mie, c ntat de preo i, sf r it de lum n ri de ceară....

Se aud pa ii pe lespezi : un zgomot sec şi prozaic. Profan m tăcerea bisericii, rugăciunea credincioşilor. Un glas hor itor l ng  noi : un ghid cu p ntece uriaş şi musteți de-un st njen *esplic * biserica unor Engleji, aten i, reci, corecți, t r nd silabele, s n ind conso nele. Si, pierdute în stalele de lemn, pe breviarele minuscule, cu feţe palide şi triste, feme  se roagă lin, încet, pierdut, supt glas de preo i, în biserica luminată. La stînga, aurită de raze, o Veneţiar , o fată de vre-o şapte-spre-zece ani, albă ca marmura de Istria, cu păr de aur ca fondul mozaicelor : un profil de Madonă, gene lungă pe obraji palizi. Ieşim. De-afară se aude încă perdut şi dulce c ntecul latinesc al preo ilor raşi la fa  , şi San-Marco d  sus, cu aureola pe frunte, păzeşte biserica fantastică, cu ascuţite turnuri gotice, cupole rotunde şi sfînți  nnegri i de vreme, în scorbure de piatră.

Înnainte, piața bisericii, la stînga, palatul ducal, la dreapta «*Torre dell' orologio*», în față, cel-l-alt turn, «*il campanile*». Singur San-Marco oferă priveliște nostimă a unei biserici, care-și are turnurile de-o parte, cel cu clopotele alătura, la o parte cel cu ceasornicul. Acesta din urmă, restaurat probabil în timpurile din urmă, ie boltit și face loc unea din căile cele mai frecventate ale orașului, acea care duce la vechiul «*ponte di Rialto*». La capăt, o mică plat-formă pe care se înalță un clopot uriaș : doi gladiatori de același metal bat ceasurile cu ciocanele lor înverzite. Și, profilîndu-se pe ceriul albastru, așa de dulce, al Veneției, cei doi coloși bătînd în clopotul, peste care veacuri au trecut, produc un efect neobicit-nuit și fantastic. Leul venețian cu fața lui maiestoasă și liniștită, cu aripi pe spete, pare că pîndește, aurit și împodobit, de-a-supra anticului ceasornic, care de la 1496 până acum socoate mersul neconținut al vremii, schimbătoare și veșnică. Un potop de gînduri mi se răpéde în minte la priveliștea turnului anticei basilice a sfîntului Marco : cîți oameni feluriți, cîte priveliști deosebite a văzut splendidul leu de aur de

pe înălțimea turnului cenuși! În alte vremi vechia Veneție, Veneția cea vie, dogele în haine de fir asistând la leturghie, în mijlocul senatorilor și închizitorilor, ale căror stale și acuma-î așteaptă încă supt baldachinul de marmură neagră, oștirile republicei defilând supt umbra porticelor, cu halbardele în mână, și pumnalele lucrate fin la coapsă, ambasadorii străini, Persanii cu căciuli țuguiete. liniștiții burghezi din Nürnberg, Genovezii fuduți, viind să se plece înaintea maiestății dogelui viteaz și încercat, senatorilor cu barbă albă, crunților închizitori. Acum tineri cu trandafiri în piept, cu plastron crocmolit și barba în colț se abordează cu «*Dis donc*» al Parizienilor, Venețiene cu turnură și rochiile albe trec supt poarta boltită, și un individ fără nume colportează în cutii de chibrituri broaște țestoase, tipînd în *frantuzește* :

Du torti vivant, torti, torti, Moussié!

Ce o fi zicînd bietul leu de aur de barbele ascuțite, pălăriile cu o grădină în vîrf și negustorii de «*petit torti vivant*»!

Cel-l-alt turn ie zidit în cărămidă, cu un vîrf ascuțit, de-asupra căruia plutește un înger uriaș, cu aripile de aur, blagoslovind

Veneția. De pe înălțimea celor 98 de metri ai lui, orașul tot se vede, până ce ultimele palate se pierd în aer: un aier fraged, răcoros, fără miros sălcii de apă sărată se răsuflă, și din când în când un curent de *patchouli* vine să-ți amintească faptul, că există o categorie de oameni, cari au specialitatea vizitării monumentelor vechi. Te întorci: favorite — iar englezii. Păcat, iera așa de frumoasă Veneția, văzută din înălțimea turnului vechiu de 1000 de ani aproape! La temeliile urieșului de cărămidă, «*loggetta*», odăița unde halebardierii muiăți în fier păziau palatul dogilor, înșiră sculpturile lui Sansovino, care împreună cu Girolamo Campagna sînt autorii mai tuturor statuiilor venețiene. De jos cînd te uiți, vîrfurile turnului nu se mai vede: pare că sprijină cerul...

III

Alături, palatul ducal înșiră colonadele-și fațada-și de piatră roșietică, clădită după planurile lui Antonio da Ponte. Unul din capetele lui atinge biserica San-Marco, un altul dă în spre mare. Două coloane mari de piatră se ridică înaintea-și, una poartă sus leulă sfîntului cu uriașa lui coadă de bronz,

cea-l-altă pe sfântul Toma călcînd pe un crocodil, care se zvîrcolește. Intri printr'un portic, înflorit cu statui, sămănat cu inscripții, și, în față, înaltă și largă, cu treptele-î de piatră albă, ai *scara Uriașilor*, — *Scala dei Giganti*. Uriașii sînt două statui de piatră ale lui Sansovino, de o statură mult mai mare decît cea omenească: Marte cu chivăra pe cap și trupul mlădîiet într'o parte, și Neptun, cu barba-î lăsată pe piept, cu ochii lui încruntați de stăpîn al mării. Sînt de acele opere artistice ale Renașterii, care par a fi păstrat scînteia idealului cumpătăt și sănin al anticității, cu mai multă putere, energie în ochii aprinși, cu luminile depline, în mușchii încordați, pocnind supt piele. Supt soarele cald al Italiei, de-asupra scărilor de marmură, uriașii săninii și puternicii visează veșnicul lor vis de piatră, visul statuilor, care toate le văd și de nimic nu-și aduc aminte, reci și veșnice. Între acești doi zei ai lumii apuse, dogele primia pe pleșuvul lui cap, bereta de fir, și cîți genunchi tremurători se vor fi plecat pe țespedea rece aice, între cele două statui, cîtă nobilime strălucită va fi colindat salele spațioase ale clădirii, ce o dată a fost centrul vieții

venețiene, locuința fruntașului mîndrei aristocrației. Și dacă vrei să-l vezi pe dogil, ce dorm la San Giovanni e Paolo, în sarcofagiile lor de piatră săpată, supt păduri de statui, mai sus de cît cei-l-alți și după moarte, treci scările îngrădite cu baso-relieful și oprește-te în sala cea mare, strălucita sală *a marelui consiliu*, cu stălele-1 de lemn pustii și colbăite. În față, luminat de razele soarelui, ce străbat ferestrele de sticlă smăltată de ove în relief, cea mai mare pictură în ploiă, *Paradisul* lui Giacopo Tintoretto întinde chipurile-1 de credincioși cu barbe lungi, ochi cumiști, și rochiil tărcate. Sus, dogil începînd cu unul dintre cei d'întăiu, Obelerius Antenoreus din 809, perîndează în umbră chipurile lor bătrîne și înțelepte, berețele lor de fir de aur. Și bătălii fără de număr, predări de cetăți, primiri de ambasadori, înșiră pe părăi trupurile mușchioase, caii spumegînd, salele de primire și ambasadorii solemni, în lungile lor rochiil. Iscălite, nume strălucite, Veronese, Tintoretto, Bassano.

Alți trei-zeci de dogil în *sala dello scrutinio*, alte tablouri istorice, alte bătălii. Impresia ie obositoare pentru ochi, sătul de a se opri

veşnic la aceleaşi figuri, idealizate, rotunjite, rumenite de artist. Te întipărirea pe care o produce ori ce operă care pluteşte de-asupra realităţii, care o schimbă pe aceasta, o schilodeşte pentru a o reduce la un tipic admis, după formula şcolii.¹⁾

Dacă după acest duş de picturi istorice şi de haine tărcate pe trupuri de casapi, treci apa şi mergi la *Academia delle Arti*, priveşte maieştrii flamanzi: Waes, Ruysdael, Van Dyck, Teniers. Uite Waes: ie un pictor de mîna a doua, mult îi lipseşte până să aibă talentul lui Paolo Calliari ori al lui Giacompo Tintoretto şi totuşi pare că zile întregi n'aş face alta decît să mă uit şi iarăşi să mă uit la pînzişoarele, pe care măiestrul olandez, dus de propriul său gust şi în afară de ori-ce şcoală, a înfăişat modest şi fără pretenţii cele ce le vedea în fie-care zi, nimicurile traiului. Uite o horă într'un sat: ceriul întunecat, pe alocurea de un albastru violet, nouri groşi ca nişte cîlţi se tîrîie aproape de pămînt, ţăranii roşii, cu feţele umflate de umezeală, iaş la joc fete în fuste tărcate.

Ie simplu, foarte simplu, cum ie viaţa, cum ie realitatea şi, pentru o pînză de a-

¹⁾ Asupra acestor judecăţi, cetitorul ie rugat să vadă prefaţa.

ceștea, un joc de umbră și lumină de-al lui Rembrandt, niște fructe pe o farfurie, un danț într'un sat pe vreme nouroasă al lui Waes, o bătălie de-ale lui Wouverman, în care, în mijlocul amestecului de trupuri, se vede un cap de cal alb doară și un colț de șea, aș da o colecție întreagă de aceste tablouri italiene cu ceriul veșnic de piruzea, cu nouri veșnic rotunzi, cu madonele tot-de-a-una frumoase, tot-de-a-una cumiști, tot-de-a-una monotone. Și sînt așa de multe madonele acestea, așa de mulți Hristoșii, așa de mulți evangheliștii, sfinții și patriarhii, că mă îngrozesc, cînd aud că în cutare biserică se mai află vre-unul. Veșnic aceleași aproape: o mai mare putere în culoare, o precizare în contururi, independență de zugrăvire, iată ceia ce deosebește numai o madonă de-a unui Vivarini de prin al XIV-lea veac de o alta a lui Bellini și aceea de una a lui Veronese, Tițian ori Tintoretto. Bellini mai ales: omul acesta și-a trecut viața făcînd madone, în toate posturile, în toate cadrele, de toate mărimile: la Santa Maria, cu un Hristos pîntecos și curmat la mîni, în brațe, la San Zaccaria între doi sfinți, la Academie singură,

în profil văzută. Și treacă acum madonele, dar sfinții : numai ieștii cîți sfinți am văzut, toți cu rochiile albastre, roșii și violete, toți cu barbele lungi, afară de sfintul Sebastian, care ie osîndit, se vede, să nu poarte haine pe dînsul în veac, pentru a i se vedea poate săgețile înfipite în coastă.

Capo-d'operele artistice, religioase și istorice aū ajuns să nu-mi mai facă nici o impresie, să mă coboare la nivelul estetic al unui Englez : fiind-că, ori-cum, sînt prea mulți pictori religioși și prea monotoni.... Pentru oamenii aceștia religia iera escluzivă : iea-i *monopolizase* cu desăvirșire, pusesse vâlul iei mistic între lumea reală, în care traiaū, și povestea evreului Isus, creatorul de religie, născut din dulgherul Iosif și femeia lui Maria, în sătișorul oriental Betleem. Ajunsese să nu mai poată face nimic alta decît chipuri de sfinți, martiriuri și transfigurații : dogii sînt reprezentați veșnic adorînd pe cîte-un mîntuitoriu, între doi ori trei cuvioși. . . Comandele ce se făceaū pentru biserici, necontenit aproape, întăriaū această dispoziție de spirit a pictorului, și de la o vreme bieții oameni se treziaū, că numai pot zugrăvi decît fețele

celor trecuți în calendariu. Natura? Trecută la index, un cadru pentru o *înviere*, ori pentru o *înnălțare*. Am văzut la *Scuola di San Rocco* un tablou biblic al lui Tintoretto, în care frunzele de pe copaci ierau făcute în rotocoale, pentru a mîntui mai de grabă cu dînsese, un altul, în care Maria merge pe un asin... Dar un asin!

Natura ie simplificată, fie-care din elementele, ce-o alcătuiesc, se înfățișază după formulă: ceriul? albastru deschis, copacii? palmieri, și așa mai departe. Până la un punct se înțelege, strămutîndu-te cu mintea pe timpurile acelea, cum de acest ideal iera al tuturor artiștilor, cum de toți aveau această *sanctomanie*. Pentru dînșii religia iera peste tot locul, ieî trăia în atmosfera religioasă, cum noi trăim în cea industrială și științifică, atmosferă, care ne face realiști, precum aceia-î făcea idealisți pe dînșii. Dar pentru noi, iubitorii de viață și de varietate, setoși de adevăr, tablourile acestea sînt goale de înțeles, și trebuie să ai o educație artistică specială, pentru ca să le guști frumuseța. Alt-fel fondul plicticos te face indiferent pentru desăvîrșirea formei. Ieu care n'am ajuns încă la acest ideal al ama-

torului de artă, nu înțeleg, nu gust plăcerea estetică și casc. Se vede, că sînt un barbar pentru pictură ori sculptură, și poate pentru poezie, fiind-că mărturisesc, că nu pot ceti corespondentul în poezie al tablourilor lui Tintoretto și Veronese, *Divina Commedia*, care mă plictisește și *Gerusalemme liberata*, care mă adoarme ¹⁾. Mă tem că am să pățesc același lucru cu așa de cîntata Santa Cecilia a lui Rafael, care, în copie, mi-a părut rece, moartă, fără miez, monotonă, ceva tipical, perfect de tipical. Și acesta ieste un blăstăm aproape pentru artă, să tăgăduiesc pe Rafael, pe divinul Sanzio, pentru Waes și Rembrandt... Îl tăgăduiesc, mi-l rușine, dar ie așa.

Rafael nu-mi place, uresc pe Tintoretto, casc înaintea lui Veronese, și mă mier cum nu făcea și iel tot așa, cînd își zugrăvia sfinții: în schimb sînt admiratoriul lui Tiepolo, Gian-Battista Tiepolo ²⁾, pictor venețian din al XVIII-lea veac. Și îată de ce: la

¹⁾ Vezi prefața.

²⁾ Gian-Battista Tiepolo (1693—1770) aparține direcției artistice, de care se țin Lazzarini, Angeli, Fumiani. Conturul scărmanat și putorea de colorit îl apropie de estetica picturii impresioniste. Mai puțin cunoscut ie fiul său Gian-Domenico.

academie ieste o odaie lăturalnică, plină de Diane, de Minerve și alte asemenea statui antice : ceva te mîngîie, în fund al un tablou, un tablou, așa cum îl înțeleg ieū, plin de viață, real, simțit. Vețeți, încă o erezie, cred, cum nu crede Taine, că poate ezista o pictură psihologică, superioară celei ce se mulțamește cu zugrăvirea numai a formelor pline și rumene, o pictură, care face oameni cu creier în tivă și lumină în ochi. Sînt un eretic, dar nu pot gusta forma pură fără scînteia vieții, și am stupiditatea de a prefera pe Hristosul lui Veresciaghin, numai pentru că ie real, viu, adevărat, în mijlocul umilitei lui familii de muncitori, lângă o Marie fără aureolă divină în jurul capului, fără aur la cusături. Pictorii de profesie ar trebui să-mi arunce în față tot desprețul mie, profanului, ca acel pictor italian, care văzîndu-mă dînd din umeri înaintea unei Madone de-ale lui Bellini, trînti scaunul de răsunară podelele și, scandînd silabele :

Trois heures viennent de sonner, Monsieur!

Și la trei ceasuri se închide muzeul pentru vizitatori. Iată de ce admir pe Tiepolo. Pinza lui ie vechie : după porunca minis-

trului de instrucție publică au strămutat-o pe o alta nouă, și părțile stricate n'au fost restaurate încă, așa că dungă albe o pătează. Ie de un verde galbăn, o lumină sarbădă de mormint ori de candelă răsfrîntă pe o apă verzie și turbure luminează figurile, dîndu-le un aspect de stafii, niște fețe galbene, slabe, cadaverice. Numai vezi nici soldați, nici mulțime: singur Hristos din mijloc și tâlharul din stînga își robesc ochii. Iel își tîrîie crucea: nu ie Hristosul obișnuit, Dumnezeu, pe a căruia față durerea nu-și poate pune pecetia, cel veșnic demn și milostiv pentru calăii lui: ie un om ca și noi, cu simțirile noastre, cu durerile noastre. Ochiul obosiți, gura dureroasă, fața strîmbată, trupul strivit supt greutatea crucii. Și în urmă tâlharul, cu groaza morții pe obraz, în zdrențe, cum i-a făcut frica și umezeala întunecată a temniților. Unul mai ales: tipul evreiesc, ochii închiși de frică, barba mare, trupul zgîrcit. Pare că tremură pe pînză. Ie apoteoza durerii omenești și ie o pînză de maiestru, fiind-că cel ce-a făcut-o a simțit, și de-aceia a reprodus. Și iată de ce admir tabloul lui Tiepolo.

Și iată de ce iar am lăsat cine știe unde

palatul ducal pentru a face o lungă disertație asupra picturii, pentru a osîndi pe zugrăvitorii de sfinți italieni și a blagoslovi pe realiștii olandezi. Să ne întoarcem însă la palatele noastre. Sala marelui consiliu și a scrutinului formează numai una din despărțirile vechii locuinți a dogilor, pe altă scară treci la sala celor patru porți, încunjurată de acea a colegiului, a senatului și a sfatului de zece. Toate sînt literalmente tapisate de picturi, pe pereți, pe tavan, în anticamere: Veronese, Tintoretto, Contarini, Aliense. Ie o imensă glorificare a Veneției: cetatea, în chip de femeie, bălaie și dulce, cu nasul ascuțit caracteristic, stă între sfinți, primește cunună, își sfărmă lanțurile. Un Hristos arătat poporului, de Albert Dürer detună prin asprimea desemnului și tăria colorii între picturile venețiene, în care roșul său galbenul predomină. Vechiul maestru german are mîna puternică: tabloul lui pare un început mare, pe care nu l-ar fi putut duce la capăt mîna stîngace a pictorului: Hristos mai ales, în mijlocul pînzișoarei, are expresia ironică și aprigă, pe care i-o dau Germanii.

Ceia ce ie mai frumos însă nu sînt lucru-

rile văzute, ci acele ce se gîcesc supt dînsele. Aici, în salele acestea, părăsite astăzi și cutreierate numai de paznicii galonați și de curioși, aristocraticul guvern al republicii dădea ascunsele-î hotărîri și le aducea la îndeplinire. În sala sfatului celui mare, toți senatorii de la 20 de ani în sus se adunau pe stălele de lemn, în lungile lor haine roșii; de pe tribună, supt tabloul ural de la Tintoretto, dogele cu bereta pe cap grăia fruntașilor cetății de nevoile Statului. În această odaie s'au plănuit cuceririle neîncetate pe coastele Adriaticei, luarea Zarei, a Corfului, a Ciprului, a Cretei, toate umbrite odată de steagul republicii venețiene. Dincolo, în sala *dello scrutinio*, se vota hotărîrile, în sala *dei p'legadi*, cercul mai restrîns al senatorilor cu vază ținea sfat, și în odăile întunecate și reci, care se chiamă sfatul celor zece și odaia celor Trei, se deschidea plîngerile zvîrlite în gura leului lui San-Marco, se dădea hotărîrile fără apel, se punea în mișcare mîna calăului. Indată îți vin înaintea, ca un vis rău al orașului întreg închisorile, acele umede fîntîni și scorburi de piatră, fără aier și fără lumină, în care bănuitorii stăpîni ai mării

zvîrliaŭ și pecetluaiaŭ pentru veci pe cei, ale căror fapte nu li veniaŭ la socoteală. Între cele trei crime, pe care în tabloul lui Veronese, le fulgeră Joie, una ie trădarea: aceasta a făcut jertfele cele mai multe, a cășunat cele mai grozave din dramele ce s'aŭ deslegat colo jos supt apă, în temnițele întunecate, de unde nu ieșial decît pentru a trece în mînile calăului. M'am coborît acolo: scobori rînduri și iar rînduri de scări, pănă-dal în întunerec și umezeală de închi-soarea prinșilor politici. Ie grozav: pare că lumea nu mai există în aceste locuri de chin și de lacrimi; toate ți se par departe, departe tare, ca un vis de lumină și de viață. Temnița ie de cărămidă, cu părăiți umezi, de pe cari șiroiește apa, în fund, o grămadă de pietre, patul. Ușa ie de fier, neagră ca și părăiți, neagră ca și întreg acest iad de întunerec. De-asupra, o bortă cît degetul, ie pentru ca nenorocitul să nu se innădușă. O lumină slabă într'un colț: funcționarul ni esplică zîbind, că această lumină nu exista pe timpurile republicii, cît ier «*tutto oscuro*» în temnițe.

Qui stette Marino Faliero...

O scorbură umedă, o cușcă de piatră cu

gratiile de fier. Aici și-a mâncat zilele din urmă bietul bătrîn cu dragoste, de norod, omul cu inima mai largă decît restrînsul interes de castă, de aici a ieșit pentru a-și răsplăti păcatele pe scara giganților, de unde s'a rostogolît capul îmbătrînit în lupte, pe scările de marmură. În sala dogilor, pe friza plină de portrete, unul lipsește, al decapitatului: în loc, o pânză neagră, și în slove de aur:

Hic locus Marini Falieri, decapitati pro criminibus.

O clipă nu m'am mai gîndit cu drag la Veneția cea vechie, cu canalele străbătute de sute de gondole, cu palatele strălucind de lumină: senatorii îmbrăcați în rochiile de brocard cu lungi bărbi albe ierau niște călăi, călăii lui Faliero, călăii lui Carmagnola. Dese-ori Adriatica primia hoituri fără capete în valurile iei, singele se scurgea prin podul suspinelor, *ponte dei sospiri*, și vaiete întunecate se pierdea în taina bolniților de piatră. Nu, mai bine Veneția pariziană, *cavalerii* cu trandafir și jandarmii cu tricorn!

Mergi încă o bucată prin întunecatele coridoare până dai de zidul din spre mare:

Într'un colț, o bortă în piatră, ale căreia margini par mâncate de o apă, roase, tăiete. Pe acolo curgea sîngele osîndiților: capelele se tăiau alătura, și pare că atîta sînge vărsat, atîta de mult, în cît, curgînd, a ros piatra, înroșește cu valurile lui zidul umed și rece, podul suspinelor, pe care-l știți dincolo de zid, cu statuia lui săpată în mijloc.

Dincoace Carmagnola, acel procurator al republicii, care-l câștigase biruinți strălucite și care, în mijlocul triumfului său, în capul oștilor, slăvit, cîntat și cinstit, iera osîndit deja de întunecatele căpeteniile ale sfatului celor zece. Altă peșteră, alt pat, altă fereștiucă la ușă. I-am văzut mormîntul la *Santa Maria dei Frari*: între mormintele dogilor vestiți, un sicriu de lemn negru, suit pe pereți. De-o parte și de alta, cîte o cruce roșie, semn, că mîna calăului l-a pus acolo. Ura acestor oameni nu se opria nici la pragul morții, iera veșnică. Cîte tragedii în istoria Veneției, cîte sfîrșituri grozave, care te fac să te încrînceni...

Treci la San-Giovanni e Paolo, strălucitul mauzoleu al dogilor, cari dorm toți în sarcofagul de marmoră, cu statuia lor culcată de-asupra, de un realism, care te face

să te cutremuri : între numele vestite, între familiile fruntaşe ale republicii, opreşte-te, la dreapta, mormîntul al doilea : ie Marc-Antonio Bagradin, jupuit de Turci. O frescă, ştearsă acuma, zugrăveşte osînda apărătorului Famagustei, despoiat de piele din porunca lui Mustafa. Ce timpuri şi ce oameni !

Şi dacă vrei să împrăştiîi întunecatele gânduri ce-ţi trec prin minte, jupuiturile de piele şi temniţile cernite, suie scările în spre sala consiliului şi apucă la dreapta : ie muzeul arheologic, trei săli pline de liniştile statui antice. Lîngă uşă chiar, o Athenă enormă, cu mîna pe sulită şi chivăra pe cap : o expresie de măreţie şi linişte nedescrriptibilă, urieşă. Uitîndu-te la ochii ei fără lumină, te mieri cum sculptorii divinei Helade au putut realiza nişte efecte atît de puternice prin singura putere a unor linii armonioase şi simple, a unei forme desăvîrşite. Statui romane, un Caracalla de o expresie dobitocească splendidă, trei Traiani, trei Galii murind, din acei pe cari Atal din Pergam îi adusese pentru Acropolea din Atena. Opere ale decadenţii sculpturii greceşti, iele n'au nici tăria de expresie, nici maiestatea statuiilor ieşite din şcoala con-

temporanilor lui Perikles : fineța conturilor însă, știința mișcărilor psihologice făc din aceste statuete niște adevărate minuni artistice. Unul mai ales, trântit pe o coastă, cu fața spină și energică întoarsă spre ceriș, ie de o putere nepomenită, de o expresie dureroasă și mândră, care de mișcă adînc și trist pentru această bucată de marmură neînsuflețită. Hărți apoi, turcești, arabe, venețiene de prin veacurile al XV-lea și al XVI-lea, mapemonde, sfîrșesc acest lung șir de statui antice. În față, biblioteca cu vechile ie manuscrise, cu breviarele și miniaturate de evlavioșii călugări, cu autografele ie prețioase, — o scrisoare a lui Galileu, iscălită *Galileo Galilei*, un manuscris al lui Torquato Tasso.

Și jos, în galeria, ce înconjură palatul întreg, în fața curții cu cele două fîntîni colosale de bronz, statui moderne înșiră pe toți oamenii mari ai cetății, cari par că privesc vechia curte a dogilor cu tristeță și resemnare, de pe soclurile lor lustruite de marmură albă. Par niște statui de mormînt în acest mausoleu al unei glorii dispărute, care se chiamă palatul dogilor.

Bisericile sînt fără număr în toate păr-

tile : *Santa Maria della Salute*, dincolo de marele canal, oglindindu-se în valurile lui verzi cu cele doua cupole albastre și frontonul ieî grecesc, ie cea mai bine așezată. Un rînd de ziduri înnegrite o leagă de vamă, *la Dogana*, palat vechi, de-asupra căruia un individ de bronz face echilibristică supt ceriul albastru deschis. De-asupra cupolei celei mici, Maica Domnului se profilează, suptire și albă, pe bolta sănină. Biserica aceasta, ca și *San Rocco*, a fost zidită la 1631, pentru a face pe stăpîna ceriului îndurătoare pentru nenorocirile cetății : ciurma cea mare din 1630 pustiă palatele. Sfînta Fecioară, măgulită de gentileța credincioșilor, a pus capăt nenorocirii, cum și arată o marmură splendidă de le Court, pe altarul cel mare. Ciurma, spăimîntată, acoperindu-și fața, fuge dinnaintea urgii Madonei. Tablouri religioase de Tițian împodobesc pereții, albastre, dulci, monotone : nu pot gusta nici pe Tițian. Singur ultimul lui tablou, Hristos pus în mormînt, îmi place : ie la Academie. Pînza, mîntuită de Palma Giovine, înfățișază pe mîntuitorul mort : nu ie evreul lui Holbein, răspîngătoriu și grozav, cu mutra-î de mort, lividă. Ie același ca și la

Tiepolo : moale, plecat de la încheieturi, cu ochii închiși, figura verzie, cadaverică. Maria și Magdalena plîng, un sfînt lîngă dînsese : o lumina gălbiie, tristă, revărsată pe pînză, o face mai adevărată, mai reala, cu tot porticul umbrit, care încadrează scena. În sala tăcuta, cu lumina slabă, ie splendid, in colțu-î de umbră. Dar pînzele cele-I-alte...

Te pierzi prin strade, înguste, puturoase, oribilele măhalăli ale Veneției, pentru ca să ajungi la biserica lui Veronese, *San Sebastiano*. Pictorul ie îngropat lîngă altar, la stînga, lîngă dînsul fratele său, alt Caliarî : două lespezi de marmură săpată de-asupra. Și spiritul piciorului mort ie împrăștiat în toată biserica, fixat pe pînzele trandafirii și vii, pe icoanele sfinților cu barbe lungi, fețe serioase, haine pestrițe.

Treci marea, un drum scurt și dulce pe valuri line, pană dai de *San Giorgio Maggiore*, cu turnu-î roșietic, cu strălucita lui vedere asupra Veneției, cu fațada de Palladio și Scamozzi,—două frontoane grecești crespunzîndu-se. In față, micul ostrov Giudecca, amestec de palate cenuși, care par roșietice la soare, cu biserica Mîntuitorului, *il Redentore*, la mijloc. Si pe urmă călăto-

rii lungi pe la bisericile din nord și apus, *San Salvatore*, cu mormîntul Caterinei Cornaro, *San Giovanni Crisostomo*, cu tablourile trandafiriului Bellini, *Santa Maria dei Frari*, cu mormîntul lui Tîțian și al lui Canova. *San Giovanni e Paolo* cu sarcofagiile dogilor. Hotărît, că am să capăt o indigestie vizuală de biserici. Iată și biserica ortodoxa, *San Giorgio dei Greci*, pe care și-o lauda toată lumea, ca o minune architecturală; ie ceva de felul Trei Ierarhilor, ca interior: eternele picturi pe fond de aur, sfinți bărboși, sfinte înțelepte și sfoase, etern același lucru. Ceia ce ie mai interesant sînt doara mormintele: nume stralucite, toate de Corcirenî, strămutați de împrejurări în orașul-metropolă: Papadopoli și cîți-va alții. Papadopoli sînt cei, în a caror stăpînire iera mărețul palat Tiepolo pe canalul Grande; nu l-am văzut nici pe acela, nici pe cele-l-alte: Rezzonico, Vendramin, Cadoro, Grimani. Portariul te opreste la intrare, spuindu-ți, ca «*una famiglia americana*» locuiește palatul și că prin urmare ie cu neputința sa-l vezi. Americanii aceștia sînt neîntrecuți, au găsit mijloc sa întreaca pîna și pe frații lor anglo-Saxonî: pe cînd aceștia se mulțămesc

să strice efectul monumentelor prin prezența și exclamațiile lor, Americanii își fac șatră în iele, *le monopolizează*. Si îmi vine a crede că dacă peste vre-o zece ani voiu mai avea fericirea să răsufli aier sălciiu de mare, în umbră de palate mucezite, la scara gigantilor, un portariu englezesc are să mă oprească, observîndu-mi că palatul ducal nu se poate vizita, fiind-că «*ci è una famiglia americana!*» Inchipuiți-vă un fost negustor de stearină ori de icre, un *Yankee* pîntecos și prozaic, tronînd în salele locuinței Morosinilor și Zianilor, împreună cu rotongiorele lui rude de parte femeiască. Veneție, Veneție!

După ce ai văzut acuma bisericile, în care se rugau cu evlavie și rîvnă, dogii și senatorii, cari, ciolane putrezite, dorm acum supt urieșele lor monumente de marmură, după ee ai călcat lespezile, pe care se tîrîiau sandalele senatorilor, treci apa pentru a vedea la arsenal uneltele războinice, cu care acești negustori îndărătnici și fudui au cucerit toată coasta Adriaticei, au străbătut pană pe malurile calde ale Bosforului. Poarta vechii zidiri ie splendidă, cu cei patru lei de piatră, măreți și liniștiți, pradă de războiu

adusă dela Pireü. Fațada ie în stilul renașterii: veșnicul leü înnaripat păzește de-asupra. Un lung șir de statui te primesc la intrarea muzeului războinic și naval. Arme de toate felurile, din deosebite timpuri, chivere conice, scuturi de fier, odată zugrăvite, altele mai vechi, de păr de cal, ori de pînza, pătate cu negru, sînge închegat, se perîndeaza pe păreți. Văzîndu-le, înțelegi ce ierau oamenii de fier, cari puteau lovi cu aceste colosale unelte de destrucție. Tunuri vechi, culevrine, bombarde, întind lacom și nesățios gurile lor de bronz, deșerte de veacuri. Din loc în loc cîte un trofeü: un tuiur turcesc, cu păr de cal atîrnînd, un sangiac verde, topoare și seceri, finare de corabi, cu semi-lune în vîrf—spoliile dela Lepanto. Intr'un colț, armătura veselului Bearnezt dată în 1601 republicii, în mijloc doi dogi calari. Un Napoleon de marmură troneaza peste această claie de fier și de steaguri, cu figura lui rece și desprețuitoare de Olimpian. Apoi corăbiile: galere, galeazze, rigantinii cu cîte trei rînduri de vîsle. În mijloc reproducerea *Bucentaurului*, stralucita corabie, în care dogele mergea să zvîrle elul de logodnă în valurile primitoare ale

Adriaticii, priitoarea lui nevestă. Intr'un colț, un lemn putred: catargul vechii corăbii, jelește singur minunata corabie dispărută.

Afara, ragazzii urlă, vîntul șuieră, ploaia maruntă cade din nouri cenușii pe valurile mînjite...

Dacă ieși acuma înaintea *riva degli Schiavoni*, cu o minunată panoramă a mării la stînga, trecînd pe dinaintea statuîi inundațiilor, în care un soldat ține în brațe o femeie — trebuie să citești inscripția, ca să știi cu ce intenții — și cea ecyestra a lui Vittorio Emanuele, mare cît șeaaua și cu niște musteți gigantice, ajungi la grădina publică. Sînt mai multe insule de verdeață legate între ele: statuî goale, ascunse în stușiuri, produc un efect de o comicitate ne mai pomenită. La poartă, monumentul lui Garibaldi. Pe un tapsan de pietre, stil rococo, generalul stă cu bereta lui tradițională, în lungă lui mantie, cu leul la picioare și un soldat la spate. Intenția patriotică te face să scuzezi pretenția burlescă a monumentului. Fiînd-că într'adevăr, Garibaldi ie idolul național al Italiei. În omul acesta fantastic și iubitoriū de efect se

rezuma caracterul italian, ușor, capabil de silinți mari, dar fără șir și statornicie. De aici adorația garibaldiană și monumentul din grădina publică.

. . . . .
 Înainte de a lăsa în urma târgul lui San-Marco, am vrut să văd una din insulele, care împeștițează cu verdeața lor luciul mării, și am pornit la Lido.

Iera șara : gondolele grămădite în jurul pieții păreau niște pești urieși și negri, cu spinarea de-asupra valurilor, și din iele zgomotul văslașilor, cîntînd și strigîndu-se de la o luntre la alta, îți asurzia urechile. În dreapta, un zgomot nedeslușit de mînavete și muzică : ie sărbătoarea—*la Festa*. Într'acolo vrea să mă ducă gondolierul, un moșneag gîrbov și uscat, care se vede, că duce încă dorul petrecerilor italienești cu buteliile de Chianti destupate, cîntec de muzici pe gondole și miros amețitori de pește sărat.

— *A! signore la Festa...*

Glasul i se oprește în gît, nici o adunătura de cuvinte nu-i pare lui, că ar putea să reproducă frumusețile de la *Sagra*, minunatul loc, de unde, ca un răsnet depăr-

tat, se aude vuietul petrecerii și, lingîndu-și buzele, mă privește, duios și rugatoriū.

— *Al Lido non e niente... Alla Sagra, oh! alla Sagra...*

Îi răspund că-l cred, dar mie nu-mi place nici Sagra, nici petrecerile și vreaū sa mă duc la Lido și mă întorc la dînsul sa-l vad ce mutră face.

Se uită la mine cu mila, cu despreț aproape. Un om, căruia nu-i place Sagra, nici *la Festa!* Și, resemnîndu-se, iea din nou vîsla în mînă și, despîcînd valul, îngîmă :

— *S'ella comanda, he! s'ella comanda!...*

Tace. Nu se mai aude decît zgomotul apei tăiete de ascuțișul vîslei și, departe, pe piața San-Marco, *ragazzi* țîpînd și urlînd din neobositele lor gîtleje. Mai în colo, pe un vapor, matrozii cîntă aprîns, o arie curioasă, straină de tot pentru urechile mele, ceva lugubru și îngrozitoriū de jalnic, cu hohote de plîns și racnete de durere în tăcerea nopții. Gondole trec repede pe lînga noi, mînate de cîte doi vîslași cu cordele la pălărie, și finarele lor merg să se piardă într'un depărtat cerc

de foc, într'un soare roșietic, *la Festa*. În față se mai zărește malul, bucata de pe lângă grădinele publice, și la stanga mea priveliștea minunată a *pieței*, care pare învălită într'o pânză de lumină, roșietică, transparentă, ca o apoteoză.

Fânarele scînteie fantastic de-asupra mării, în care lumina lor pătrunde adînc, urieș de adînc, stîlpi mari de foc fără de capăt. Un vînt încrețește abia fața apei, care pare albastră, de un albastru deschis și dulce, ca în tablourile maistrilor venețieni. O carare de lumina tremurătoare pe apa: ie luna răsărită din mare și de-asupra mării, calăuza bălaie a corăbiilor cu pînzele umflate. Ceriul ie albastru, fără de un nor pe dînsul, împrejmuit de jur împrejur de o margine roșietică. Stele clipesc ca niște ochi de copil somnoros, pe bolta fără saman de curată și singuratec și trist sună valul taiat de lopată.

— *Qui è l'ospedale dei pazzi.*

Mă uit înainte: pe o insula îngustă o clădire veche, un palat și acela, cu fațada cenușie, horbotată de ferești. Cîte-va lumini steclesc la geamuri: unele, cele mai de jos, vin să se prelingă pe luciul mării. Și, în a-

ceasta noapte tăcută și luminoasă, mă înfior înaintea clădirii întunecate, care se înalță ca o stafie, și în dosul căreia oameni ca și mine urmăresc cu mințea visuri grozave și icoane fără de trup.

— *I pazzî, i perduti, i sventurati.*

Ie comentariul poetic al gondolierului, răsunînd limpede în tăcere. Și leneș, fara de scuturatura, mînați de o mîna nevăzuta, mergem înainte, tot mai înainte, fără sa ne mai gîndim la drumul făcut și la ce ce trebuie sa-l mai facem.

Am ajuns la Lido. Niște scări de marmura. Un calic sordid oprește gondola; ne coborîm. Un om sta razimat de-o coloana, groznic prin întunerec, cu ochii aprinși, statura înalta. Mai departe, un restaurant mirșav, unde un individ gros, cu mînile goale și surtucul lepădat, ne poștește să luăm «*un bicchiere di birra.*» Sfios îi cer o înghețată, și glasul celui în jiletcă are o sonoritate neobișnuită, cînd îmi răspunde, trîntind de masă paharul:

— *Pas de glace. Oh! pas, Moussié.*

Ie frig și mi-î frică. Gondolierul nicăiri: i-am dat 10 bani și a pornit să-și întărească mușchii, cari *mu-s de fier*, cum mi-a spus-o

pe drum. La o crîsmă, un băiat pîrlit și strențuros joacă o fată în fustă roșie. Gondola, legată de țerm, sună plîngătoriu în noapte.

Insula se desfășură până departe, cu drumuri albe, pierzîndu-se între întunecatele tufișe, cu copaci înalți și plini de întunec, ascunzînd cu masa lor neagră, pe care vîntul de sară o face să se înfioare leneș, căsuțe perdute. Nici un pas altul decît al *estelui* în cămeșă, nici un alt zgomot decît sunetul minavetului obosit și pocnitul ciubotelor de la crîsmă, pe năsip. Și din toată această întunecime, nelămurită și adîncă, din această tăcerè sălbatecă, din marea, care se întinde înaintea, oglindă cernită, pe care vîntul din vreme în vreme, o încrețește fin, ca o draperie de statuie antică, din tot acest necunoscut tainic și fioros, se desface o senzație ciudată și tristă, ceva ca un lucru uitat de mult și văzut *alt-feliu*, ca o notă pierdută dintr'un cîntec cunoscut:

— *Buona birra... o buona...*

Pași grei se apropie; o țigară aprinsă pune o pată roșă în întunec și gondolierul, care nu miroasă de feliu a bere, se apro-

pie leneș de luntre, mormăind laudele berii celei bune.

— *O buona... buona...*

Marea ie neliniștită, cînd gîtul ascuțit al luntriî începe a fărma valul cu pliscu-î de oțel. Une-orî vîntul vine mai tare, și gondola se ridică, pentru a cadea iarăși, cînd valul slabește, cu o pleoscaiala uda și molateca. Nouri deși se gramadesc în jurul lunii aproape de asfințit, și legănatul valurilor crește din ce în ce mai mult.

Gondolierul spune pōvești de înnecare, nesiguranța capricioasei logodnice a dogelui, Adriatica fermecatoare și minciunoasa. Și mă gîndesc atuncea la o lovitura de vînt mai îndrăzneața, la șuieratul furtunei, biciuind apele, la plînsetul marii zbuciumate, la o luptă apriga cu moartea, care s'ar mîntui prin cufundarea înceată în sînul primitoriu al valurilor, la o nimicire treptată și dulce, ca în poveștile acelea din miaza-noapte, unde *rusaliile* cu plete bălai și ude fură în adîncimea apelor pe îndrăgiții lor, c'un zîmbet.....

Am intrat în canale. *Piazza* sfîntului Marc și *piazzetta*, aprinse de lumină, steclesc departe, într'o aureola roșiatică. Sin-

gur turnul se înalță cernit, în noapte, de toate durerile și umilințele reginei apuse, și la dreapta, pe *cheiul Sclavonilor*, vapoarele se profilează în întunec.

Dela «*Festa*» un zgomot depărtat de muzica rasuna, ca o melodie rară, eterica, în care notele brutale sînt înghițite de depărtare. Niște cîntăreți ambulanți, sau mai bine plutitori, cînta serenade pe gondole, la porțile palatelor, unde Americanii și Evreii, înlocuiesc pe superbii senatori, pe mîndrele patriciene...

Și de-mi mai aduc aminte de Veneția, ca de o drăgoste uitată, o văd așa, în bataia razelor lunii, cu horbotă de argint pe acele de piatra ale colonetelor, cu apele încrețite ale Adriaticei presărate cu diamante de lumină, și aud departe cîntecul dela *Festa*, melodia trăgănată și lină, ca o cîntare din *lieduri*, ca un răsunset de harpă eoliană în grădinile uitate ale unui palat fermecat de batrînele ursite.....

PADOVA.--VICENZA.--VERONA--MILAN.

e la Veneția, un ceas cu trenul și ajungi la Padova. Drumul apucă în tăiū printre lagune, pe un pod fără de capăt, dincolo de care Adriatica răsfață la soarele de dimineață valurile-î verzi, sămănate cu gondole, luntri multicolore și vapoare liniștite, despiciînd puternic valurile cu pîntecele lor înnegrit. La capătul podului, cîmpia italiană începe: cîmpi de mac roșu, transparent și focos la lumină, plopî suptîrateci și înalți, ca niște făclii verzi, legate prin lanțul horborat pe margini al frunzelor de vie, pădurici cu tu-

fișele pline de umbră, aromite cu flori, învelite de cintece. Din dosul unui crîng, Padova.

Patria lui Tit-Liviu nu ie unul din orașele de frunte ale Italiei. Abia 40.000 de locuitori, cari și aceia abia se văd pe strade, uliți înguste și rău pietruite, pe care le înnădușă nenumăratele portice. Palaturi și portice, ca și la Veneția aproape. Am văzut într'un palat splendid, cu înnalte turlée înflorite, un spițeriū desfăcînd hapuri de catramină și pilule de iodură de fier. Palatul primării, *il municipio*, ie strălucit, cu arcadele lui întunecate de timpuri, mai negre poate decît palatele venețiene, cu păreții smălțați de blazoane și săpături, cu turnul cel înnalt de 66 metri, ridicîndu-se uriaș de-asupra bătrîni clădirii a burghejilor padovani. De sus, din turn, priveliștea ie neînchipuit de frumoasă: de-asupra copere-mintelor roșietice de oale, cupolele albastre ale lui San-Antonio la mijloc, la o parte acele ale sfintei Giustine, Bachigliano șerpuiînd cu undele-î galbene și leneșe, munții euganeieni pierzîndu-se, albaștri și transparenți aproape, în zarea luminoasă. Și cîte minuni închise între zidurile palatelor. Du-

ce, i-vă la *Palazzo della Ragione* și urcați scările salonului celui mare, vechia bazilică din veicul al XII-lea, unde prepoziții tiranilor împărțeau dreptatea: 83 de metri de lung, 28 de lat. Pe pereți, jupite de timp și de umezeală, figuri alegorice, zugrăvite de școlarii lui Giotto, întind contururile lor silite și colorile șterse de veacuri; la ușă, două monolite de granit negru, chipul întunecat, cu cap de leoaică, al zeiței Sekhet, trimise de Belzoni, păzesc pare-că vechia sală a judecăților.

— *Due momie di non sò che metallo*, îmi spune paznicul. Trec rîzînd în fund. Din umbră, calul de lemn al lui Donatello se ridică, uriaș, enorm, minunat. Îe o reproducere mărită a unuia din caii de la San-Marco: după dînsul Donatello ar fi turnat frumosul cal, pe care stă procuratorul Erasmo da Narni, venețianul Gattamelata, înaintea bazilicei de cărămidă roșie a sfîntului Antonio. Toate bisericile sînt aice de cărămidă, și pătratele roșii, așezate în lungi pături paralele, produc un efect de frumuseță curioasă, mai ales cînd divinul ceriș al Italiei, albastrul acesta limpede și zimbitoriu, fără de samăn în lume, formează cadrul. Sant'-

Antonio ie cea mări mare. În jurul mucenicului spîn și galbăn viața întreaga a Padovei burgheze, negustorească și evlavioasă, se concentra. Astăzi încă Anton ie sfîntul prin eselență, *il santo*, dumnezeiescul ocrotitoriū al cetății bătrîne, cu palate întunecate, cu porticele umbroase. Înaintea bisericii, începută la 1231, Erasmo da Narni călărește de veacuri pe calul său fudul și neastîmpărat. Vremea a pus tonuri verzisurii pe roșul metalului și statuia întinde în văzduh, plin și armonios, liniile ieî curate, corectele ieî contururi. În dos un Babel de frontoane grecești, porți în ogiva, cupole pîntecoase, turnuri ascuțite, cel din mijloc cu chipul de aur al sfîntului plutind de-asupra cladirii: ie *Sant' Antonio*. Caramidă de sus până jos: linii paralele, regulate, severe: coloritul roșietic bătînd în tafeniū. Înuntru, ca în toate bisericile italiene, morți îmbrăcați în zale, dormind sub lespezi de Carrara, în umbra stîlpilor, uni vechi de tot, tirani de prin veacul al XIV-lea, Carrar-ii, procuratori venețieni, Gattamelata, doctori vestiți, învățați moderni, preuși curvioși. Statuile fușerare plîng ori pleacă în jos

faciile lor jalnice: două capete de mort cu legături de cordele pe cap, un schelet privind ironic de-asupra chipurilor sculptate ale celor îngropați, cu rictusul funebru ale ciolanelor despoiate de carne. Altariul cel mare înșiră minunile mult răbdătorului mărturisitoriu al creștinătății, șapate în marmură ca laptele, de maestri între maestri, Campagna, Sansovino, Lombardo. Între aurări, supt raza făcliilor, baso-reliefurile par că se mișcă.

În același părete «*Scuola del Santo*», culgerea adică a tablourilor, care zugrăvesc viața celui, ale cărui ciolane se odihnesc între pereții bazilicei. Tițian are vre-o câteva: vrednice de mila, păcătoase, umezite, șterse. O candelă arde într'un colț, sfîrșind și vărsînd fumu-i gros în întunerecul odaiții umede, portariul la ușa se uită cu ochii lui de Italian, rugători și lacomi. Uf! Ce triste sînt bisericile acestea, peste care veacurile au trecut, lăsînd fie-care patura-i de întunerec, mînjitura lui neagra și sinistru. Iar un muzeu civic — fie-care cetate, cît de mică, are pe al ieii, în acest pămînt blagoslovit de fire și de artă — două babe grozave, înlemnite de timp, fără păr, cu tulpanul cazut pe gît, admiră madonele al-

bastre, ceriurile senine, sfinții cu barbă lungă. Un Tiepolo cadaveric luminează odăile acestea, prea înflorite, prea monotone. Statuți egiptene apoi: un rege de bazalt roșiu; alții mai mititei, minusculi, infimi, cu barba falsă atârând pe piept, cu ochii estatici. Ie o adevărată egiptomanie la Padova. Când m'am întors la hotel, înaintea cafenelei Pedrocchi, în fața unui Cavour pîntecos și burlesc, doi șfincși, păzind cafelele negre, lingurițele de înghețată și punchurile, întind la bele lor sure, cu unghiș cîrligate. Sus, lîngă o fereastă, desemnuri faraonice. Am văzut șfincși până și la biserică, la Santa Giustina, biserica măiastră, cu albastre cupole și cadru de verdeață, cu un Veronese, dureros și groznic, desfășurînd scene de mucenicie. Cu ochii pierduți și mari, uriașii egipteni păreau că plîng călduroasa lor țară, Nilul leneș și gălbiu curgînd printre malur joase, piramidele zvîrlind umbra lor pe șesuri, în fața grădinii pline cu soare, unde 82 de statuți veșnicesc pe cei ce au primit lumina sufletească aici, în Universitatea, zidită de Frederic II, cu păreții înfloriți de steme și poarta ieî monumentală.

Și, cu toate palatele ieî vechi, cu toate

turmurile captușite cu verdeață, ridicate de Ezzelino și alți vestiți vărsători de sînge omenesc, cu toate amintirile istorice, risipite pretutindene aici, orașul lui Titu-Liviu ie trist, de tristeța morților, și cînd treci poarta Coda-Lunga, lîngă veșnicul Garibaldi, ți se pare că ieși dintr'un cîmîtir, colbăit de vremuri și uitat de oameni.

*

* * *

Închipuiți-vă acuma, ca run yrăjitoriū s'a coborî în tîrgul sfîntului Anton cel așa de mult chinuit, ar lărgi stradele, le-ar împutina, ar rări și pușiniî trecători răzleți — ați avea Vicenza. Intri tot printr'o poartă vechie, găsești la dreapta pe același Garibaldi cu plete lungi, manta pe umeri și sabie cîrligată, treci prin același gard negru de palate. Numai cît poarta nu se mai cheamă Coda-Lunga, ci porta del Castello, Garibaldi ie ceva mai tînăr decît tovarășul lui de la Padova și palatele sînt făcute în mare parte după planurile lui Palladio. Vicenza ie tîrgul lui Palladio, precum Padova ie a sfîntului. Încotro te întorci, gloria acestui om îți orbește privirile. Palatele zidite de dînsul, casa lui, inscripțiile comemorative, autografele lui: iată ce se vede în Vicenza,

Porneste pe Corso, prin Contrada Porti : veşnic frontoanele sure te urmaresc de amîndoua părţile, veşnic porticele greoaie, veşnic chipurile săpate în piatră, cu trupurile lor ciuruite de timp. Unele sînt în stilul renaşterii, altele aŭ colonetele şi fereştile ogivale ale palatelor veneţiene: palazzo Tie-ne, palazzo Porto-Barbarano, palazzo Valmarano, de Palladio toate. Trece în *piazza dei Signori*: colosala *Basilica Palladiana* se razimă cu coperămîntul ieî rotunzit pe stîlpîi urieşi, prin ale căroră deschideri din mijloc, lumina pătrunde, de se joacă pe basoreliefurile din pereţi. În faţă, vechiul »*Palazzo prefettizio*» mai încolo, Muntele de pietate, batrîne, amîndouă, tare bătrîne, scrijilate de inscripţii, cununate cu statuî. Un leu şi sfîntul Teodor amintesc stăpînirea Veneţiei asupra oraşului. Fiind-că veacuri întregi mîndra republică a ţinut sub jugul ieî, egoista şi lacomă, pe toţi megieşii mititei de prin prejur. Pe cînd steagul republicii flutură pe mălurile Adriaticei, de-asupra bisericilor bizantine şi pretoriilor antice, procuratorii sfîntului Marc apăsău greu pe burghejii italieni. Şi-ţi pare curios, cînd vezi astăzi acelaşi stăg umbrînd palatele vene-

țiane, ca și pe acele ale Padovei și Vicenței, pe veșnicii Victor-Emanuel și Garibaldi blagoslovindu-le din înălțimea soclurilor lor de marmură și de bronz. Ie o adevărată adorație acea pe care Italienii o dau treimii de la 1859: nu-î oraș ceva mai marișor, care sa nu aibă chipul turnat orf cioplit al acestor trei crai de la Răsărit, care să nu fi botezat cu numele lor toate stradele de căpetenie, care să nu-î privească mai mult de cât pe niște oameni, ca pe niște ocrotitori cerești ai mindrei lor țări, mai degrabă. La Padova dese-orî dai cū ochii de cîte o inscripție săpată pe fronton, amintindu-ți într'un stil bombastic și de panegiric, că Victor-Emanuel sau Garibaldi au făcut nemuritoare zidirea prin scurta lor ședere aice. Și, în fața acestei desfiri-nari de admirație, acestei risipe de statui, ma gîndesc la marii noștrii oameni politici, la cei îngroșați de ani de zile, Rosetti, Negri, Bălcescu, cari n'au mai mult decît o piatră amintitoare pe mormînt. Ie trist: poate din toata Europa, noi sîntem poporul cel mai nerecunoscătoriu față cu cei cu inimă mare, față cu cei ce și-au jertfit viața pentru țara lor.

Ca rasplată li dam un pumn de glod în viață, uitarea dupe moarte.

Unde a rămas bietul Palladio? Îl lasasem la Bazilică: nu aceasta însă ie cea mai strălucică din operele lui. Pentru ca să-i înțelegi pe deplin puterea de concepție și geniul, lasă stilpii innegriți ai pieții și leul lui San-Marco, și te du la «*Teatro Olimpico*» ori la Rotonda. La teatru întâi: ie așezat în capătul orașului, pe niște strade lateralnice, în dosul unei tipografii, aproape de muzeu. Pe din afară o casă ca toate celelalte; odată intrat însă, priveliștea ie nepomenit de măreață. Marele arhitect al Vicenței a făcut teatrul acesta uriaș dupe tipariul teatrelor grecești; cea d'întâi reprezentare a fost a lui «Oedip rege», dureroasa și splendida piesă a lui Sofocle. Statuți fara de număr se pierd în umbra dulce, ce se coboară de sus prin ferești: războinici încruntați, chipuri senine și mărețe de zei păgânești. În fața, amfiteatrul perindeaza cercurile-i paralele de banci, de-asupra cărora, cu o cunună de statuți albe, peristilul se întinde. Iluzia ie desăvârșită aproape; fără pinzele moderne, și, dacă ar avea un deal drept răzimătoare, ai crede că te găsești

încă într-unul din acele minunate teatre ale minunatei Hellade, care ar rîde încă, stralucitoriu și armonios, pe coastele dealurilor. Fiind-că Renașterea a ajuns poate în puritatea contururilor și proporția lor operele anticității, și de-odată -ți pare curios această înviere a unei arte îngropate de veacuri, pentru care se părăsește biserica gotica, cu ascuțitele-i turnulețe, cu ferestile horbotate, cu întreg acest amesteč colțurat, ridicîndu-se uriaș și estatic spre ceri. Totuși, ca toate cele ce s'aun întîmplat vre-o-data, această reînnoire a artei clasice, iera neapărată și trebuia fatal să se întîmple. După veacuri de sbucium, în care forma cugetării barbare, piatra, pînza zugrăvita și cuvîntul orînduit, ierau haotice încă și nefixate, a venit vremea aceia și în lumea noua, ca și în cea greco-romană, cînd forma înălțîndu-se, a putut sluji de îmbracaminte desăvîrșită și întregă a formei. O sculptură perfectă, o arhitectură armonioasa și proporționată, tablourile care cîntă toate izbînda strălucită a formei fără cusur, aun fost productul acestei epoce de ponderație, de cumpănire a formei cu fondul. Și noi, trudiți de cugetare și însetați de a dezvăli

tainele ascunse, nu înțelegem poate după cuviință și pe deplin această artă sănătoasă și vie, fără rafinări și cautare de efect, care se cheama arta greco-romană, arta renașterii.

Ori-cît de iubitoriu de modern ai fi însă, ori-cît ai fi de plin de patimă în potrivea celor vechi, ori cît ai idealiza arhitectura fierului și pirosia lui Eiffel, Rotonda, în cadrul ieii de verdeață, supt ceriul senin, în care se resfață, are sa-ți ieie inima, are să te robească. Și nimic mai simplu decît acest juvaieriu de gingășie și eleganță: un fronton grecesc, statuî la colțuri, un acoperământ rotunzit, dar o espresie de liniște și de armonie neesprimabilă se desface din acest palat mic de piatră, și iată ce lipsește împoțonatei și prozaicei arhitecturii a modernilor. O inscripție pe părete amintește serbarea comemorativă a lui Palladio: în față, dincolo de șosea, capela marchijilor de Capra desfășură fațada-i dreptunghiulară între copaci urieși. Și, în această natură fermecătoare, încunjurată de verdeața aceasta aprinsă de lumină, cu dealurile, ce se ridică drept în sus din toate părțile și admirabila vedere a Vicenzii, capo-d'opera lui Palladio.

dio pare un vis coborît din alte lumi și realizat de mîni măiestre în piatră albă.

Un moșneag groznic, cu ochii umflați și bolnavi, părul alb bătînd în verde, pierdut în zdrențe, mă urmează prin salele înalte, împodobite cu statui de marmora și zugrăvelor frumoase încă. O Italie, Italie, țară de calici și de minuni, frumoasă moartă, cazută pe mîna calicilor sordizi și lacomi.....

*
* * *

Văzută noaptea, Verona ie sinistră, ca toate orașele italiene din Răsărit. Trece printr'o grădină, care ziua trebuie să fie minunata cu copacii ieia uriași, dar care acum, supț ceriul întunecat, pare un cimitiriu întins și negru, negru, parc'ar fi supț pămînt, într'o groapă, în iad. Din loc în loc abia, cîte un finariu cu gaz aerian, și lumina slabă se prelinge pe pămîntul umed, tăind, vargînd, cu dunga ieia gălbie, drumul întunecat și glodos. Și plouă, ca la noi în Nord, mai rău încă, încet, mocnit, groznic de trist. Trasura merge greu, zguduindu-se, de rările de tramvaiu, rătăcindu-se parcă, birjarul ie bat, calul trage de moarte. O stra-

dă ceva mai bine luminată, un pod, supt care Adigele urla jalnic în noapte, apoi raspintiți, drumuri înguste, palate enorme cu obloanele trase, luminile stinse, fără oameni, fără viața, profilează fațadele lor cernite de timp, ca pentru o îngropare splendidă, ne mai pomenită. Și plouă și ploua... Pe poclitul trăsorii, ploaia sună îndoit de tare, ritmat și monoton, une ori cu ropote de turbare, pocnind ciudos. O Italie ploioasă, umedă, întunecată și tristă. Unde-s visurile mele, ceriul albastru ca peruzeaua, verdeața ca un covor, râurile verzii, curgînd măreț și lin printre trandafirii sălbateci?

De pe fereasta otelului se vede strada clasică italiană, umedă, umbroasă, tristă. În față, Victor-Emanuel, veșnicul Victor-Emanuel, calare, învîrte o sabie cît un satir de mare. Lîngă dînsul, la dreapta, un zidiu vechiu și gros, cu pietrele bortilite de degetul vremii, cu niște urme de fronton, darimate, mîncate, roase: ie Amfiteatrul, prin ale cărui ferești cernite fire de iarba se clatină de vînt. Urișaa clădire a lui Dioclețian, întinde pe 150 de metri de pamiņt arcadele-ı rotunde, de pe care picură umezala, boltele-ı negre, ca noaptea, ca mor-

mintul. Pare un schelet de zidire, fantastic, enorm, pustiū. Intri printr'o arcadă, unde un ghid brevetat, patentat și autorizat, îți oferă serviciile lui, adică să suie scările alaturea de tine și să bată din palme sus pe creasta zidului, ca să admiri ecoul. Îl refuz, cu toate că milostivul Italian mă îngrozește cu rătăcitul printre arcade, care sînt «*molte, molte, ed oscure.*» Nu tocmai așa de multe și cît despre întunerice, razele ce se preling de sus, de pe un feliū de ferestruie, sînt de ajuns. Vomitoriile umede te duc pe scările lor cenușii în arenă. De acolo vederea amfiteatrului ie deplină, de un efect admirabil: 43 de rînduri de bănci, săpate în piatra roșietică, splendidă la soare, care face să-ți joace ochii pe cercurile paralele. Cîte un coronament mai întinde sus colțurile-î de zidiū, care par niște brațe mari, negre, întinse spre ceriul senin. Fiind ca ie senin acuma ceriul, albastru adînc, mîngîietor pentru ochi, clar ca o cuge-tare din timpurile clasice. Soare pretutindenți; aburi se ridică din mijloc, de pe arena fără pietre, pe care ieri a plouat-o toata zioa. Din loc în loc numai, pete negre: ie umbra pe scări, în *cunei*. Sus de tot,

doi Engleji se plimbă melancolici, spleeneticî, cu ghidul patentat, care face beșici pe palme, trezind ecouri în vechia arenă romană.

Clădirea-î aceasta, dar unde sînt oamenii? Cei 20,000 de Romani, în toge albe și cafenii, zvîrlite pe umăr, cu fețele rase, cari acum a 1600 și mai bine de ani, de pe lespezile acestea aprinse de soare, priveau în arena de nisip fiarele strîngîndu-se în brațe și încolțindu-și trupurile, gladiatorii voinicî plecînd elegant genunchiul în spazmele agoniei. Nimic n'a rămas din aplauzele zgomotoase, care răsunau odata în vomitoriile cernite, nimic din urletul fiarelor trăgînd de moarte, nimic din țipetele de durere ale celor ce muriau aice, în mijlocul arenei ovale, salutînd pe Cezarul spîn și trist, frămîntat de gînduri, supt cununa verde de dafin, între legionarii căptușiți cu fier. Departe numai, cine știe în ce colț al umedei Verone, supt manta greoaie de țărână, în cimitirele uitate de oameni, dorm toți, de la consularul fudul pînă la caratoriul de apă, pînă la preutul mutilat al Cibelei. Ciolane mucedu, titve fără creieri, dntî rînjiți în umbra, o voi, cari, ca și

mine, ați văzut soarele aurind lespezile amfiteatrului, ce gânduri toarceți prin deșertele voastre scâfrlii, de ce rîdeți așa de ironic, cînd vă uitați cu ochii voștri fara lumină? De ce v-ați nascut, de ce ați murit? O știți voi taina vieții, acuma, colo 'n groapa?

Qui è la uscita, îngîna ghidul.

Uf! ce triste sînt zidirile acestea vechi, cînd te gîndești la cei ce odată trăiau ca și tine și cari dorm supt lespezi, oribili strîmbați, ironici. Și mai ales cînd sus zîmbește ceriul albastru, etern, nepasătoriu pentru durerile noastre și rece....

Alți morți la Santa Maria Antica: Scalligerii, fioroșii domni feudali, aprigii căpitani ai poporului dorm, fudui și după moarte, în sicriile lor de marmură săpată, supt colonetele țuguiete ale capetelor gotice. Santa Maria Antica ie vechie, tare vechie, o bazilica romană, cu pietrele lustruite de timp și pereții înnegriți, gîrbovă și obosita parecă de povoara veacurilor. Înaintea porții, mormîntul celui mai mare dintre tirani, întemeietoriul casei de la Scala, Can Grande: fără pretenții multe, fără balcoane de fier și colonete, îmbatrînit ca și biserica Madoinei antice. La o parte un feliu de curte

umedă și strimță, unde odihnesc cei-l-alți principii din familia aceasta: unii în urne cu armării numai, alții în mauzolee splendide de marmură și fier, Mastino al II-lea în față, în fund Can Signorio. Mormîntul celui d'intăiū are numai patru fețe sprijinite pe coloane de marmură, purtînd tabernacule. De jur împrejur, un minunat grilaj horbotat de fier: de-asupra, călare, mîndrul căpitan al poporului călcă pe creștetul mormîntului său. Mai strălucit încă mormîntul celui-l-alt Scaliger, Can Signorio: omul acesta sîngeros și fără de lege, care și-a ucis frațele de dorul domniil, a avut mîndria curioasă de a-și vedea gata mormîntul, încă în viață. Firește că meșterii acestui Faraon medieval nu s'aū lăsat să fie întrecuți, și groaza stăpînului a făcut de o frumuseță nespūsă tufișul de piatră cioplită, de turnuri ascuțite și statui de sfinți evlavioși, în care odihnesc ciolanele tiranului feudal; la doi pași de biserică, în piața blagoslovita de Dante, în față cu pālatul aurit și zugrăvit, al vechii municipalități burgheze castelul, în care și-a sfîrșit zilele stropite cu sînge, se înalță falnic și întunecat. Cîte taine sîngeroase n'or fi văzut odăile acestea

strimte și întunecoase, cît sînge va fi curs pe lespezi în timpurile acelea, cînd cuțitul ucigașului stealia la colțurile stradelor și cînd dese-orî Adigele glodos ducea trupuri vinete orî crușite pe valurile-î galbene. Azi sîngele nu mai curge, gloria aceasta roșie s'a dus, și în colțul stradelor singuri ghizii patentatăi îți urlă în urechi, tîrînd pe lespezi saboții de lemn.

*
*   *
*

La Verona iești încă în Italia vechie, cu palate ceruite de vreme, cu locuitori rari, strade umede și întunecoase : la Milan începe Italia cea nouă, Italia tramvaielor și a fabricilor, cu viața zgomotoasă și febrilă a marilor orașe moderne. De o dată, cum vii dela gară, ceia ce te lovește, ie privești caselor cu cîte patru și cinci rînduri, luminate de lampioanele electrice, care atîrnă de sus, fantastic și strălucitor, pe firele negre de sîrmă. La fie-care pas tramvaiele : ie o adevărată horbotă de șine pe strade și dese-orî trăsurile galbene se țin rînd cîte două-trei. Un tîrg al lui Babel, cu haosul de trăsuri, ce se rostogolesc pe pie-

trele pavajului, cu mulțimea enormă și zgomotoasă, care te strânge din toate părțile, te înădușă, te cotește, îți rupe coastele. Și cu toate luminile electrice, furișate până și pe mormîntul sfîntului Carol Boromeu, cu toată mulțimea felurită și tarcată, cu toate fabricile uriașe, cu tot etalajul multicolor de la dughene, viața aceasta monotona, aceiași la București ca și la Milan, la Petersburg ca și la Quito ie de o plictisală.... Mai bine tîrgușorul italianesc vechiu, palazzinele naruite, bisericile lui Palladio și locuitorii patriarcali, strigîndu-se din ușă în ușă. Probabil, că n'am temperamentul admirativ; nu simt, ca Vogüé, mareașă acestui veac de cărbuni și de greve, care merge cu locomotiva și se rasfață la lumina pilelor lui Bunsen. Sacro-sancta industrie mă face să rîd ca și urluiele cilindrice dela fabrici, ca și șarlataneștile afișe, ce căptușesc aice zidurile cu târcatele lor slove. Nu-s omul timpului meu și mi-î frică nici omul timpului trecut: fiind-că nu-mi fac iluzii asupra contemporanilor lui Palladio și Leonardo da Vinci, Leonardo scurt, cum îi zic Milanezii. Trebuie să fi fost niște indivizi de o sălbătăcie rară, cari scoteau des și fără temei săbiile

care acuma dorm acoperite de-un deget de rugina la muzeie, cari nu pricepeau poate splendidele opere artistice din bisericile și palatele lor. Sigur, că pe atunci în colțul unei strade fără pavaj ieraî espus să întâlnești un interlocutor nepoliticos, cu mîna pe vre-o cuțitoaie și pistolul la cingătoare. Acuma mă plictisesc, atuncea mi-ar fi fost frică și fără îndoială că, dacă întîmplarea poznașă cum îi, m'ar fi făcut cavaleriü, baron, ori alt-ceva din această specie zoologică, aș fi împuns fuga la cea d'intăiü batălie, urmînd întru aceasta pilda moșului Horațiü cel zglobiü și a spînzuratului de Alceü. Acuma nu mă pricep la fierărie și la Bursă, atunci nu m'aș fi priceput la spintecat pe frațiî miei întru Adam, cari aveau vinovăția de a sta în tîrgul de alature : același lucru a-decă. Și visez une ori un tîrg, cum mi-ar plăcea mie și cîtor-va oameni răzleți, cari poate aü gusturile mele : un tîrg-*sui generis*, care nici n'a fost nici n'ar să fie, dar care 'mi place tocmai pentru aceia, mie, căruia lucrurile care sînt, nu-mi plac dese-ori tocmai pentru-că sînt și nu mai am nevoie sa le închipuesc ieü din temelie. Ar fi în Italia, fiindcă aice soarele ie mai cald, ceriul mai al-

bastru și văzduhul măi aromit. Pentru-că însă Italienii de astăzi pun corturi pe trottoare, strica albastrea la ceriului cu fumul fabricilor și aromeala văzduhului cu mirosul cîrnașilor și brînzeturilor stricate, i-aș trimete la primblare, să colonizeze Sahara de pildă. Tot aș o colonie în Abisinia, *Colonia Eritrea!* Pe urmă în orașul pustiū aș strica locuințele cele noua, le-aș rade până la pamînt, aș aduce în loc palate vechi (nu se poate, dar fiind-că n'are să fie tîrgul...!), făcute de Bramante ori de Palladio cel pleșuv și bîr-bos, le-aș mobila cu sculpturi și tablouri adunate din toată lumea și aș face cum fac singurii oameni, cari-și petrec timpul serios și demn, călugării budiști, Yoghiți, aș admira. Deosebirea ar fi numai că ieși își admiră trupul și ieșu aș admira pe Canova și Rafael. Aș aduce un serviciū și Italienilor. Cît mi-ar mulțami de pildă Milanezii, dacā i-aș cotorosi de catedrala lor, ce li mîncă paralele cu reparațiile și împiedică circulația deplină a tramvaielor, care trebuie să încunjure pentru a ajunge pe Corso Vittorio-Emmanuele din pricina templului gotic al Marii născînd. Le-aș face o îndatorire și, ca răsplată, mi-ar ridica și mie o

statuie, cum s'aũ ridicat, pretutindenĩ și ori cînd, unor oameni care le meritaũ cît și mine. Ieũ încaltea le-aș fi adus un serviciũ, proprietarilor de fabrici, tinerilor cu pãlãriã pe ceafã și conductorilor de tramvaiũ, aș fi purificat *piazza del Duomo* de catedrala, pentru a o duce în Nephelokokygeia mea artistica. Si dacã m'ar opri ceva, n'ar fi respectul pentru Milanejiĩ contemporani, ci mila pentru categoria de ruþi în coate, cari-și cîștiga bãutura de toate zilele, asasinînd pe *forestieri* cu un *Ricordo di Milano* lustruit și rosu, pe care-l fac sa filfiie la- vînt ca pe o bandiera murdarita.

. . . . .

Ie așa de frumoasã catedrala aceasta. Un frumos deosebit, care nu ie frumosul calm al Parthenonului, acel liniștit și solid al bazilicelor romane de la San-Satiro ori Sant' Ambrogio, acel amestecat și baroc al operelor arhitecturii moderne. O fantazie nebunã săpatã în piatrã, o rugãciune zidita din granit. Cînd am vãzut-o întaia oara, o pãdure de ace desfacîndu-se lãmurit supt un ceriũ de tablou venețian, m'am îngrozit cugetînd la cîți oameni aũ trebuit sã-și mĩ-

nince zilele, ridicînd piatră cu piatră, ascuţind turn cu turn, de cînd cea d'întăiu temelie a fost pusă în ţărna scormolită până chipul de aur al Fecioarei a putut pluti de asupra tîrgului întreg, blagoslovindu-l de pe înălţimea lui de o sută de metri. Cîte statui, un tîrg întreg, în toate poziţiile, cu toate feţele, de toate minile: sfinţi cuvioşi, războinici, fecioare blînde şi evlavioase. Din loc în loc, ironic, un monstru de piatră cu gura căscată orî un drăcuşor cu coarnea încîrligată rîde rătăcit printre această lume de apostoli şi mucenici plini de rîvnă şi de credinţă. Ie acel amestec de serios şi de bufon, care caracterizează toată această zbu-ciumată periadă a veacului de mijloc, ridiculizarea, aşa în glumă, fără vre-o intenţie răutăcioasă, a lucrurilor celor mai respectate, celor mai sfinte. Acelaşi burghez medieval, care se pierdea, trup şi suflet, înaintea altarelor căptuşite cu zugrăveli, smăltate cu statui, care simţia trecîndu-l pe frunte fiorul divinului, rîdea cu gust, un ceas după aceia, cînd Maica Domnului orî cutare alt sfînt canonizat făcea de pe scena nişte declaraţii nu tocmai cuvioase şi la lo-

cul lor. Între statuile catedralei dela Strassburg, mi se pare, un predicatoriū cu capul de vulpoiū ține o înțeleaptă cuvîntare de pe amvon unui auditoriū blajin, cu trupurile de oameni și capetele de gîsca. Apoteoza bufonului, a ridiculului săpată în piatră, în părății bătrînelor catedrale. — Un desiș de turnuri se înnalță, supțiratic și scobite, ca o imensă horbotă de granit, de-asupra bolților ogivale ale bisericii, căutînd să se întrecă din înălțime, să se lupte în a atinge albastrul veșnic fugariū al cerului Lombardii muntoase. De cînd bazilica începu să se ridice, pe vremile lui Gian-Galeazzo Visconti, pîna azi, turnurile n'aū încetat de a se înmulți, făcînd mai neștrabătut de priviri, cînd te uiți în jos, acest palat al rugăciunii estatic, Domul din Milan. De jos, impresia ie zdrobitoare: nu vezi capetele celor 98 de turnuri bătute cu ace de granit: singur trupul casei Mariii și picioarele turnurilor se vad: reparații s'aū făcut și se fac încă, și piatra albă, peste care dalta restauratorului a trecut, face contrast, pătează negrul granitului cernit de vreme. Un imens joc de biliard la 68 de metri de-asupra pieții, unde se concentra via-

ța Milanului de astăzi, de omnibusuri și fabrice. Da-te mai la o parte însă, pe *Corso Vittorio Emmanuele* sau în galeria aceluiași rege, biserica se arată acum în toată întinderea și nemărgenita ieși bogăție; idealizată, supțietă de distanța, scaldată în lumină. Și când razele soarelui joacă pe pietre, pare ca turnurile se înalță încă, statuile se pleacă, și un fior de taina strabate zidurile minunate.

Nu-mi venia să intru. Știam ce sînt bisericile italiene, ce amestec ridicul de modern, de lucruri de iarmaroc se face în aceste bătrîne case ale lui Dumnezeu, unde sfinții de marmură ai lui Campagna sînt osîndiți să steie alături cu madonele colorate albastru ca marea și roșu ca vișinile. La Milan, preuții nu sufăr, se vede, de mania de a-și *infrumuseța* biserica. Cum intri pe porticul grecesc din mijloc, la lumina steclelor colorate de la ferești, în lumină verzi, violete, roșii, de toate colorile curcubăului, interiorul bisericii nu se desfașură, ci se pierde, umbrit, trist, grandios. Păreții îi mai vezi la dreapta și la stînga, căptușiți cu morminte, în fuad, un val de întuneric, o perdea neagră, prin care pa-

trund stelele de lumină roșie ale făcliilor aprinse la altare. Stâlpi mari sprijină boltele ascuțite, cu mușchiilor lor veșnic încordați de piatră, cu fruntea lor corintică, pe care se înșiră scene din vechiul testament. În jurul unui gard de fier lucrat, umbre mari se poartă : ie mormîntul sfîntului Carol Boromeu, un fel de sfînt modern, cu nasul de vultur și pălăria de cardinal. În cripta te poți cobori pe scări : mormîntul ie luminat cu electricitate. Ce vor fizicînd bieții sfînți de electricitate și biata electricitate de sfînți. Unul mai ales ! sfîntul Bartolomeu, jupuitul de piele al lui Marco Agrate, cel cu mușchiul ca frînghiile, ce o fi gîndind sărmanul de pilele lui Bunsen în biserica lui Gian-Galeazzo Visconti.....

În mijloc, pe altariul cel mare, se slujește liturghia. O mulțime de preuți spîni, în rochiile albe, cu căciulița lor pătrată pe cap, îngenunchie, se ridică, se primblă, dau din mîni, cîntînd ceva veșnic acelaș lucru, cuvinte pierdute, arie plîngătoare și trăgănată. Pe bănci trîntiți, doborîți pare că de puterea nețărmarită a credinții lor, credincioșii se uită în cărți, oftează, întorc ochii, mușca buzele. Turiștii trec pe dinnainte-le și ie,

urmînd a mormăi *ave-mariile*, se uita lung, prosteste, fără pricepere în ochi. Nu ie de fel ceia ce s'ar potrivi cû umbrele uriaşe ale bazilicei gotice: ar fi bun într'o barată de pînză, cu o minavetă la uşă, într'un iar-maroc. Din loc în loc, o inscripție: *indulgența* se dă în fie-care zi la cutare altariu, cu prețul cîtor-va rugăciuni, se înțelege. De alt-fel am și vazut la Verona, supt o Madonna de ceara, însemnat numarul de *credo* și *pater noster* trebuitoare spre a căpăta iertare *de innainte* pentru toate păcatele, ce le vei făptui în decurs de nu știu mai cîte zile. Ce ridicul! și mai ridicul pare că, supt stîlpii de granit cu capitèle corintice, decît acolo, lîngă o *bottega*, într'un colț de stradă italienească, umedă și mîrșavă. Imi vine în minte altă priveliște, într'o altă biserică: la Verona iarași, la frumosul Dom de cărămidă. Ieram în biserică, lîngă mormîntul *renaissance* al sfintei Agate, cînd un zgomot curios, ne mai auzit, sălbatec și comic, ca acele cîntece fantastite ale țărănilor dalmați, imi veni la urechi, apropiindu-se din ce în ce de mine. Un fel de *Ai, ai*, de două oi repetat, la intervale de o potrivă și legat printr'o psalmodiare înceată,

pierdută, lină, ca un biziit de albină pe o fereastă. Iera procesiunea ; preuții intrau doi câte doi, rași, puțin solemni, cu aierul unor oameni trăiți bine: luminile luciau în mîna copiilor de cor, sandalele de piele se tîrîiau pe lespezi. Și Domul părea că se prozai-zează și iel, mormîntul sfintei o biserică lipovenească, tabloul lui Tițian o litografie a un franc bucata, biserica întreagă, o du-ghiană de șarlatani, fără dibăcia profesio-nală și seriozitatea cerută măcar.

TURIN ⁽¹⁾

lpii sînt aproape: de pe dealul Capucinilor, cînd ie senin, îi vezi, în şir lung fără sfîrşit, albi toţi şi prăpăstuiţi, cu ȳrci de nouri pe alocurea. În mijloc, Cenisul cu trecătoarea-î se ridică, domnîndu-î pe toţi, craiü nins al vîrfurilor înghieţate veşnic. Şi de-acolo, din această cetăţuie, pe care străjuiesc numai vulturii pleşuvi, cu gîtul lor îndoit şi golaş, primăvara

---

1) Aice ieste o lacună şi o lacună mare. Mulţămită unor împrejurări care ar merita să fie povestite, partea din urmă a Milanului ie pierdută. Ieraü acolo, după cit îmî aduc aminte, lucruri foarte rele asupra cinei lui Lionardo şi descrieri ale alergărilor.

și toamna, nouri se lasă peste oraș, în-
necîndu-l în valuri neconținute de ploaie
maruntă și deasă. Cînd am venit, ploua;
încet, mocnit, fără capăt. Cu neputință să
ieși în oraș: pietrele sînt ascunse supt
pîraie; din trasuri, acele enorme trăsuri ita-
liene, nu vezi nimic, mai ales cînd birja-
rul îți răstoarnă pe cap poclitul cel uriaș
de piele. De pe fereastră, singură gara se
vede, cu acoperemîntu-î de bazilică paladi-
ana, cu nenumăratele trăsuri și omnibusuri
multicolore, care ieau, duc, și vin să ieie
din nou, de dimineață până în seară, En-
gleji și bagaje. Din cînd în cînd un pocnit
de copite pe piatră, urmat de o huruitură
surdă: ie vre-un omnibus cu cai orî, o cli-
pala după aceia, zvîrlind stîlpi rotunzi de
fum, un tramvaiu cu locomotiva spălată de
ploaie. Femei cu ștergare pe cap trec, pur-
tînd cîte două panerele cu fructe și, din
timp în timp, ritmat li răsună strigătul
«fragoli, fragoli.» Se face sară și uruitul
monoton al ploii urmează: sus, pe sîrme,
lampioanele electrice se aprind subit, văr-
sînd lumina lor albastră și rece.

A doua zi ie nour, dar ploaia a stat o
leacă. Întunec pe stradele largi, acel

intunerec trist al luminii cernite prin nouri, și umezeală. Mergi din piață în piață, din statuie în statuie. Ici Massimo d'Azeglio, cu fața lui cea fină și musteața răsucita, colo Filibert-Emanuel, biruitorul dela Saint-Quentin, cu chivăra încununată de pene pe cap și sabia în mîna, ori fața tristă și serioasă a lui Carlo-Alberto. Turinul ie orașul lui Carlo-Alberto: amintirea promotorului libertății italiene ie răspîndită pretutindene, sapata în marmură, turnata în bronz. Un principe luminat și cu dragoste pentru artă, acest ultim rege al Piemontului: dovadă dioscurii de bronz dela poarta palatului, încordîndu-și mușchii pe caii lor cei superbi și voinici. Lîngă palatul însuși o minune de zidire, care are însă defectul de a sămăna pe din afară cu palatul nostru, capela de marmură neagră dela San Giovanni-Battista, «*la sapelle*», cum îmi cîntă la urechi de vre-un ceas ghizi și flăcăiandri fără treabă. Ie foarte frumoasă capela aceasta; marmură neagră de sus până jos, dela lespezile, pe care le calci cu piciorul, pîna la cupola rotundă a paraclisului regal. Patru grupuri albe pîrtează singure negreața pîreților lucioși, cari steclesc

la lumina roșietică a candelii atirnite în-naintea lui Hristos. O impresie de mareție tristă și de taină nestrăbătută, se lasa din aceste lespezi cernite, pe care lunecă lumina, dîndu-li reflecte curioase, neobișnuite.

Piața, în fundul căreia palatul își desfășură aripile, enorma piazza Castello, ie una din cele mai splendide din Italia: în mijloc, vechiul palat al mamei lui Victor-Amedeu al II-lea. Palazzo Madama, a căruia fațadă ie mai nouă decît trupul zidirii, castel stralucit din veacul al XIII-lea cu înnalte turnuri de cărămida, cu ferești fără de număr, pîndind pare că din înnalțimile păreților. O stradă duce la Primărie, o alta la *via di Po*, tăiată de apă albastră a vechiului Eridan. Spălătorite în fuste roșii și albastre staū pe malul jos al rîului, lovind cu maiu albiturile, și apa-i așa de limpede, încît chipurile lor se resfrîng pe valuri. În mijloc, o cascadă: apă căzînd cu zgomot, clăbuci de spumă sārind în sus și prefăcîndu-se acolo într'o ploaie suptire și scînteietoare. *Santa-Maria madre di Dio* se zărește apoi albă și senină, desfășurînd colonada ie dorică la stînga; ceva uriaș de piatră, care plutește de-asupra copereminte-

lor de oala roșie: ie «*mole-antonelliana.*» Mai departe, perdeaua de verdeață a dealurilor mărgenește orizontul: două sînt mai mari, ca niște piramide întrecîndu-se din înălțime: muntele Capucinilor, de o parte, Superga, cu mormintele casei de Savoia, de alta. Pe cel d'întăi, de-asaupra căruia biserica calugărilor, ghiemuita în vechimea-î seculară, înalță clopotnița-î în-negrită, ceva neînțeles de departe, ca niște enorme pete roșii, se suie și se coboară pe șosea: sînt vagoanele funiculariului. De sus, Turinul întreg se desfășură, închis între dealuri, tăiat de valurile Padului, cu perspectiva Alpilor în depărtare.

Lîngă piața San-Carlo, Academia de științi, cel mai bogat muzeu egiptologic din lume poate, înșira în odăi fără de număr mumiile, care par de pînza gudronată, statuile uriașe, stelele de marmură albă și de granit, sfîncșii culcați pe labe. Sînt între statuile acestea de atîtea ori milenare adevărate juvaiere artistice, produse curioase și splendide ale unei arte, străine de aceia, cu care sîntem deprinși noi, dar care ie o artă frumoasă și măreață în felul ieî, răs-cumparînd, prin marimea dimensiunilor, lip-

sa de expresie și convenționalitatea excesivă a contururilor. O aleie fără de saman de chipuri de basalt negru, de gresie albă, de grănit roșiu: doi sfincși, unul cu nasul stricat, cel-l-alt tot așa de neatins ca în momentul cînd sculptorul egiptean i-a dat ultima fețuiala cu dalta și l-a pus de strajă la poarta templului, stați culcați pe labe, cu barbile lor false atîrnînd pe piept, sănini, marea și visatori. O liniște mai mare de cît la statuile grecești se cetește în ochii aceștia fără de lumină, o despartire desavîrșita de tot ce ieste viu, pierderea în lumile hierarhicului și ale absolutului. Lîngă ie, razimat aproape de parete, un Ramses cu pșentul pe cap; nasul îi ieste ascuțit, buzele fine, urechile mari, o față de idiot ori de copil slăbănog, ceva așa de deosebit de expresia impuitoare și superbă a celui-l-alt rege de jos, al căruia cap singur ie păstrat, colosal ca dimensiuni, strălucit ca expresie. Zeița Sekhet cu capul de leoaică repetă veșnic la fie-care două statui chipul său de divinitate pe jumătate animală, croită din același granit, în aceeași mărime, cu aceleși liniamente.

Sus mumiile : unele sînt închise încă în

sicriile lor lungărețe și tărcate, cu fața zugrăvită în colorii la un capăt; altele, desfăcute, arată legăturile crucișe, care li încătușează membrele uscate, de miî de ani acuma. La una, capul desvalit are o expresie oribilă: o femeie, parul pieptanat în sus, adus la creștet, de o culoare castanie închisă, ie jupit pe alocurea, cu piele cu tot. Are fața neagra, uscata, cu ochi ce nu se simt, ca și cum ar fi fost arsă în cuptoriu de vie. În pahare de sticlă cu gura 'n jos apoi, capete dezlinate, macabre, în strîmbătura lor groaznic de ridicula. Și cînd te gîndești, ca, departe, colo, pe malurile Nilului galban, supt ceriul călduros și limpede al Egiptului, toate aceste trupuri cu pielea gudronată, aũ fost oameni ca și tine, aũ trăit, aũ muncit, udînd cu sudoarea lor cîmpiile Egiptului roditoriu, îți vinẽ o groază neesprimabilă prin cuvinte, pentru soarta ta însăși. . . Valul de uitare, care ni acopere ochii tuturora în viață, ascunzînd priveliștea hidoasă a celor de pe urmă, se desface la privirea acestor chipuri ticăloase, și viața noastră de osîndiți la moarte apare în toată goala ieî grozăvie, scînteie între

două nesfârșite, beție trecătoare înaintea
ceasului fara tovarăș.

*
* * *

Drum în noapte până la Genova. Dealuri mari se zugrăvesc, pete mai întunecate încă pe ceriul de întunec: din loc în loc, pe vre-o muchie de colina, lumini risipite, care clipocesc în noapte, arata vre-un sat de munte, o gramăgioara de case albe strânse supt aripile bisericii. Gropi mari de lumina pateaza cerneala cîmpului: sînt minele, și mă gîndesc la toți cei ce acolo în fund muncesc poate încă, în mijlocul nopții, pentru o fărîma de pîne, și pe cari carabinieri regelui Umberto îi împușca la Ravenna, ca pe niște cîni fără stăpîn.

Genova ie Veneția strămutată la cel-l-alt capăt al peninsulei, cu canalele mai puțin și var pe pereții vechi mai mult. De altfel, asemănarea-i desăvîrșită: marea la un capăt cu valurile-i albastre, încrețite de suflarea vîntului, palatele bătrîne, portalurile uriașe, calici — ca și dincolo de Apenini, la Veneția. Numai cît marea nu mai ie Adriatica, ci Tireniana, și Doria înlocuiește

pe pereții batrîni pe Mocenigo și Morosini.

Încă ceva. Veneția ie cu desăvîrșire moartă, rari corabil, cele mai multe ale statului, se leagana molatec în portul părăsit de valul aducătoriu de aur al negoțului răsăritan.

Genova ie înca în deplină strălucire: cetatea nouă, hultuită pe ramășițele celei vechi, ie plina de viața și de viitor. N'ai de cît sa te duci pe strada Carlo-Alberto la port, pentru ca sa vezi îndata deosebirea. Ie o răsturnare a lumii pe marginile mării aice la port: catiri cu pasul greoiu și lin cu zurgălai la gîtul încordat, trec a lene, trăgînd după dînșii enormele căruți, pline de toate mărfurile imaginabile; grupuri de hamali fac un zgomot drăcesc înaintea corăbiilor fără de număr, care profilează pe cer pădurea lor de catarguri și painji-nișul de funii. Cafenelele-s pline: oameni din toate părțile lumii, Malteji roșcați și Turci flegmatici, Engleji corecți și triști, discută, se sfadesc, se împacă, făcînd prețurile înaintea mesei mînjite și înnegrite. Și, de-asupra tuturor, un zgomot curios și fără de nume de pocnituri de bice, de strigate de căruțași și de hamali, de sfezi

necurmăte se ridică, uriaș și asurzitor, ca răsunetul multiplu al acestei vieți de muncă și de friguri.

Aice n'ai ca la Veneția cetatea nouă și cea vechie: palatele vechilor aristocrați genevezi sînt pline toate de urmașii lor plebeieni. Perdelele albe, obloanele verzi, acopar ferestile ogivale ori patrute, și nicaieri nu te lovește acel ton curios al pietrei înnegrite de vreme, care se întilnește la Veneția. Cei de astăzi au metamorfozat cu desavîrșire fizionomia Genevei, în care doar piatra palatelor ie aceeași ca în alte vremuri: în colo, tot nou, schimbat, modernizat. Într'un palat. primăria, în altul o familie aristocratică: nicăire, ca dincolo, palaturile deșerte și colbăite, de închiriat Englezilor în vilegiatura ori pîntecoșilor Yankeei. Cu toate acestea, aice ca și pe malurile Adriatice, o impresie deosebită se lasă asupra-ți din palatele înalte, din stradele largi, de pretutindene: nu ie o decadere, în ceia ce privește viața negustorească, animația portului o arată în de ajuns, ie o decadere artistică. *Alt-feliu* trebuie sa fi fost cetatea vechie, mai nobila în mercantilismul ie, curată, mîndră și ambițioasa.

Urmașii nu-s la înălțimea străbunilor, și, cînd de la Villetta Negro, văd orașul întreg desfașurat între dealuri verzi și marea albastra, visez la Genova moarta, la mîndrii domni ai Mediteranei, la rivalii dogilor, la bogății negustori aristocrați, cari, toți, au parasit de mult și mare și palate, pentru ca sa adoarma de somnul veșnic în umbra bisericilor. La San-Matteo, biserica romana, cu frontonul acoperit cu devizele familiei Doria, dorm cu toții; între alții, vestitul Andrea, dibaciul amiral al lui Carol-Quintul: de-asupra altariului, spada lui înfiptă pe o perină de catifea. Și pare ca sabia aceasta ruginită și fără de folos, înțepenită de-asupra unui mormînt, reprezintă spiritul cuceritoriu și mîndru al Genevei, pierdut de de mult și pentru tot-de-a-una. Cu tot portul, cu toți hamalii și corabiile, aceiași impresie de moarte se desface și din rivala Veneției, numai cît aice un negustoriu lacom și plebeian și-a făcut loc în superba scoică deșartă a aristocratului.

La Piza, impresia aceasta de sicriu muced, de oraș mort, ie mai desăvîrșită. De amîndouă părțile Arnului casele vechi, pa-

latele înalte, își întind într'un șir fără de capat fațadele modernizate și văruite, unele prefăcute în cafenele. Un defileu nesfârșit de schelete de piatră, înțepenite și umede, pe malurile cununate cu finare ale râului leneș, de o lene adevărat meridională, care se tîrîie printre balustradele de piatră, lat, somnoros și pașnic, par'ca i-ar fi greu să-și mai ducă spre albastra Tireniană valurile galbene și mîloase. Te uiți, și nu-l vezi, cum curge: doar din loc în loc o tremurătură nesimțită, un fior, tulbură fața de oglindă a molatecului Arno ori fire de paie călătoresc încet către *porta a Mare*.

Marea-i colo, după fortăreța cea neagră, cu crenelele de cărămidă arsa de soare, ascunsă pentru tot-de-a-una Pizanilor. A fost o vreme, cînd undele cele aducătoare de bogății veniau pîna aicea, lîngă poduri. Acuma însa, odata cu apunerea strălucirii pizane, Tireniana s'a retras și iea, lăsînd departe 'n urmă cetatea, încet, încet, ca pe un mort care ți-a fost drag odată. Și lanțurile portului, după ce aū rugenit sute de ani în arsenalele genoveze și florentine, atîrna jalnic pe pereții vechiului cimitir, a-

laturea cu morții cei-l-alți, ramașite de fier ale raposatului port.

Sara, puțină mișcare începe să se simta pe stradele deșerte și colbaite. Muncitori în haine de sărbătoare se primblă pe cele patru Lungarno, și la lumina finarelor aprinse expresia trista și pustie a orașului ie mai puțin simțită. Acuma, în Maiu, nopțile toscane sînt splendide: caldura innădușitoare s'a dus odată cu soarele cel pîrjolitoriu al Italiiei, o boare dulce vine din spre Arno, palatele pierdute 'n umbră întind turnurile lor deșanțate ca niște enorme pîrghii de spînzuratori pe ceriul albastru deschis, pironit de stele sclipitoare și albicioase. Înaintea unei cafenele, în fața apei, poleita de lumina rasfrîntă a finarelor, doi muzicanti rătăcitori cînta adormitoriū și dulce cîntece străine. Iel ie scurt și țapăn, o figura rotunda de Roman, părul tăiat mic, mustețile sure; iea, înaltă, cu ochi aprinși supt căpița netezită a parului negru, ce se lasa 'n jos ca o manta de întunerec pe umerii largi, coperiți de o leanca de cit, cu florile roșii. Cînta din gura, în picioare, și iel, pe un scaun, lînga dînsa, înfioară cu arcusul coardele unei vioare străvechi. Ceva sari-

toriū și plin de farmec, care se rostogolește pe coardele 'nvechite, potrivindu-se cu glasul iei suptire și slab. Din cînd în cînd, cu degetele dezmiardă o ghitară și bîziitul cutiiei de lemn adaogă înca la aparența curioasă pentru urechi a cîntecului acestuia, rasunînd din cobza vechie, între scaunele cafeneliî, în fața Arnului de argint topit.

Piza are o Universitate și iea, pană și iea: se cunoaște dupa tinerii de-o veselie nu tocmai gingașa, cari-și rod hainele de bancile cafenelilor, cugetînd la Pandecte și dupa dascălii cu favorite cari dorm în Campo-Santo burghezescul lor somn veșnic, lîngă Henric de Luxemburg și cavalerii veacului de mijloc. Sara, Universitatea se coboară în oraș, și, daca *zanzarele* nu te lasa să dormi, auzi la ferești răcnete entuziaste, țipete spaimîntate și hohote mefistofelice menite să-ți arăte că Piza nu-î moarta, cîtă vreme vor fi cafenele 'n palate, barci pe valurile Arnului și tineri veseli în Universitatea medievală.

Ziua, *far-niente* cuprinde lumea zgomoatoasa a orașului, și, pe cînd de sus ploua valul fierbinte al soarelui de miază-zi, stra-

dele dezolate și deșerte par alei de cimitir. Din loc în loc numai. câte-un calic, sordid, rasingatoriū și lacom, se usucă la soare, ori, dintr'o birjă lînga ziduri, vre-un individ cu bluză albastră își adresează un magulitoriū «psstt!», aratînd cu degetul catre ceriū, ceia ce se traduce în limba noastră: «Nu-ți trebuie o trasură, Domnule?» La Dom ie tîrgul calicilor: unul stă la poarta campanilelui, un altul la baptisteriu, restul pe scarile de marmura, supt splendidele uși de bronz. Orbi, șchiopi, gușați, cu chibrituri în mîna, cu pomana pe buze: o *cour des Miracles* înaintea treimii divine a arhitecturii pizane. Un patrat de verdeața uscata de soare, pe care doar pe lînga ziduri lucește nalba vînată și trifoiul roșietic. În față, crucea domului, la dreapta turnul plecat, în stînga comănacul rasturnat al baptisteriului: Campo-Santo cu dunga lui de stîlpi falși închide orizontul. Fațada domului vine în spre baptisteriu.

Două patrate de marmură albă, unul de asupra altuia, se desfașură liniștit și mareț pe ceriul albastru, cu stîlpiți albi și negri cari împodobesc părății, cu o horbotă de biso-reliefuri răspîndite de sus până jos,

ca o perdea sculptata în marmora alba. Temeliile s'au pus din veacul al XI-lea tocmai, și veacurile trecute au lasat întipărirea lor pe piatră, care are o fața gălbie la soare. În nuntru, frunțașii școlii florentine s'au întrecut să împodobească zidirea crucișă, sprijinita pe stâlpii mari antici. Sodomă și Andrea del Sarto în altariu, Perrino del Vaga cu madona lui, la o parte. Prcuți slujesc într'un colț, și biserica-i așa de mare, în cât din partea ceia-l-altă cîntarea latineasca pare un bîziit neînțeles și slab. Clopotele suna măsurat și lin în Campanile. De jos, te înfiori, vazîndu-l: socoți, în fie-care clipală, că uriașa masă de marmura, tubul acesta săpat, are sa se prăbușască asupra-ți, din temelii până la clopotele care lucesc sus, între colonete. Admiri la Milan îmbielșugarea frumuseților, estatica lor eterizare, la Partenon proporțiile perfecte și maiestatea totalului, la turnul plecat îndrazneala neobișnuită a zidirii, călcarea în picioare a tuturor regulelor arhitectonice, masa aceasta enormă de marmura, care se sprijină alt-fel decît toate celelalte. De sus, de pe jucaria aceasta de clopotniță, Piza toata se cuprinde cu ochiul,

fară ca dunga lată a Arnului să se gîcească macar printre casele patrute, pe care le acopăr eternele oale roșii ale Italiei. În fața, dealurile de înaintea Apeninilor desfășură spetele lor crestate, coperite cu păduri, ca o nesfîrșită perdea verde pe marginile baldachinului albastru al ceriului de miază-zi. De aici turnul nu mai pare plecat cînd te uiți în jos, la tăpșanțele verzi, numai cît greutatea ce o simți urmărindu-i rotunzele îți arată în iel ceva neobișnuit și curios, neajuns altă data și realizat aici, în marmora aceasta albă. Comănacul baptisteriului strajuiște domul de ceia-l-altă parte, și, cîți-va pași mai departe, coloanele cimitiriului se orînduiesc înaintea-ți. Întru, închipuirea veacului de mijloc, grotesc și estatic în aceiași vreme, se esprima pe deplin în tablourile lui Gozzoli și ale școlii lui Giotto. Supt contururile țapene și hieratice, supt profuzia de colori tari și bataoare la ochi, o expresie uimitoare se desface din figurile acestea vechi și șterse de vreme. Ieste un iad acolo, care întrece orice zugrăvire prin cuvinte, o apoteoza a grotescului, o desfrînare a ridiculului imaginației, și lucrul ie făcut de oameni cari

tremuraŭ de sigur cînd zugraviaŭ pe întunecatul cap al stăpînului caldărilor cu smoala clocotită. Un drac, dar un drac... *à peindre*, dacă n'ar fi deja boit frumos și cu îngrijire pe perețele de sud al Campo-Santului: nalt și gros, fără coadă, cornițele masive și scurte ca la vițeiŭ cei tineri, niște dinți de balena, cu care sfășie gustos nu știu cîte trupuri de vinovați. Pintecele, jupit înnadins, îi arata acolo, macinați de dinții groznicului Lucifer; foc gilgîie din măruntaie. Și nu-l singur: o ființă așa de simandicoasa trebuie să-și aiba slugile, însărcinați de afaceri, toți dracușori cu chip de dobitoc, cari calăresc, gîtuie, țin pe pirghi și căznesc pe păcătoși, cari, bine înțeles, poartă pe obraz toate semnele pocăinții *in extremis*. Alaturea, sensul vieții ie arătat printr'o parabolă colorată și aceasta destul de pesimist pentru a mulțami inima răposatului filosof Schopenhauer. O vînătoare: un domn feudal înaintea, *dama* lui lîngă dînsul. Aŭ șoimi pe umeri și arme în mîna; călări, cutreieră cîmpia, cu suita lor în urmă. Numai mătăsuri și catifele, îmbrobodind trupuri rotunde și mușchioase, împodobind gîturi albe și molatece. Și de o dată, la o

răspintie, lînga un deal unde veghiaza pustnici curioși, cu bărbile lăsate pe piept, groa-za cuprinde pe curtenii, cari se dau înapoi. Trei morți pe țarna goala, trei sicrie fara capace : unul, schelet acuma, rîzatoriū și ironic, altul în toiul putrezirii cîrnurilor, un al treilea în umbra.

Înnaintea ciolanelor și cîrnurilor vinete, mătasa pare că se rupe, catifeaua se desface și vinețala se răsfrînge pe domneștile chipuri ale vînătorilor. Le înțelesul vietii dupa Giottiști, și oare nu-î cel adevarat, înnaintea căruia se închid ochii și care se acopere cu perdeaua minciunilor zadarnice din fie-care zi ?

Tăcut ie Campo-Santo, mari umbre se lasa pe sarcofage și zugraveli, titve rîd pe baso-reliefurile mormintelor.

ROMA

12 Maii

m pornit azi-cutreieratul tîrgului veşnic, pe care mi-l închipui, ca totdeauna, mai strălucit de cum ieste, întregind cu mintea dărîmăturile şi vărsînd deasupra colbul de aur al idealului. Pornesc la *monte Pincio*, vechiul *collis hortorum*, de unde vezi toată partea apusană a oraşului. *Corso* se desface ca o cordea fără sfîrşit, drept, monoton şi întunecos, ca toate stradele italiene. Casele mari picură pare-că tristeţea anilor trecuţi: lustrul de capitală modernă n'a şters culoarea întunecată a pietrelor, şi soarele abia străbate printre coperemintele

de oale. Mișcare multa pe uliți, însa Roma nu-i nici Milanul, nici Veneția, acești doi poli ai vieții italiene, unul, orașul modern, animat și comercial, cel-l-alt orașul medieval, înțepenit și fixat în haina-i de biserică și palate, loc de petrecere și adăpost de tuiști. Aice nu-i nici una, nici alta: un amestec cam plictisitoriu din amîndouă. Din cînd în cînd, în aceasta monotona defilare de domni corecți și de *signore* cu fața pîrlita și ochii steclind, vre-o buchetieră cu servetul colorat îndoit pe codițe, cu mișlocul prins în corsetul de catifea neagră, arunca o notă veselă și pitorescă.

O luminare neașteptata a brîului de case. Ie *Piazza del popolo*, prinsă în gardu-i de biserică, cele trei sfinte Marii (sînt 20 în tot orașul!): *in Monte-Santo, dei Miracoli* și *del Popolo*, doua la intrarea pieții, a treia linga poarta modernă, în spre muntele Pincio. Un obelisc la mijloc jelește de sute de ani soarele cald al Egiptului, în Roma aceasta, unde ploaia de primăvară ie ceva zilnic, neaparat, un feliu de fenomen ca zorile și amurgul. Ie cel d'întăiu adus în cetatea Cezarilor, după biruința dela Actium, după învingerea Egiptului, spune inscripția lui Au-

gust. Sus, dealul se desfășură, cu terasele-1 paralele împodobite cu statuî, cu un Victor-Emanuel de o comicitate extremă, pus calitate într'un cort de piatră, sus de tot, lângă grădini. Grădini acum ca și pe vremile strămoșilor populații de astăzi, numai cît, lucru nou adus de timpuri, din loc în loc, supt stîlpi, la umbra statuilor vre-un calic în cămeșă-și usucă hainele la soare. Printre fagi și arțari, cîte-un palmier noduros întinde cortelu-1 de frunze greoaie și mari, amintind locuri mai calde și mai binecuvîntate de soare. Statuî moderne destul de neînsemnate se ascund supt tufișe, cu lepra verde, care le roade obrajii, puindu-le o mască ridiculă și mîrșavă. Preuți, purtînd breviariile în mîină, cu pălăria lată în margini pe cap, se primblă pe aleile umbroase: în crengile cu frunze dese, glas de paseri se îngîină cu șopotul apelor care cad în bazinele albe de marmură. Un ceasornic de apă socoate vremea într'un colț, și dormitoriū de dulce mirosul trandafirilor înfloriți și al salcîmilor se revarsă în văzduhul, încă răcoros, de primăvară.

În vale, clopotele sună supt cupola sfintei

Marii. — Departe San-Pietro și Vaticanul se profilează pe ceriul sanin.

La întors vezi în josul zidurilor catirării romani ducîndu-și căruțele, cu pălăria conică pe cap, înveșmîntați ca niște Cezari în lungile lor mantale zvirlite pe umăr.

13 Maiu.

De la Terme. Tocmai în capătul orașului, un haos de ruine, în picioare încă. Perdeaua de cărămida ciocîrtită de timp cuprinde tot locul de la bisericuța sfîntului Bernard pînă pe aproape de obeliscul celor căzuți la Dogali: 6000 de picioare de încunjur, un sat mărișor. San-Bernardo ie și iel zidit în ruine, ca și *Santa Maria degli Angeli*, făcută de Michel Angelo la 1561. Casele vecine de pe via Nazionale arată pe părăși aceiași cărămidă îndesată și strînsa ca și pe darîmături: odată iele alcătuiău zidul de încunjur. Iarba crește pe cimentul zidirii străvechi, și, la vîntul de sară, firele se clatină molatec și trist: pe alocurea cîteun turn fără coperemînt deschide spre ceriū gura-i de întunerec; cuie și bucăți de conducte se cunosc încă înfipte în masa de

căramida. Și, privind chipul cum se leagă lutul copt bucată cu bucată, te mieri cum de-a putut degetul vremei să clinească din loc una măcar din cărămizile acestea. Romanii zidiau cum se luptau, fără podoabe zadarnice, solid și îndărătnic.

Ie un schelet de zidire: porțile și fereștile par niște ochi de mort, cu orbitele deșerte. Supt una din uși, trăsuri și-au aflat salașul, și ie așa de comic să vezi landaul lustruit supt bolte din timpul celor din urmă împarați! Nicăire o inscripție, care sa pomenească un nume de o dată: pierdute slovele ca și cei ce le săpase în piatra ori în marmură. Dia strălucitele băi de odinioară au rămas niște pereți goi și triști, pe care firele de iarbă se clatină la vînt. Și firele de iarbă, uscate o dată, au să răsară din nou la primăvară, și veșnic înaintea covorului cel verde are să copere și să îngroape zidurile stricate, învingînd rezistența pietrei, furișînd rădăcinile printre spaturile cărămizilor: singură firea ie eterna și fără de capăt, cele zidite de mîna omului în țarnă se îngroapă ca și dinsul.

14 Maiu.

Via Appia ie dezgropată toată aproape.

Cale de pietre romane, între zidurile scormolite, în umbră de morminte.

Întaiū, acel al Scipionilor, în oraş înca. La o margine de drum, o portiţă, cu inscripţia sus: *Sepulcrum Scipionum*. Uşa, pe care intri, ie modernă ; cea vechie se află astupată pentru siguranţă. Un călăuz cu pretenţii arheologice aprinde lumînările de ceară şi mă duce la gropile mîndrilor patricienl, îngropaţi aice. Un drum lung prin întunerec, între păreţi de lut, umezi şi strimţi: din loc în loc vre-un *loculus*, o înfundătură în zid, lângă care stă piatra şi numele înmormîntatului. Toţi Scipionii îţi trec înaintea, cei ce supuneau Romei ţări întregi şi frîngeau mîndrele gîturî ale vrăjmaşilor cetăţii şi copiii morţi înaintea de timp, cari se mîndresc cu numele părintelui numai; capela funerara la o parte înşiră cele trei odaiţi ale iei, dintre care una dă în via Appia, ceia-l-altă la mormintele cele întunecoase. Nu ie încă bolta adevărată, pietrele ce se razimă una pe alta pentru a descrie rotundul de sus ; pe tavan se vad încă nişte dăsemnuri, dungî roşietice, tăiete de căderea cimentului.

— *Una gran familia d'iiimperatorii*, zice călăuzul.

Încerc să-i spun, că n'ar fi fost tocmai împărați, ci consuli, ceia ce-mi atrage o ochire aspră din partea tovarășului mieu, care îngînă un :

— *Ma no, erano appunto imperatorii*.

Afară plouă și calea Appia dincolo de poarta San-Sebastiano pare învălită cu o vată subțire de nourii. Din cînd în cînd, un ropot mai turbat plesnește ciudat pe poclit și copacii cei rari se zvîrcolesc de vînt în *campagna romana* cea fără de sfîrșit. Pierd noțiunea timpului, în acest drum încet, pe *campagna* cea plană, supt ceriul acoperit. Trăsura se oprește înaintea unei porțiți joase, în față cu care un obelisc ori un stîlp — nu vad bine — pare că cere ceva de la ceriul pecetluit și sur. Sînt catacombele Sfîntului Calist.

Iar ghid, iar întunerec, iar lumînările de ceară. Numai cît lumînările sînt mai mari, întunerecul adînc, ghidul exală un miros, care nu-î *de sainteté*, ci de acele ape data-toare de puteri, ce se debitează la noi în prozaicele crîșme cu covrigi la ferești. *Loculi* în dreapta și în stînga, cîte patru-cinci

unul peste altul, o babilonie de sicrie. Acuma morții sînt scoși, gropile pustii și numai două schelete. păstrate încă, arată trupuri ce nu mai samănă a nimic pe lume, supt capacele de sticlă. Capele mai late taie acest defileu lugubru, frescele de pe pereți arată scene vesele, duioase, de o moralitate și un ultra-idealism dulceag. Bunul pastor cu crucea în spate, mielul lui Dumnezeu, inimă străpunse, flori: o veselie de morminte neobișnuită, o idilă de sicriu. Se cunoaște numai după urmele acestea de zugraveala ce a fost creștinismul primitiv, curen-tul acesta fraged de ideal, suflînd în atmosfera grea de proză și de pesimism deziluzionat a anticitației murind. Perdeaua poveștilor religioase a fost trasă încă o dată peste ironia nesfîrșită a vieții.

Rămășița pămîntească ie uitată: *mortui vivent, ut vixerunt*; sufletul, scînteie a divinului, s'a urcat iarăși spre nesfîrșitul său izvor, și, cît despre stîrvul rămas, un loc umed aice între alți patru nenorociți i-î de ajuns pentru a putrezi și a se întoarce în țărna, de unde a ieșit.

Catacombele esplică pe mucenici: des-

prețul acesta pentru leanca de carne, care stăvilește sufletul, dornic de a se duce la dumnezeiasca lui obîrșie, mergea până la suferirea, nu cu răbdare, ci cu bucurie, a sfîșierii trupului, a arderilor de viû, a cu-ielor înfipte în mîni și picioare. Iera o ne-
bunie a martiriului, o adevărată manie de a-și chinui trupul: cînd închisorile și ru-
gurile nu le-au mai avut la îndamînă, s'au chinuit în umbra chiliilor, slăbindu-se prin posturi, sîngerîndu-se prin flagelații. Toate acestea fiind-că-naivii credeau că de colo de sus judecatorul cel drept, păstorul turmei celei cuvîntătoare, li ține în samă nacazurile și are să le respălătească însutit de mult.

Egalitate desăvîrșită: rare ori cîte o capelă deosebită pentru o familie consulară. Dese ori supt sicriul episcopului odihnește cîte-un biet rob cu trupul, rupt de batăi, vre-un paria mort cu dorul raiului în ini-mă. La pragul groapei, toate măririle se duc, tăiate de coasa neînduratei: rare ori cîte-o pomenire, că adecă, cutare a fost papă ori episcop; în colo *servus domini* și unul și altul, egalitatea în țărână. Încă o idilă și a-ceastă *frăție* universală, această dragoste

către aproapele, care cuprinsese o lume întreagă de egoiști. Și mă gîndesc la mormintele Papilor mai târziu, prin biserici, la muntele de marmoră săpată, supt care se răsfață cel cu tiara pe cap, *servus domini* cu palate cît un oraș și venituri de milioane. Concepția chiar a morții s'a schimbat; uitați-vă la morminte: inscripții de un pesimism dureros și resignat, scăfîrlia înprejmuită de ciolane.

Moartea începe sa se vadă alt-fel: groaza somnului veșnic îl cuprinde pe cei ce așipiaă cu totul fără de voie întru domnul, și, ca o spărietoare, gura rînjită și ochii deșerți arată viilor, ce sînt cei morți. Morala ori-cărui nihilism? Una din două: sau Nirvana budistă, înstrăinarea de traiul mîrșav, despărțirea de ori-ce acțiune, monahismul catolico-ortodox, ori ghiftuirea de ale pămîntului, înainte ca să ajungi ceea ce rămîne supt pămînt dintr'o ființă omenească. Papii aū urmat această din urmă cale, și samănă oare Calist I cu Leon al XIII-lea străjuit de Șvițeri, trăind în palate, nepuind piciorul pe pămînt, iel, umilita slugă a slugilor lui Hristos, *servus servorum dei* !

Călugărițe trec cîte două-trei printre copaci. Aŭ rochiile albastre, fața îmbrobodită, ochii stînși. Pe obrajii lor albi ca și ceara pare răsfrîntă lumina slabă a chiiilor, luci-rea făcliilor, clipocind somnoros înaintea madonelor sulimenite. Un călugăr cu barba lungă, și rasă de postav cafeniŭ vinde cio-lănele de mucenici, într'o odăită răzleața, catolicilor praloslavnice, gospodine teutone cu fața ca bujorul și trupul ca balerca. În spre apus, începe să se lumineze: o geană albă ce taie nourii vătuiți și cenușii, pe cînd jos, pe copaci, șuvițe lungi de neguri se tîrîie încă. Supt lumina slaba, cernută prin pînza întunecată a aburilor, *campagna romana* se întinde fără de capat, monotonă, umedă și tristă. Din loc în loc, cîte un copac cu frunze picurînd de apă se înnalță plîngător în această babilonie de dărîmături, și ruinele fără sfîrșit mărgenesc dunga pietruită a căii Appia. Morminte stricate, vechi, unele în marginea drumului, pietre înfipite în pămînt, cu cîte o farîmă de slovă uitată de vreme, altele înșirînd înca mutrele rotunde și fără de nas ale celor, ce de veacuri odihnesc acolo, supt dudăiele ne-străbatute. Cîte un *columbarium* domnește

în mijlocul lor, cu zidurile-î rotunde, pe care iarba ie crescută printre cărămizî. Unele sînt așa de vechi, încît piatra nu se mai cunoaște, pamînt a crescut de asupra, și iarba deasă foșnește molatec la vînt, lăcramînd de ploaie. Cel mai mare ie al Cecilii Metella, cu îngrăditura-î de flori săpate, păzind în mijlocul cîmpiiî nesfîrșite.

Nu se aude decît huruitul trăsuriî, pocnitul copitelor pe lespezi și plesnitul picaturilor de ploaie pe poclit. Fiind-că plouă iar: la dreapta, supt nourî, arcurile apeductelor se înșiră, cu porțile mari căs-cate, prin care străbate ploaia. Tibur doarme colo în vale: nu se vede în văzduhul tulbure decît o pată mare albicioasă și dunga de verdeață prin mijloc. Arare-orî cite un catîrariü trece pe calea stravechie, cu palăria pe ochi și mantaua filfîind. Are fața pîrlită, ochiî liniștiți, profilul de statuie: pare că dinioarea și-a lăsat *pilum* din mîna și chivăra de bronz de pe cap. Catiriî trec a lene, sunînd din zurgălăî, încordîndu-și mușchiî la deal: aburi iese din trupurile lor asudate și-î încunjură cu un cerc albicios de nourî. Și căruțele cu două roate se pierd

departe 'n ceață, supt nori, printre morminte. Numai cît, adus de vînt, mai răsună din vreme 'n vreme, strigătul lugubru al catîrarilor, *Aaab, aa!* Într'un colț de verdeață, se aude cîntînd: ie o meridională enormă, cu gușe împătrite, care-și leagănă copilul, un «bambino» rotunjour și plin, care pare coborît dintr'o sfîntă familie a lui Bellini ori Romanelli. De-asupra fereștilor sta scris «*Osteria degli Archeologi*». Sărmanii arheologi! Atîta doar se mai vede pe marginile drumului în acest enorm țînterim darîmat: dese-ori Italianul lacom și calic se furișează pe unde poate, între darîmături, supt un portic, într'un *columbarium*. Am văzut o firmă de osterie, însoțita de explicația măgulitoare pentru iubitorii de monumente: «*ancien columbarium,*» și ie destul de neobișnuit să vezi acopere-mîntul de tinichea, steclind de-asupra zidului de cărămidă romană, care adăpostia cenușa vre-unui consul sau dictator din alte vremuri.

Ne întoarcem: aceiași catîrari, aceleași morminte, numai cît soarele steclește printre nourî și lumina-î bălaie face să scînteie

pe iarbă picatui!e de ploaie, ca boabe de diamant.

15 Maiu.

Azi iar la cei morți. De pe prelungirea stradei Capitoliului, botezat de Romani Campidoglio — întreg haosul de ramășiți ale vechii Rome se desfășură, cât cuprinzi cu ochiul. Stâlpi mari, întregi încă, suriți de vreme, alții dărîmați și ruți în bucațele, postamente fără statu, statu fără postamente.

Coloana lui Foca priveghiază, neatinsa încă, întinderea aceasta de ruine, smaltata de coloane, rămășițele Forului. Cîte un crîmpeiū de stradă arată la soare lespezile-î ne-regulate și negre, *via sacra* însăși înaintea templului Concordiiei, din care aū rămas doar temeliile.

În dreapta, pe Palatin, un șir întreg de părăți răzlețiți și fără copereminte; în capat, arcul lui Titus își zugrăvește pe cer părății încovoiați. Arcul lui Septimiu Sever ie mai aproape; cele două Victori de deasupra porții ar părea săpate de ieri, dacă n'ar fi pus timpul pecetia-î cernita

pe aripile desfășurate ; scenele de batalii și încunjurări abia se mai cunosc însă. Lângă dînsul bucăți de zid sfarmate arată locul, de unde glasul ascultat al fruntașilor cetății răsuna odată pe toată această întindere pustie. Din coloanele cu pliscuri de corăbii pe dînsule a ramas țără. Bazilica și mai pierduta încă : din loc în loc un stîlp, o piatră. Singur atriul Vestei ie ceva mai binișor păstrat și templul lui Antonin și al Faustinei, din care acești nesuferiți de Romani aū avut ideia barocă de a face o biserică, cum aū făcut din Termele lui Dioclețian și din Panteon. Și nimic mai comic de cît să vezi *indulgentia plenaria* scris sup inscripția cea vechie de pe frontonul roman: *Divo Antonino et divae Faustinae S. P. Q. R.*

Liniile construcțiilor se cunosc, arheologii pot reconstitui întreg acest complex de zidiri, care alcatuiaū odată forul roman, și totuși, cînd te uiți, acea viziune interioară care te face să vezi cu ochii lucrurile dispărute, nu se produce. Le simți așa de departe toate acele ce se petreceaū aici, între aceste pietre, pe acest pămînt negru

șcurmat de săpătură.. Mergi prin atriumul Vestei, lângă rotunda templului și nu-ți vine a crede, că aici, printre aceleași coloane, calugăriștile timpului, Vestalele, se plimbau, cu tunicile lor albe între statuile de marmură albă, în jurul fântâneli, care le mai răcoria inima în lungile zile de vară. Ți se pare imposibil, ca vre-o-dată, ori când ar fi fost aceia, în odaile acestea dărimate să fi locuit oameni ca și tine, cum deseori ți se întâmpla să privești curios și indiferent un cap de mort, o titva goală, în care nu găsești nici o asemănare cu fiinta omenească, așa cum strabate ulițele astăzi, spune prostiile obișnuite, își dă obișnuita muncă zădarnică. Și uneori îți pare comică chiar această enormă îngrămadire de case dărimate, care se coc aici la soare, între cele două rânduri corecte de case moderne în care Italienii pîrlîți la fața gustului dulce far-niente, dincolo de veșnicile coloane trase!

16 Maiu.

O decepție astăzi, o decepție... monumentală. M'am dus la Mausoleul lui August, lângă

Tibru chiar, într'o ulicioară strimță, cu casele negre și vechi. Deprins cu zidirile uriașe ale acestor Romani, cari grămădiau munți de piatră pe mormintele lor, ma așteptam să văd ceva strălucit încă, impuitor dacă nu prin frumuseța de azi, cel puțin prin dimensiuni. Singură biserica lui San-Rocco jelește într'un colț, lângă apă, în colo nimic. . . Brînzeturî stricate pe tarabe, Italiani unsuroși la față și descheiați la haina, copii rostogolindu-se în stradă. Un creștin bun la inimă mă îndreaptă: «Uite-acolo, lînga casa cea mare, unde-s finarele». Finare, da, dar nici o aparența de zidire vechie: o casă mai mare de cît cele-l-alte, dar o casa în sfîrșit, și ieū cătam un mausoleu. Portariul îmi iese înnainte: un bătrîn cu șapcă, de-o politeță de *bacșișariu*, c'o bărbuță ascuțita, ca a răposatului Napoleon al III-lea, și ma asigură că da, aice-i monumentul, mausoleul lui August, însusuși mausoleul lui August.

«*Sissignori, si . . . .*»

Casc ochii mari: vre-o iluzie optica poate. O scară lată, păreți văruiți, o zidire modernă destul de prezentabila. Portarul milostiv mă îndreaptă pe scări înnainte. Mă

duc: scaune, loje, scenă, lămpi stinse, gunoiu pe jos. Toate lucruri bune, dar mausoleul?

Ah mausoleul! aū rămas singure temelile și o parte din ziduri, și municipiul roman, *Senatus Populusque Romanus*, cum sta scris pe șapcile ușierilor și ale măturătorilor, a găsit cu cale să facă de-asupra un amfiteatru. Se joacă aici foarte des și, din considerație pentru rege, amfiteatrul se chiamă amfiteatrul Umberto. De alt-fel dedesupt, totul ie păstrat, cripta, pereții, numai cît i s'a pus de-asupra, ca să-l facă mai frumos, un amfiteatru, cu galerie cu tot. Fiind-că, gîndiți-vă, o dărîmătură, aici lîngă Corso, n'ar avea noima.

Mă gîndesc atunce la landaurile din Termele lui Dioclecian, la Columbariile-osterii, la casa portarului, care închide două din arcadele splendidului Coloseu.

17 Maii.

Podul Sfîntului Înger te duce la Vatican și la stralucita biserică a lui Petru. Tibrul curge dedesupt, somnoros și leneș, rostogolind pe patul lui de lut undele gălbi și

molatice. Nici-un zgomot: nu rasună, ca Adigele, tumultuos și aprig, de pare că vrea sa naruie arcele de piatră ale punților. Pare un riū de fantazie, de gradină, o podoabă a orașului zeul blajin cu barba lunga și cununa de papură. Îngerii strajuiesc pe balustrade: un sfânt-Petru morocanos, cu barba până 'n briū, ca Tartahot cel din povește, deschide drumul.

De acolo 'nnainte un oraș nou se deschide, ultimul adăpost al papilor, înprejurimile Vaticanului. La San-Pietro iești încă în Italia, Vaticanul ie într'o lume a lui deosebită, *esterior de Italia*, patul de zbugium al puterii religioase ce apune. Mortul ie încunjurat de toate amintirile marețe ale îndelungatei lui vieți: biserica aceasta și-ruri întregi de papi ș'aū trudit s'o ridice așa minunata cum ieste, curțile acestea nenumarate, pustii astăzi, toți capi creștinatații, de la întoarcerea din Avignon până astăzi, le-aū locuit; de pe mausolcul uriaș al iubitoriului de căfătorii Hadrian fulgeraū tunurile celor ce puneau sabia în sprijinul crucii. Cîți împărați și-aū plecat genunchii înaintea urmașilor umilului ucenic al lui Hristos, pe leșpedea de granit din biserica,

și cîte capete fudule și-aū făcut Canosa în înprejmuirea pustiului palat, unde doarme Leon al XIII-lea! Azi, deșerte și apuse toate: lumea merge aiurea, și papa cu tiara lui smăltata de pietre scumpe, cu Svițeria lui cei tărcați, cu toată această vanitate de om ce trage de moarte, n'are să se măi ridice în veac. Visurile ultra-montaniștilor sînt licăririle bolnave ale candeliei ce, clipind febril, se stinge.

Ie vechiū San-Pietro, foarte vechiū. Coloanele fațadei sînt galbene ca fildeșul: de la 1450, și poate măi de 'nnainte înca, multe s'aū desfășurat la umbra lor întinsă. În față, enorma piață a lui San-Pietro presărata de trecători fără sfirșit; fîntînile de bronz revarsă din gurile lor deschise valuri de apă, ce se înnalță, răsfirîndu-se la vîrf, spre cerul albas.ru. Colonada lui Bernini, cu sfinții iei cei cerniți de veacuri, cuprinde în brațele-i de granit piața întregă, liniștită și măreață. Unul dintre cei măi mari sculptori și arhitecți ai timpului Bernini acesta, dovadă, între altele, splendida fîntină de Trevi, cu Neptunu-i bărbos și voinic, cu caii de piatră ce saltă pe valuri.

Cinci intrări te duc în biserică. Un Ca-

rol cel mare, călare, păzește intrarea, chiar după moarte, ca un împărat bine credincios și fiu ascultător al bisericeii ce ieste. De sus, din loja ce domină cu gratiile-i sculptate cele opt coloane albe, stapînul sufletesc al turmei cuvîntătoare de rit catolic dadea bine-cuvîntarea-i întregii lumii creștine, *urbi et orbi*. Biserica pare întunecată de o cam data: coloanele întind liniile lor paralele până se pierd în întuneric, colo înfund, unde veșnic 89 de lămpi lucesc înaintea confesionalului. Par atîția ochi de foc, ce clipesc grăbit și aprins în umbra baldachinului de bronz, de-asupra căruia cupola se scobește 'n sus, sprijinită pe cei patru stîlpi uriași cu statuî de cite cinci metri 'n înfundăturile lor. Ie splendid și trist, de tristeța bazilicilor deșerte și pustii, din care viața s'a retras, pe care credincioșii le-aū parăsit pentru țintirime și care sfîrșesc cu adormirea în pace, în fum de tamîie, în zgomot de rugăciuni. Un sacristan se primblă leneș pe lespezile de marmură, într'o capelă un episcop slujește leturghia; supt făcliile aprinse, cîntarea copiilor de cor rasună melancolic și dulce, scandînd silabele latinești. Și papii îngropați aice, dincolo de

stâlpi, supt uriașele lor statui, se uită cu ochi de piatră la biserica deșartă, a căreia odihna o tulbura doar cîntecul copiilor de cor și pașii molii ai sacristanului.

Intri printr'un lung coridor deșert în Vatican. Șvițerii cu haine peticite, de colorii batatoare la ochi, păzesc la intrări. Unul se primbla fudul, cu bereta pe-o urechie; alții, trîniți pe o bancă de lemn, cetesc, Dumnezeu știe ce, în niște cărțicele feștelite, care după dimensiuni par a fi cărți de rugaciune. Scarile din fața te duc la capela sixtină. Se slujește înca pe altar. Acuma însa singură o droaie de casca-gura cutreiera sala răsunătoare, deschizînd ochii lor de oameni cari nu pricep, la frescurile lui Michel-Angelo.

În fața, de-asupra altarului, judecata cea de pe urma: amestec fioros și întunecat de sfinți cu mușchii de atlet, de trupuri goale foind în umbră. Ieșind la lumină din acest haos negru-vînat, cîte un umar, cîte o față, cu sprincenele încrețite, cu fruntea brazdata.

Dedesupt, cei osîndiți se cufundă în cernitele valuri ale iadului, sînt ochii unui Hristos zdravăn și plin, care privește ală-

turea cu Fecioara, pe Minos dînd hotărîrile-î nestramutate.

Creștinism și anticitate : amestec nesarat dese ori din amîndoua, toge puse pe scheletul deșirat al răstignitului, Hristoșii voinicî și rumenî culcîndu-se în groapa lor cîvina. La Michel-Angelo procedarea aceasta de a *anticiza* viața religioasă ie mai fîmurită. Toți sfinții lui par a fi urmat la palestra, și cel mai supțirel dintre dînșii ar putea susține comparația cu cel mai strașnic luptător de circ. Sculptorul se recunoaște pretutindene supt pictor : mușchii aceștia sînt facuți după tiparul celor ciopliți în piatră și Buonarotti n'a facut alta aice decît copia statuilor imaginare, ce le-ar fi putut face asupra acelorași subiecte. Ie încă o manifestație curioasa a acestei transportări de procedare de la o artă la alta, care se întilnește dese ori la artiștii cu activitate multiplă : Théophile Gautier notează variații de colorî picturale prin cuvinte, Michel-Angelo pune colorî pe mușchii de statuie.

La fie-care, arta cea d'întăiü, căreia i s'a jertfit, se cunoaște în procedările celei de-a doua, suprapusă.

Odaile lui Rafael — *le stanze* — sînt de ceia-l-altă parte. Sanzio reprezintă în pictură polul opus celui înfățișat de Michel-Angelo: de la beția cărnurilor goale și a detaliurilor anatomice, treci dincolo la posturile liniștite și senine, la echilibrul desăvîrșit între colorii, la fețele blajine și blînde. Veșnic lumina galbănă-aurie, care pare un reflect al sfințeniei celor zugrăviți, acopere pînza toată, dîndu-î un caracter de divinizare mai puternic încă. Rafael ie *divin* 1), nu însă cum se înțelege în de obște. A pune culmea dezvoltării unei arte într'un timp anumit, a declara că de atunci în colo toate merg înapoi și că prin urmare desăvîrșirea a fost ajunsă în trecut, ie o vorba ca să fie spusă și o pretenție fără de înțeles. Și cu toate acestea întîlnești aceașta minciună, așa de mult răspîndită, pretutindene, unde oameni noi repetă, fără sa-și deie osteneala să cugete asupra lor, lucruri moștenite așa din timpuri nepomenite. Ți se spune, de pildă, că sculptura grecească și-a ajuns apogeul supt Perikles și că de la

---

1) Pasagiul următor ie dintre acele, care au multă nevoie de esplicarea din prefață.

Phidias încoace decadența începe. Mărturisesc că decadența aceasta n'o simt ieu : Apoxyomenos al lui Lysippos îmi pare tot așa de deplin și de desăvârșit în contururi ca și orî-care statuie din așa de mult cîntatul veac al V-lea înainte de Hristos. Se pune înainte căutarea efectului, gracilitatea liniilor, care toate lovesc în idealul sănin și liniștit al artei adevărat antice. Din faptul acesta însă nu urmează că produsele mai vioaie ale artei tîrziî grecești ar fi inferioare : aceasta nu ie de cît desvolta-re logică a celei-l-alte și operele școlii nouă sînt cele potrivite cu timpul, în care veniaū la lumină.

Mai mult, liniștea aceasta a statuilor de pe vremea lui Phidias ie mai de grabă un semn de inferioritate, o cunoaștere mai slabă a meșteșugului sculpturii : statuile din Tanagra, Zeus din Olimpia și Apoxyomenos orî Discobolul reprezintă trei perioade deosebite din arta grecească, în care se observă un progres necurmat până la sfîrșit și nu un punct culminant dominînd două decăderi artistice. În cele d'intăiū, hieratismul importat din Egipt prin Fenicia domnește cu desăvârșire, ochii dungați, gura

rigidă și fără expresie, membrele lipite de trup într-o postură înțepenita și ridiculă. Luați acum pe Zeus de la Olimpia, așa cum se vede pe monete.

Care-i deosebirea? Postura ie tot acea consacrată, picioarele tot lipite și pierdute în faldurile rochii uriașe, în care sta înfățișat regele zeilor elenici; doar minile de se deranjează puțin pentru a ține de capăt toiagul și pe palmă pe Nike. Phidias n'ar fi putut de sigur să facă Discobolul: aice iera nevoie de adânci cunoștințe anatomice, de o mare dibăcie în cioplire, de o arta foarte înaintată. Aice trupul omenesc ie plin de viață și puternic, mușchii încordați, fața expresivă, deplină independență lăsată membrilor. Treceți acum la arta moderna: partizanii perfecțiilor artistice îngropate în trecut și ai *divinilor* maiestri răposați, îi vor cânta pe toate tonurile, că sculptura modernă ie mult inferioară celei antice 1), că de la Phidias până astăzi, toți artiștii nu fac alta de cât să lungece mai departe pe același povârniș. Ie falș iarăși, cu atita

---

1) Vezi nota precedentă.

mai fals cu cît oamenii cari susțin aceasta, o fac de cele mai multe ori cu rea credință, pentru a fi în curentul cel mare al admirației retrograde: Michel-Angelo știe mai multă anatomie de cît Lysippos și de aceia arta lui are să fie mai vie, mai expresivă. Ochi cu simțire într'înșii nu strica o statuie, cum nu strică nici un tablou, și — să nu-î fie cu bănat lui Taine — n'aș da o statuie modernă cu dragoste și talent făcută pe una antică, fiind-că aceia reprezintă mai multă știință și închide mai multă simțire. Proporțiile nu mă sparie: ieste la Roma aice o statueta splendidă, un grup de o putere de expresie neobișnuită, care totuși, nu știu zeu de ar ajunge la genunchii Athenei Parthenos sau la acele ale lui Mosè al lui Michel-Angelo. O nuntă: baba sta pe pragul ușii, cercînd să-și mai ție o clipală fata, pe care o cuprinde, aducînd-o încet spre dînsul, logodnicul, un băiat voinic și vesel, cu pălăria moale așezată fudul pe cap. Ie o minune de gingășie, făcută cu o desăvîrșire rară de modelare, și grupul acesta viu și plin de sentiment face, fără îndoială, cît Athena Parthenos. Nu ca așî vrea sa înjosesc arta antică: ie a fost înflorirea

neaparată a timpului acelaia, în care s'a produs și cu care se potrivește, dar când modernii, mai modești, nu-și proclamă superioritatea lor absolută asupra anticilor. de ce partizanii exclusivi ai acestora să facă din operele acestor niște arme pentru a lovi în contemporanii lor? Arta nu stă pe loc, ca ori ce lucru viu, și logic ieste oare să cercăm a o imobiliza, puindu-i idealuri în trecut?

Tocmai așa se face cupictorii italieni din veacul al XV-lea și al XVI-lea : Rafaël, Leonardo da Vinci, Guido Reni și cei-l-alți ; se profesează o admirație estatica chiar pentru oribilul Bellini, chiar pentru cei mai mițitei dintre plicticoșii primitivi.

Am cetit în «*Mensonges*» al lui Bourget, până și *le divin Cima*. Cima da Conigliano ie un primitiv, cum rar se întâlnește, un pictor de madone neobosit, și de notat, că nu-i una dintre madone, care să nu samene cu cele-l-alte. Toate în rochiile colorate, cu fața cadaverică, ochi închiși pe jumătate și morți. Cît curaj trebuie să aibă cineva și ce influență deprimantă trebuie să ezechite formula admirativă, pentru ca un om

sincer și de talent să scrie *le divin Cima* !
 Și dacă Cima-î divin, ce mai rămîne pen-
 tru Rafael ? Divinul îi însoțește numele ca
 zgomotul tunetului fulgerul. Ie divin, da,
 dar nu în acest înțeles : divin prin aceste
 procedări de o idealizare escesivă, care-l
 caracterizează, prin această albăstrime de
 ceriū și tărcatură de haine, prin ochi, a-
 ceștia estatici și fără espresie deosebită. În
 fresce nu se prea cunoaște : Heliodor are o
 espresie frumoasă de fizionomie, ie un om
 viu și energic, dar pînzele aparțin toate
 artei ieratică. Ie frumos, dar de un frumos pe
 care ieu nu-l înțeleg, de un frumos dispărut
 de mult și care azi nu se mai potrivește, cum
 sandala vîrtoasă a legionarului ori papucul
 nobilului italian nu se potrivesc pentru pi-
 cioarele noastre mai delicate. Avem creie-
 rul facut alt-fel, căutăm alte cele și fibra
 admirativă nu vibrează în noi modernii la
 vederea albastrelor madone și a sfinților
 barboși. Ie prea dulceag, prea blînd ! nouă
 ni trebuie ceva mai energic, mai pipărat,
 mai simțit. Copilăria publicului a trecut,
 timpul acela cînd admiraî un tablou pentru
 perfecția formei fără greșală : modernii
 sînt niște bătrîni uzați pentru plăcerile es-

țetice, cărora li trebuie ceva puternic și trezitor, care să le muște carnea și să li atragă atenție asupra pînzei. Un cetitor al literaturii actuale nu poate decît să repete frazele convenționale înaintea unei Madone rafaeliene : admirația lui nu va fi desăvîrșită și fără rezervă 1).

16 Maiu.

Palatinul lumînat de soare, în veșmîntu-î de grădini și aromit de flori, se întinde la dreapta forului, pe care-l îngradește cu dealul lui cel înalt. Intri pe la bisericuța rotundă a sfîntului Teodor, ghemuita acolo în colț, lîngă baratcele de intrare, care samana cu niște minuscule porți de templu egiptene. În stînga încep dărîmăturile : acolo chiar, templul lui August, coperit cu iarbă, lînga dînsul odăile nenumărate ale palatului lui Tiberiu, care par niște peșteri captușite cu cărămidă, supt mantaua de copaci frunzoși care-l acopere. Unele odăi sînt destul de bine păstrate, cîte un stîlp, făclie de cîmi-

---

1) Pasagiul renegat se sfîrșește aici.

tir, pare că iese din pământ printre dărîmături, ori un crîmpeiu de mozaic colbait luminează într'un colț. Alte odăi sus, nesfirșit de clădiri, prin ale carora copere-minte prefacute în țarnă soarele vine de se joaca pe capitèle căzute și pe oalele razlețe. Cîte o balustradă de lemn, boită în albastru, taie această monotonie de lut ars și coperit de colb.

În odaile aceste stricate urmașul lui August, misantropul fiu al lui Tiberius Nero, își ducea întunecatele zile.

Cîte tragedii nu vor fi văzut păreții aceștia goi și de cîte glasuri de rugăminte nu vor fi răsunit ! Pe fragmentele acestea de mozaice calca stapînul lumii romane, omul bănuitor și nesigur, care printr'o lovitură de teatru trimetea din Palatin la Gemonii frunțile cele mai fudule. Reconstitui cu mintea casele, așa cum ierau odată, cu criptoporticele întunecate, atriul luminat de soare, tabulariul în fund și sala de ospețe, în care luxul roman grămădia bogățiile lumii întregi : limbile de păun, fazanii din Pont, mistreții din țara Marșilor, scoicile din golful Persic, vinurile din Lesbos și Mareotis. Tiberius în mijloc, cu fața lui

marmoreiană, nasul scos înainte, tare și drept, privirea fixă și buza desprețuitoare, ca în superbele lui statui așezate în Vatican. Nu Tiberius al lui Tacit, despotul oriental, care cu o vorbă taie capetele mîndrilor optimați, caricatura sîngerată ieșită din condeiul omului de partid și al retorului, ci omul, așa cum trebuie să fi fost, timid și ipocrit, urînd o lume care-l uria pe dînsul, în fond slab și deziluzionat de viață. Unul din acei ultimi coborîtori ai familiilor vechi, cari se nasc cu desprețul pe buze, ducînd pare-că pe spetele lor gîrbove de timpuriu povoara traiului de sute de ani al neamului întreg. Un om nenorocit, care n'avea decît doar ambițioasa iubire a Livii ca să-l sprijine, desprețuit de limfaticul August, care i-a lăsat puterea, fiind-că n'avea pe altul la îndămină. Frate-său mort, femeia lui o curtezană de strada, moartă 'n surgun, acea Iulia, care prefacuse în desfrînare nesățioasele poftă de stăpînire moștenite dela tată-său, nepotusău Germanicus amărîndu-î zilele cu popularitatea lui crescîndă, trezind poate demonul invidiilor în inima bătrînului prin năcontenitele-î biruinți pe malurile Rinului. Pe

urmă anii de la sfârșit al scursului de puteri împărat, otrava lui Pizon, plînsetele teatrale ale Agripinei, toate bănuielile acestea de otrăvire și de omor căzînd asupra casei lui, nevinovată poate. Seian îl trădeaza, omul acesta de nimic, ridicat așa de sus de dînsul, și această ultimă lovitură de nerecunoștință, amărînd încă acest suflet chinuit de bănuială, îl aruncă pe stîncă dela Capreia. unde—spune 'n urmă gura lumii — s'a dus să-și ascundă rușinoasele desfrînări, departe de palatul acesta dărîmat, pe coastele Palatinului, de-asupra Velabrului. Și bănuiele de omor planează încă asupra acestei morți triste, în insula stîncoasă și pustie, bătută de valurile albastre ale Tirenienii.

Pe sus trecea podul lui Caligula, fantazie nebunească a împăratului acestuia în glumă, care încetează de a fi copil pentru a fi nebun, duce expediții în bălțile Galiilor pentru a culege scoice, și leaga dealurile prin poduri pentru a putea vizita pe sus pe *colegul* său Jupiter de pe Capitoliu, cu care se întrecea din trăsnete. Alte amintiri răspîndite aici : Viteliu fugind lînga Miliarul Romei, Caligula ucis în criptoporticul

casei Livii de tribunul Chereas, în mijlocul întunerecului, la doi pași de odăile sclavilor.

Aproape și casa Livii. Sus scările casinului vilei Farnese, de unde, în cerc, toată Roma, de la Coloseă până departe în spre apus, se vede steclind la soare, pierdută într'o atmosfera caldă, care pare ca tremură molatec înaintea ochilor. Din grădini, mirosuri alese alcatuiesc un concert de parfumuri, în care trandafirul dulce dă nota dominantă. Nici o adiere de vânt : toate par înțepenite supt această lumină orbitoare, ce se coboară din ceriul albastru închis, pe care nourași albi se primblă ca niște ștergare de mătasa : glas de păseri pe brazi uriași, ce-și clatina de aripe acele albăstrii și fine, cu un tremurat dulce și sunatoriū. Casa Livii vine în vale ; acești baroci de Italiani au găsit cu cale să-i puie 'n cap o pălărie de zinc, un coperiș homeric de burlesc pe zidurile acestea milenare, și pare undat de argint topit acest coperemînt, scaldat în lumina de amiază. Scînteii scapară pe colțuri și, jos, zidurile dorm în întunec. Dacă n'ar fi părății minjiți de umezeală și coperemîntul căzut, ai crede, că ieri sevăra și

mîndra femeie a lui August a părăsit atriul pustiū. Din atriul pavat cu mozaicele acele splendide ale Romanilor, ai în faţă trei camere, *tablinum* în mijloc, la dreapta și la stînga alte două odăițe. Toate sînt zugrăvite, și pe alocurea colorile aū o precizie și o frăgezime de mierare. Una are festoane de flori, alta stîlpi, o a treia mari place roșii: fresce murale de o valoare capitală se mai cunosc încă pe zidiuri: scenē mitologice, Io trîntită la piciorul unui copac, supt paza lui Argus, pe cînd un Hermes supțiratec și ruman, ca un copil de cor, se arată, altele mai vechi, mai șterse. În faţă chiar, pictorul a avut ideia curioasa de a zugrăvi o fereastă, pur și simplu o fereastă, rotunzită sus, prin care se vede casa din faţă, cu slujnice pe balcoane, cu fațadele străbătute de ferești mărunte și asezate fără regulă. Un tricliniu, cu fresce înfațișînd fructe, la dreapta, și un lung șir de căsuțe mici și strimte sfîrșesc casa Livii, în împrejurimile templului lui Iupiter Victor și ale palatului Flavian, cu enorma lui sala împărătească, cu bazilica-ī splendidă încă și astăzi. Un Englez, îl chiamă Mills mi se pare, l-a prefăcut în parte într'o vilă, și Englejii, a-

ceastă nație de turistomanî, ar trebui să-î ridice o statuie.

Ce urite sînt serile acestea italiene! Nici o veselie. Pe Corso, un val veşnic des de lume se perîndează fără sfîrşit, cu o le-
ne meridională, cu o nepăsare turceasca, lovind cu coatele, împingîndu-se, strivindu-se pe trotoarele înguste şi rău pietruite. Trăsurile trec, rare şi goale, cu un huruit groaznic pe pietrele stradelor, şi, din cînd în cînd, un zgomot de tunet porneşte de la vre-o dughiană, unde, îndată ce se face sara, se trag la fereşti greoaiele pînze de fier. La cafenele numai, n'ai unde să pui un bold : mulţi staū în picioare, răzimaţi de fîinare, cu eternele ţigari cafenii în gura, cetind veşnic aceleşi jurnale. Ie o beţic de politică aice. Am în faţă Camera, o casa vechie şi surită de timp, unde, la împrejurări mari, grămădiri uriaşe se fac înaintea uşilor. Se zice că pe aice deputaţi se aprind aşa de tare une ori, încît trebuie să-î scoată pe sus, şi adesea supt peron domni cu capul gol şi faţa îmbujorată pe-
roreaza înaintea mulţimii, cu aierul focos al unuia din şarlatanii acđia, cari esplica

norodului italianesc jalnica întîmplare a fa-
 miliii Cenci saŭ altă dramă fioroasă, strigînd
 cu un glas de stentor și dînd din mîni
 ca un lunatec. La ieșirea jurnalelor și se
 pare ca o adevărată revoluție se întîmplă
 în oraș. Indivizi descheiați la gît aleargă
 nebunește pe uliți, strigînd cît li iea gura:
 «*Tribuna, la Tribuna, la — Tribuna*», lo-
 vindu-se unul de altul, împiedicîndu-se de
 trăsuri și împărțind la dreapta și la stînga
 foile, care mirose încă a tipografie. Ie o
 babilonie de țipete, un tropăit de picioare,
 un foșnet de hîrtie nemaî pomenit, care-ți
 arată mai bine decît ori-ce firea zgomo-
 toasă și aprinsă a oamenilor acestora. Dupa
 vre-o jumătate de ceas de la acest colosal
 eveniment — apariția unei gazete,—începe
 a se mai liniști tîrgul. Scaunele cafenelelor
 se deșarta de lume, stradele par mai prac-
 ticabile, și numai din cînd în cînd un vîn-
 zătoriu de ziare, sordid și somnoros, mai
 îngîna ca prin vis.... *laaa Tribuna, laaa
 Tribuna!*, în tăcerea ce începe să se răs-
 pîndească pe acest oraș de căldură și pati-
 mă. Abia tîrziu, pe la 2, dacă n'ai adormit
 încă, țipete sfîșietoare și cîntece, care par
 ca nu iese dintr'un gîtlej omenesc, te vîra

în groază.... sînt tinerii romani cu trandafir în piept, cari petrec. Și jandarmii cu tricoarne negre nu cutează să tulbure aceste efuzii de veselie ale urmașilor autentici ai legionarilor antici.

* * *

Abia a mîntuit de plouat. O ploaie nesuferită, tristă, monotonă și rece. La Lateran, unde mă dusesem dimineța, ie închis aice respectul pentru Duminică se observa și la muzeie. Nu-i vorbă, că la Lateran iești tot în pămînturile Papei; afară de Italia! Biserica lui Constantin, San Giovanni, se înnalță jalnică și îngălbenită, de un galbăn de fildeș, supt ceriul care pare că atinge coperemintele cu nouroasele-i margini. Și funcționarul de la palat ține să-mi spuie, că, de și-i închis, totuși iește o altă intrare la Muzeu....

De-amiazi. Plouă iar, și pe urmă vremea se mai domolește, mocnită, umedă, întunecoasă. O singură pătură de nouri, tot așa de bine împărțită pretutindene, fără sfîrșit, greoaie ca de plumb. Simt nouri apăsîndu-ma, pare-că, pe umeri. Tristeța se răsuffla în aier,

cu toata lumea cu cortele, care-și mînjește 'n bălți hainele de Duminică, cu toate omnibusurile plouate, ducînd la cafenele femeii sulemenite și bărbați în redingotă — fiind-că-i Duminica italiană cu oameni beți, dușhene închise, trăsuri fără de capăt. «La San-Paolo fuori le Mura», spun birjariului rotund la față, negricios și vesel.

Strade umede, piețe glodoase, trăsuri închise. Sintem acum pe malurile Tibrului, lîngă Aventin, unde trei biserici străjuiesc pe înălțimi, pierdute în ceață. Apa curge mai repede aice, cu un tremurat molatec, care face să scînteie valul, de o lumină pierdută, sura. Piramida lui Cestius se înalță, dreaptă și neurnită de vreme, cu temeliile-i de granit, solid așezate în țărna smăltată cu maci roșii și mlădioși la vînt. Inscricția se zugrăvește în alb pe părății innegriți ai triunghiului din fața mea. Mai departe, agenții vămii, cu glugile trase, păzesc înna-intea vechii porți, ce ducea la dărîmata Ostie, și trăsura trece huruind printre părății vechi ai porții. Cîmpia se desfășură 'nna-inte, fără sfîrșit, verde și veselă. Printre nourii, munciți acuma de vînt, ochiuri albastre, de-un albastru închis și limpede, în-

cep să se deschidă, și, de-o dată, peste vreo cîte-va minute, ca prin farmec nourii se duc razleți spre apus, pe cînd, sus, bolta ceriului, razimată pe dealurile verzi, ie albastră-aurie, orbitoare supt soarele de miazăzi, care face să scînteie ploaia pe corola de purpură a macilor.

În dreapta, un gard de vreascuri, vechiū, foarte vechiū, prin spărturile căruia gura-leului albastră se răsfață la lumina, alătura cu flori galbene ca sulcina, accle flori galbene, care fac un lăiceriū de aur palid din cîmpiile romane. Șopîrle verzi, cu spinarea scrisă, se încalzesc la soare, uitînduse lă noi, cu ochii lor de aur, sfioși și reci. În dreapta șinele tramvaiului se întind, șuviță neagră, pe glodul ce se usucă, cu o repeziciune neînțeleasă, la căldura aceasta de după ploaie.

San Paolo ie în față : pare un spital lung, păzit la stînga de un turn minunat de bine lucrat, unul din acele turnulețe italienești, care par o horbotă de piatră. Un industriaș desface supt stîlpi mozaice romane, rugîndu-se, căzînd în genunchi aproape înaintea cumpărătorilor străini. În nuntru, biserica are profunđități uimitoare și perspec-

tive splendide, cu șirurile-î lungi de stâlpi, cu altariul în fund, sprijinit pe coloanele-î egiptene de alabastru, așezate pe malahită verde ca buratecul. San-Pietro și San-Paolo, cu bărbî.de rîu antic, păzesc altariul, umbrit de minunatul lui cort gotic, cu ace de piatră înălțîndu-se în sus. Pașii răsună mult timp pe lespezi.

Biserica însă ie prea modernizată, mirose prea tare a ciment și a oloiū: pentru ca să te pierzi în vremile dispărute de de mult, cînd pietrele bazilicii lui Paul se ridicau spre ceriū pentru întăia oară, trebuie să vezi mănăstirea. O curte interioară ascunsă supt flori, în umbră de coloane, un ostrov de verdeață, cu glas de păseri și fluturi mari, cafeniū cu ochi de topo-raș, zburînd de-asupra petalelor, îți vine 'n fața. De jur împrejur un gard de coloane, de colonete exchise, rotunde, învîrtite, împletite, cu desemnuri de o fineță rară săpate în marmoră, cu un leū, culcat la picioare. De-asupra, un brîu de mozaice pomenește pe credincioșii stariți ce au zidit mănăstirea, și urme din aceleași mozaice de aur și purpură se văd încă în îndoiturile coloanelor, care, în vremile lor de stră-

lucire, trebuie să fi fost aice la lumină, de o frumuseță dumnezeiască.

Iar în trăsura, pe drumul umed, supt soarele cald, între cîmpii de maci. Pe alocurea, cîte-un lan mic de grîu ce se îngălbenește la lumină, ori fire de ovas, molatece, plecîndu-se în jos. Nici-un copac pe această întindere nesfîrșită de cîmpie. Singurii, macii fără de număr fac un covor de purpură dintr'însa. Și de-o-dată o pădure de encalyptus înalți și supțiratici se înalță în dreapta, cu frunzele lor supțiri și argintate, care par de salcie. Le mănăstirea trapiștilor: «*Abbadia delle tre fontane*».

Trecem prin gardul copacilor ce-și varsa umbra nemișcată pe cărare. În fundie poarta, unde un calugăr bătrîn, cu barbă de Moisi, sură și răsfirată pe piept, ne vine 'nnainte, în rasa-i de postav cafeniū, roșietic la soare, purtînd automatic mătăniile 'n mînă. Ne duce prin grădina bine îngrijită, printre trandafirii sîngerai, printre garduri de encalyptus, eternii encalyptus, cu trunchiul rotund și lustruit. Călugărul, un Francez, îmi esplica de ce: cei din urmă călugări italieni fusese goniți de mal-aria, acea grozavă

mal-aria, care dă țăranilor din *Campagna romana* fața lor lividă supt pălăriile conice, și Francejii, veniți la 1868, au gonit-o prin răsădirea copacilor acestora, cari cresc, spune iel, bunătatea lui D-zeu de rapide. Acuma au acolo chiliile lor, fac siropuri, portofele, mătăniș, și se roagă celui de sus, supt ceriul de poveste, între trunchiurile lustruite ale eucalyptșilor.

— Mais on la sent encore, la mal-aria. . . .

În adevăr, un miros indescrribil, de putregaiu umezit, se ridică la doi pași de trandafiri, din tapșanul verde al grădiniș. Și mă gândesc la timpul, cînd copaciș nu crescuse încă și cînd nenorocișii aceștia, surguniș de lume, se otrăviau aice de mal-aria, rugîndu-se lui Dumnezeu să-ș scape, mulțumită encalyptșilor. Un Hristos livid se ascunde supt niște crengi, avînd la picioare o Fecioară care se roagă. De porțelan amîndoi, și, în colșul lor întunecos, iluzia răs-tignitului ie așa de complectă că te înfioră. . .

Mozaice romane în biserică: cele patru anotimpuri găsite la Ostia, splendide și fără noimă 'n biserică aceasta creștină, unde trei fîntîni, țîșnind din pămînt, au arătat locul

în care Pavel a suferit moartea prin sabie. Călugărul îmi arată stîlpul, de pe care capul apostolului s'a rostogolit în țărîină, și-mi spune istoria cu izvoarele : *c'est la légende*. Și de-o-dată-mi pare, că bătrînul cu barba sură joacă o comedie, și că nici iel nu crede în țîșnirea izvoarelor, în minunile sfîntului Pavel... minuni postume.

O altă biserică, împrejmuată de frunzele țepoase ale cactușilor. Păreți goi, cîte-o frescă jupită pe-alocurea. Pustiū și tăcere, ca într'o catacombă... Călugărul a rămas la ușă, plecat pe genuchi, cu mîinile pe lespezi răzimate, barba mare răsfirîndu-se...

Și ne ducem printre encalypti înalți, supt soarele cel cald, în șopotul fintînilor umbrite, pe cînd starițul, plecîndu-și capul ras la creștet, ca pentru o mătanie, ne lasă. Auzim pasu-i scîrșîind pe prundul aleilor, sunînd mătăniile în mîină, și nici o-dată în viață-mi n'am să uit copacii suptiratici, raiul de flori al grădiniî și călugărul bărbos rugîndu-se pe lespezi, în umbră de copaci și aromeală de trandafiri.

O stradă îngustă, garduri de nuiele, drum stricat de ploaie. Tot gura-leului albastră

și sulcina aurie plecîndu-se de pe garduri spre noi, tot soarele cald, ridicînd aburi de pe cîmpul umezit de ploaie. Încetul pe încetul, calea se lărgeste, castelele încep să se răsfire pe cîmpia întinsă departe, pînă se leagă bolta albastră de tăpșanele aurii. Singure roatele se aud băltăcînd în umezeala drumului, nici măcar un cîntec de greier ridicîndu-se, monoton și ritmat, în văzduhul tremurătoriu....

O căruță trece. Doi catîri grași își încoardă mușchii la deal, și, din enormul vehicul, oamenii se revarsa ca un rîu crescut de ploaie. Fete rumene, cu obrajii pîrliți, poartă flori aurite în codițe, bărbați cu cordele pe pălăria ca o căpățîină de zahar⁷: se pierd pe cărare, între gardurile de nuiele, în scîrțitul roșilor și hohotele de rîs vesel ale fetelor.

— *Vanno alla Madonna del divino amore, per l'amore di vino*, esplică rîzînd automedonul mieu cu musteți negre.

Nesfîrșiți țărani aceștia romani cu flori de aur la pălărie. Încă un grup trece, pe jos, la deal. Un moșneag bătrîn, gîrbovit se urcă pe carare. Are și iel flori, un smoc întreg pe biata lui pălărie ștearsă de soare

și de ploii. Rîzînd urcă la deal, bătrînul.

Și pe urmă alte căruțe, din care rîsul vesel se răsfață la soare, în care steclește aurul hîrtilor poleite, coloritul aprins al hainelor tărcate, catifeaua adîncă și plină de patimă a ochilor negri și mari. Soareleopotopitor face să stralucească bronzul figurilor de medalie, smulge scînteii din florile de la palărie, umple de o frumuseța leneșă, și cîmpiile tărcate și cărușile sgomotoase, ce urcă, în sunetul clopotelor, dealul umed, printre gardurile de nujie smăltate cu flori.

Apoi, iarăși, nourii se adună pe bolta schimbătoare a ceriului roman : răsăritul întreg ie dus în umbră, pe cînd spre apus razele joacă înca pe cîmpie și, colo departe, pe haosul albicios al orașului veșnic. Dominînd toată această mulțime de zidiri, cupola sfîntului Petru se zărește tocmai în marginea orizontului, așa de fină, așa de pierdută, că nu mai pare de cît un disc albastru-cenușiu, transparent și palid.

Nourii acopăr tot ceriul. Trăsura merge înaintea, pe cărări mari glodoase, în care se înnomolesc picioarele calului, ceia ce stîrnește toate blăstămurile ascunse în mințea băiatului celui bronzat la față. De la o vreme se oprește nesigur de cale, mornă-

ind: «*via latina, via latina*» și pornește iarăși pe același drum înainte. În sfârșit milul încetează, și trecem pe uscat. În dreapta, o cîmpie mare, fără copaci, fără altă vegetație de cît o iarbă săracă și mărunță, pe care pun petele lor sure cîte-va morminte răzlețe; în stînga, întinderea pierdută 'n noaptea, ce se c boară, a părților de lîngă Lateran.... Un stabiliment de băi, care pare cu desăvîrșire pustiū, arată odăile-î minuscule; din cînd în cînd vre-o trăsură trece, ducînd o casă întreagă de copii, supt paza unei Romane cu ghinzi mari de argint în pletele-î negre. Și, pe cînd trăsura intră în mahalalele orașului, unde boi anticî de pînc caldă se arată la fereștile pităriilor, Lateranul desfășoară fața lui pătrată, încunjurata de statui.

Un glas umilit și trăgănat la un colț de stradă: un om în zdrențe poartă pe un fel de cărucioară o gramadă de petici, din care răsare un cap de martir creștin din pînzele primitivilor, un bătrîn pe jumătate gol, cu fața lividă, barba răsfirată în valuri albe, ochii de mumie, mari și reci. Cărucioara merge încet, în hopuri, pe pietrele mari, batrînul în zdrențe păstrează nemișcarea lui

de piatra, și cerșitorul îngină umilit și trăgănat:

Il mio povero padre... Un vecchio ammalato... morto di fame... La carità, signori, carità.....

Noaptea se face tot mai adîncă, valuri de lucrători în veste colorate se revarsă pe strade, și din depărtare glasul calicului răsună înca pe stradă.

...Un morto di fame... la carità, signori, la carità... (1)

---

¹⁾ Vor mai fi fost sau ba din paginile ace-
tea scrise la Roma. nu știu. Manuscrisul păstrat se
oprește aici.

FLORENȚA

---

 e sărbătoarea lui Garibaldi, sfântul. acesta italianesc modern, cu beretă roșie, cămeșă roșie și plete sure.

I se ridică o statuie, mi se pare, de bronz ori de marmură. Și un jurnal din Roma, pe care-l cetiam în vagon, spunea cu laudă, că nici o neorînduială n'a avut loc în oraș cu prilejul sărbărilor!

Steaguri la ferești, pe finare, până și pe crucile bisericilor. Portretele generalului, de toate mărimile, de toate materiile, de la marmură până la teracotă și porcelană de Sèvres: veșnic bătrînul cu fața strînsă,

par'c'ar fi muiată'n piatră acră, cu ochii ascunși sub zbîrcituri, mititel și vii, musteața pierzîndu-se în valurile bogate ale barbei de Iupiter. Grupuri de Italiani limbuți și leneși se pierd în admirație, alții cutreieră stradele înguste și rău pavate. Din loc în loc, vre-un Garibaldian pune pata roșie a cămeșii lui învoalte pe negrul redingotelor și albastrul bluzelor. Girandole se leagănă la vînt, pe balcoane, de-asupra stradelor, pod fantastic și tărcat de finare colorate.

Și sara, finarele se aprind, lumea aceasta toată începe a furnica pe strade, înnădușindu-se și stîlcindu-se. Garibaldienii cei stacozii, ca raci fierți de mare, defilează în sunetul trîmbișilor, dezmoțîndu-și picioarele îmbătrînite, printre aleile de finare, ce se ogîndesc în Arnul poleit, țintat cu stele.

Îe un carnaval, foarte comun și foarte jignitor la ochi, care-mi gonește din minte Florența mea, tîrgul tăcut și bătrîn, adormit supt capacul de safir al ceriului, visînd strălucirea apusă de veacuri, cu biserici cioplite'n marmură, cu palate uriașe cît lumea și deșerte ca mormintele cele vechi, din care până și colbul suptire al ciolanelor s'a

risipit în nimic. Pe scheletul de piatră al cetății lui Giotto și Dante, mușchiul lacom și șiret al Italiei moderne s'a hultuit, rozînd horbotele catedralelor, dărîmînd pe încetul lespezile palatelor, îmbrăcînd în haina-i serbădă și murdară rămășițele de piatră ale reginii apuse, ale cetății alese între cetăți, ale *frumoasei* Florențe. Ie de o tristeță fără de nume și aici, ca pretutindene în Italia, colindarea stradelor vechi, în umbra clădirilor surite de vreme și adormite'n odihnă. Nicăiri aiurea mai mult de cît în țara aceasta vulgaritatea pretențioasă a veacului nu se răsfață, obraznică și prostească. Pare un palat ales, în care minunile artei se adăpostesc supt tavane aurite, în umbra tapiseriilor orientale și în care, pe o zi de răscoală, zgomotoasă și brutală, drojdia norodului pătrunde'n haine pătate de glod și de sînge, rupînd capetele statuelor, spărgînd cu ascuțișurile cuțitelor pînzele măiestre, în vîlvătăile focului, ce îmbrățișază, cu limbile lui vinete și roșii, păreții cei înalți. Idealizarea Italiei moderne ie imposibilă : trebuie ca idealizarea să fi ajuns o deprindere stilistică, un năsip de aur ce se pune pe hîrtia cea mai josnică pentru a putea

răsfrînge o rază măcar din lumile idealului pe urmașii Italianilor Renașterii. Lucirea lunecă pe aceste mutre leneșe și fără de expresie, pe acești copii decăzuți și zgomoțoși ai vechilor locuitori ai peninsulei. Ca și Grecul modern, Italianul modern se vede prin niște ochelari falși; însușirile strămoșilor șterg neajunsurile urmașilor.

Francezii au contribuit mult la crearea acestei Italii de convenție, în care tineri cu fața pîrlită și scînteietoare ridică serenade, pe corzile ghitarelor scobite, înspre balcoanele, unde iubitele lor își scaldă frumuseța în razele sentimentale de lună. Italia admisă ie un *pays de Cocagne*, care se pierde în negura visului în fața Italiei văzute, cu calici împodobind monumentele, cu mutre de spadasi ni orî de popi pe strade, cu toată această murdărie încălzindu-se la soare.

Crini și iar crin, răsfrînd la soare păharele lor de omăt, de la altarele de marmură orientală ale bisericilor până la mesele de lemn putred, pe care florărițile cele sărace înșiră într'un haos de colori, într'o simfonie de mirosuri, crini albi și galbeni,

potire mistice, în care doarme, ca o candelă într'o bazilică bătrână, polenul miroșitoriu de aur, — trandafirii cu frunza deasă, suptiraticele garofe. Pe străde înguste și pline de întuneric, din loc în loc, palatul străvechiu, care ocrotește în odăile lui pașnice și umbroase cofetăriile pline de muște ori milioanele bancherilor. Și clopotele sună prelung din turnurile în patru colțuri, cele de la Dom, vărsînd spre ceriū valuri de rugăciune, ca fumul ce se ridică din cătuile suflate cu aur; mai departe glasul clopotelor de la Santa-Croce ori de la Badia. Ritmat și plîngătoriu, cu o zguduire adîncă a văzduhului, simfoniă maselor de aramă se ridică, greoiu și solemn, din clopōtnițele de marmură scobită, plutind apoi, ca un glas al vremilor apuse, peste uriașul oraș, ce vuieste, supt soarele cald, între grădinile de alămăi, supt straja Apeninilor.

Din cînd în cînd pare că se potoale, și iar glasul adînc sună rar și plin, mistic și duios, scoborîndu-ți din urechi în inimă ca o amintire a vremilor de credință, ca o trezire a tainelor nedezlegate pentru veșnicie.

La fereștile unei spițerii, cu munți de amiant scînteietoriu, prin care se joacă soarele, tre-

zind scînteii în lustrul alb al mineralului, un Garibaldi pe pînză desfășură liniile-î rigide, fața severă, ochii mici și strălucitori, sabia tîrîindu-se pe un tăpșan imposibil de iarbă pentru o falsă pastorală. O mulțime tărcată se revarsă în spre primărie, părechii burgheze, lucrători în bluză, veterani stacojii; silabele sonore ale Toscanei sună dulce în aierul îmbălsămat de crini. Din ce în ce, cum pătrunzi mai adînc pe zgomotoasa *via de' Calzaioli*, amestec baroc de *loggie* antice, palate cernite și dughene moderne, lumea tot crește, îngrămădindu-se, scoțînd notele cele mai ascuțite din gîtlejele lor colbăite. Și de-o-dată strada încetează pentru a face loc rătundului împrejmuț cu ziduri al pieții Palatului Vechiu. Foarte vechiu palatul acesta, cununat cu un turn de 90 de metri: 600 de ani aproape, de cînd coace la soarele Toscanei îndoitele-î crenele sure, de cînd privește prin fereștile-î cu gratii piața, în care Hercutul lui Bandinelli ține supt picioare un Cacus, care nu pare tocmai supărat de nenorcita lui pățanie. În centru, lîngă fîntîna, prin care caii de mare fac sărituri fără păreche, veteranii se adună la sunetul unei trîmbițe, care sună pripit și aprins. Supt

bluzele cele roșii, toți abia-și mai aduc aminte de isprăvile trecute și ți-i milă când îi vezi paradînd pe piața încălzită ca un cuptoriu, cu păru-li sur aproape, abdomenele enorme și fața cîrmîzie, de pe care sudoarea le pică pe mustețile falnice, de adevărați Italieni moderni. Se pun pe mers într'o aureolă de colb, la sunetul trîmbiții zglobii, cu bandierele desfășurate la soare, pe cînd în palatul cel vechiu, încins cu patru brîie de ferești mărunte, lumea intră și iese, zgomotoasă și pripită, ca albinele înt'un roiu, pe vremea căldurilor înnădușitoare, cînd paiele grînelor pîrîie la soare, cînd doar prepeșița scoate glas prin miriște, și pădurile dorm tăcute, cu frunzele lucitoare și moarte de pîrjol.

Din *loggia dei Lanzi*, în față, sfătoasele Florentine fac un concert sonor și amestecat, pe cînd de veacuri Ahile cu chivăra'n cap duce trupul lui Patroclu și Perseul lui Benvenuto Cellini ține capul bieteî Gorgone, albastră-verzie la față și iea, de acel ton de cotleală ca smarandul, pe care anii îl dau bronzurilor vechi. Lîngă temeliile de marmură, un Florentin pîrlit la față, slab ca un compatriot al lui Dante, vinde zaharicale

bine-cuvîntate de muște pe niște pirostrii de lemn verde. Și veterani, colo departe, în spre Arno, se pierd ca o cordea roșie, pe pietrele dogorite.

În spre sară. Lucrători în bluze cutreieră strădele înguste, Italience cu fața plină și rotundă se pun pe sfaturi la ușile dughenilor închise. Departe sună clopotul de la Santa-Croce, întovărășind sunetul greoiu și solemn ce se revarsă din turnul Domului.

Biserica ie în lumină depălină, îmbujorată de raze, plutind, pare-că, în aureola uriașă pe care soarele apuind o revarsă pe marmura bătrînă, în floarea fildeșului. Porțile de bronz ale lui Ghiberti, «vrednice de a fi puse la poarta raiului», răsfață verdele bronzului între pătratele negre și albe ale Baptisteriului, ghemuit în mijlocul pieței, cu arcade mari umbrind păreții pe toate cele opt fețe ale clădirii. Sfinții de de-asupra ușii, pierduți în întuneric, pun pete mari negre pe marmura lucioasă.

Uriașul Dom adoarme în glasul greoiu al clopotului. Cupola lui Brunelleschi, apăsînd asupra întregii clădiri, cu masa ei scobită, îi dă un aer nepomenit de impuitor și de

veşnic. Pare că şiragul veacurilor s'ar desface până la nesfârşit şi milioanele zilelor trecute s'ar pierde în nefiinţă, fără ca o piatră să lunece din trupul solid al cupolei, fără ca de o linie să se mişte crucea, ce străjuieşte de-asupra uriaşului. Şi contrastul ie desăvârşit între faţa unită şi lucie a cupolei, pe care singure cele opt brîie, îmbinate sus, o pătează şi între făşada scobită ca o catedrală gotică, ciuruită de ocnite colţurate, în care dorm liniştiţi sfinţii mistici, cu mînille împreunate pentru rugăciune, cu ochii pierduţi în raiul fericirilor estaticе, cu trupul desăvârşit ascuns în creşii rochiilor slobode. De-asupra uşii din mijloc, madona păzeşte lăcaşul florii: «*Santa Maria del Fiore*», şi cele trei roze mistice, cu geamurile irizate, steclesc la razele de apus ale soarelui, ca nişte ochi de lumină într'un trup de piatră albă.

Ie gotic, dar de un gotic special Italiit, de un gotic sever şi rece, fără podoabe, corect. Nimic din estatismul catedralei din Strasburg sau al celei din Milan. Ameşitoarea bogăşie a ornamentelor, aprinsa şi nebunilor ridicare către ceriū, săparea sentimentului diafan şi nepipăit în piatra materială

și brutală, care se supțiază, se ascute, se idealizează, — nu intră în gustul locuitorului din miază-zî, om, care are senzația puternică, cu conturul ferm, și nu imaginația fără frîu. Dacă arhitectura aceasta a fost cu puțință în Milan, iea nu s'a putut naturaliza nici-o dată aiurea, în fierbintea Toscană, în Neapoli cea scaldată de mare. Pentru Toscan, sentimentul religios ie cu desăvîrșire altul de cît pentru Longobard, German pe jumătate, care a moștenit de la străbuni rugăciunile pierdute, aspirațiile estatică și nimicirea înaintea puterii fără margini a celui de sus. Ca și pentru Roman, ca și pentru Grec, religia ie concretă, înțeleaptă, burgheza aproape. În Roma, bazilica predomină, cu liniile moderate, cu întinderea mărginită și aparența corectă în severitatea iei; în Veneția cupola bizantină. Toscana ține mijlocul: fără să lepede cu totul înflorirea mistică și aprinsă a goticului, iea-l stavilește, îl îndreaptă, îl simplifică. Salturile nebune ale închipuirii sînt oprite; soliditatea înfrînge eleganța. Dimensiunile, în loc să caute a se urca fără sfîrșit către ceriū, oprindu-se din oboseală, pare-că, acolo unde piatra ori marmura ajunge la ultima lor mar-

gine de afinare, ideală aproape, sînt sobre, liniștite, solid legate de pămînt. Goticul de la Santa-Maria-del-Fiore samănă mai mult cu o friză din Partenon, cu o procesie panatenaică, de cît cu un cînt din Niebelungen, cu o pădure de fagi în mijlocul bălților neguroase ale Teutoniit. O arhitectură variază și ieă după locul unde o răsădești, și precum uriașul brad de pe munte se închircește în grădinile pline de soare ale șesului, colosul gotic ajunge în Italia la parodia de la Piza, lada de păpuși de pe marmurile Arnului, — Santa-Maria-della-Spina.

Înnăuntru, biserica pare mărită prin sărăcia podoabelor, prin puținătatea pînzelor. Cîte un învățat înfipt într'o ocniță, lîngă un pictor; cîte-o frescă pierdută. Un mormînt creștinesc din timpurile mucenicilor, cu sculpturi rare și pereții goi, de o nuditate de piatră vechie, severă și rece. Lipsa aproape desăvîrșită a podoabelor, goliciunea păreților fără pînze, statuile uriașe și rare tăind dur contururile lor în umbra bisericii, contribuie încă mai mult la liniștita măreție, la pașnica înălțare a totalului. Umbrele curioase, pe care fereștile colorate din tribuna sfîntului Zenobiu le aruncă pe marmură, pun un ton

de misticism, de fantastic religios în această solidă materie, iele singure. Ie mai mult de cît o biserică, ie *bazilica* în vechiul înțeles al cuvîntului, cimitirul gloriilor orașului și slava lui vie: mormintele se îngrămădesc în păreți, iele și statuile, — Poggio și Brunellesco, Giotto și Manetti. Goticul a rămas afară : înăuntru, soliditatea bazilicii, precizia contururilor, măsura evlaviei domnesc singure.

Aceiași lume și astăzi pe sgomotoasa *Via dei Calzaioli*, aceeași animație meridională. Or San Michele, bătrîna biserică de piatră, străjuită de sfinți colbăiți, domină, cu trupul său îngălbenit de vreme, strada zgomotoasă, mulțimea, ce se pierde în valuri către podurile Arnului.

O biserică foarte curioasă, Or San Michele, tot așa de curioasă cum îi ie și numele, cum i-a fost obîrșia : o hală de griu. Ie mai bine o jumătate de biserică, o biserică în rîndul de jos. De-asupra evlavioșilor sfinți, mîncăți de vreme și înnegriți de colb în ocnițele lor umbroase, ferestrele îmbrăcate cu perdele albe ale rîndului de sus încadrează cîte-o Florentină, coborîță, pare-că, dintr'unul

din tablourile lui Andrea del Sarto, cu fața rotundă și plină, ochii negri desfăcându-se pe obrazul aurit de soarele de miază-zi. Și, pe cînd sus glasuri aprinse cîntă și vorbesc, cu dulceața neimitabilă a dialectului florentin jos preuții rași varsă valuri de tămîie către altariul gotic al lui Orcagna, cu vegetații mistice de piatră, lîngă Madona cuminte și rotunzită în contururi a bătrînului Bernardo Daddi. Ie icoana adevărată a devoțiunii italienești, care anină candelile în gîtul Madonnelor și răscumpără un omor cu zece *Ave-Maria*. Un creștinism falsificat, greoiu de bogății, fără o picătură de idealizare, moștenitorul păgînismului roman, prozaic și vulgar.

În jurul bisericii, hala urmează încă; Florentinele în haine pestrițe vînd, strigă, cîntă, pe cînd, cu liniștea sculpturii, sfinții lui Giovanni da Bologna și Verrocchio se înșiră, ca o friză uriașă în jurul bisericii, serioși și stîngaci înca. Din vreme în vreme, cîte-o bătrînă mai evlavioasă face cruce înaintea sfinților bătrîni, urmîndu-și pe urmă vorba, și aceasta firește de tot, ca lucrul cel mai cuviincios de pe lume. Nu se anină Madonele în colțurile stradelor prin blagoslovita țară a lui Dante?

Dante reprezintă minunat de bine întreaga inimă italiană, întreg chipul de a cugeta și simți al oamenilor țerii sale. Ca ori-cărui Italian, credința goală, fără întruparea concretă, care o vulgarizează, i s'ar părea *prea urită*, falsă deci, pentru că aici, ca și în Grecia vechie, frumosul ie adevărat. Ca și Châteaubriand, iel crede, fiind-că ie frumos aceia ce crede, fiind-că morala sacă și estatică a religii lui Hristos i se arată lui supt haina de purpură a legendelor, supt desăvârșirea de contur a Madonnelor, supt coloritul orbitor al «*Învierilor*» și «*Anunțaiilor*». Luați «*Divina commedia*» nimic mistic, nimic din înălțările sublime ale sufletului către izvorul de bunătate și viață al asceților, nimic idealizat. Ie o țară ca toate cele-l-alte viața veșnică, cu cercurile ie de osîndiți vineți, cu valurile ie de plumb topit, cu chinurile fără de sfârșit ale nelegiuțiilor : o viață veșnică de carnaval. Sufletele se văd, se cunosc, vorbesc : de s'ar putea pipăi, ar fi oameni vii, așa cum i-a cunoscut în viață poetul comediilor divine. Nu ie de cît o înălțare a vieții, o mărire a ie, un efect de imaginație, un divin din aceiași categorie cu Madonele de porțelan, cu ochii de păpușă :

Deux sous avec miracle et sans miracle un sou.

Și tot această concretizare a unei religii sece și ultra-idealiste la început i-a câștigat și aureola nemărgenită, de care se bucură astăzi inspiratul din veacul al XIV-lea, Ghibelinul nenorocit, căruia spiritul de facțiune, ura învierșunată a *partizanului* italian, îi închidea porțile Florenței, acum cinci veacuri. Izgonitul are o statuie, cuvenită celui ce a făcut dintr'un dialect o limbă, într'o țară, în care, până la dînsul, nu iera nici-una. Ie acolo, în fața bisericii Santa-Croce, o biserică, în care singure proporțiile variază, deosebind-o de cele-l-alte. Supt boneta consacrată, o față ascetică, sculptată de gînduri, niște ochi cari *văd înăuntru*, supt fruntea de Roman, pătrată și joasă: ai crede, că ai pe sfîntul Anton și te-ai aștepta la o capod'operă de înstrăinare de lume, de idealism silit, aprins și amar, ceva ca operele sfintei Tereze. Nu. Ie Dante, care a creat o viață viitoare ciudată, carnavalescă și groaznică, de un epic sîngerat și livid, — poetul *comedii* divine.

Ploaia nu ie tristă în Anglia, unde și-a lăsat pecetia pe întreg chipul țării, nu ie tristă

pe cîmpiile întinse ale Rusiit, pe nasipurile Brandenburgului: în Italia din potrivă, iea ajunge lugubră, în acest cadru zugrăvit de vara veşnică, cu lumina soarelui potopitoriū. Şi astă-zī plouă, aice ca şi la Roma, ca şi la Veneţia, unde canalele mişcăū valuri cenuşii şi palatele se pierdeaū în neguri. De pe drumul capricios, care, îmbrăţişînd muntele, te duce la San-Miniato, oraşul pare pierdut, departe, într'o vedenie de vis, un haos de clădiri cenuşii de-asupra cărora cîte un turn privighează; o mare de zidiri adormite supt ploaie, peste care, măreţ şi greoiū, cupola Domului se întinde, paşnic.

Un miros de ploaie de primă-vară, în care ceva din parfumul florilor de cîmp, din rasuflarea frunzelor dogorite de căldura, din aburii penelor colbăite ale vrăbiilor ce staū grămadă supt crengile îngreuiate de apă, se amestecă, se poartă prin văzduh. De-o parte şi de alta a şoseliit, ce se ridică din ce în ce, înfăşînd dealul de lut cleios cu cordeaia ieī lată, piniī maritimī înnalţă creşetele lor ce merg suptiindu-se ca o clopotniţă gotică, spre ceriul, care pare ud şi iel de ploaie, greoiū şi vătuit. O mocneală tristă apasă peste toate, şi numai, din cînd

nd, în această liniște nețărmurită, în această moarte de zgomot și de mișcare a firii întregi, o foșnire de vînt spintecă marea monotonă a nourilor, și atuncea, în apusul limpezit o leacă, Apeninii se desfășură ca un fund de scenă monstru, în depărtările cenușii.

Ajungem la San-Miniato: tocmai în vîrf, o biserică, împrejmuită de ziduri, lîngă care o femeie cere, supt ploaia ce se cerne din streșini. Ușile toate deschise lasă privirea să pătrundă în bazilica deșartă, cu mozaice vechi pe lespezi. Din loc în loc, la fie-care pas aproape, o grămăgioară strălucitoare de flori de aur, lîngă pietrele cu inscripții latinești: ie pentru morți. Ieste unul mai privilegiat între mormintele acestea, groapa unui duce, o miniatură de duce sculptat pe piatra albă: avea cinci ani. Un înger cu aripile întinse păzește de-asupra.

Și apoi, tot prin ploaie, la *Cascine*, «șoseaua» Florenței, în capătul căreia un rajah indian, rătăcit aice, doarme somnul de veacuri, în urna lui de aur, om al soarelui ferbinte, ființa Indiei tainice, cu jungle întunecoase... Picături mari de ploaie se preling pe pietrele albe ale rătăcitului rajah.

NAPOLI

incolo de Campagna romana, Apennini încunjură drumul cu prăpăstioasele lor stînci acoperite cu păduri. La lumina soarelui, vîrfurile și creștetele staū adîncite 'n umbră, pe cînd văile, ce le brăzdează cu creștăturile lor paralele, strălucesc aurite de lumină, cu o ușoară ceață violetă ce pare a pluti de-asupra copacilor, ca și cum ar fi sufletul fermecat al pădurilor bătrîne. Veșnic, pe întinderi nesfîrșite, aceleași păduri, aceiași munți....

Pe urmă cîmpia, cu umbroase paduri de fagi, legate cu viță de vie horbotată la margini. Soarele apuind pare că aleargă printre trunchiuri, ascunzîndu-se după iele și ieșind iar la lumină. Une ori, cînd trenul merge mai răpede, mărul de aur pare că se sfarmă în bucăți, prelungindu-se, aruncînd șuviți mari de lumină, pe frunzele colbăite.

Și, de odată, la capătul cîmpii, Napoli.

. . . . .
 Ie un balamuc, un vuiet fără de nume aici la gară. Într'un colț, niște baieți pîrliți la fața, cu șăpci negre de mătăasă pe cap, se trîntesc, se alungă, urlă, chiuie, într'un nour de colb, supt ultimele raze ale soarelui apuind. Unul singur are o îmbrăcăminte mai omească: sînt între dînșii paltoane lungi pîna la călcăiele goale, care par a scuti pe purtătorul lor de cămeșă și alte accesorii. surtuțe fără de nume și fără de culoare, cămeși indescriptibile. Și toți se uită serios, fără un zîmbet pe față, cu niște ochi mari negri, muiați în cerneală.

Mă suiū într'o trăsura. Doi din baieți se pun pe capră, un al treilea s'a prins, Dumnezeu știe cum, în coadă. Strade late, neregulate, cu casele trîntite la întîmplare. Colb

și zgomot. Într'o răspintie, un șarlatan ține lungi discursuri, care trebuie să fie foarte interesante, judecînd după toți ochii aceștia, cari se uită țintă la învățatul doftor popular, în jurul trăsurelii lui pline de toate leacurile de pe lume. Doi pași mai departe. o ceată de băieți fac echilibristică, suindu-se unul pe spatele altuia pentru a luneca pe urmă în colbul fin și alb, care li slujește de pat toată ziua. O mulțime enormă și gălăgioasă însoțește din urmă și pe de lături un regiment de soldați de linie, amestecînd glasurile cele mai nepotrivite din lume cu sunetul ascuțit al trîmbișilor. La stînga, de-odată, un deal se desface, cu niște case mari, galbene, pierdute în vîrf, și de la care pornește un haos de alte zidiri de toate mărimile, albe la ultimele lumini de apus ale cerului. Pare ca de sus un vrăjitoriū le-a rostogolit pe costișă, unde fie-care s'a oprit la întîmplare. Teatre curioase deschid porțile lor mari deschise, căptușite cu afișe multicolore. *Teatro delle follie*: prin canaturile date într'o parte se văd cîți-va stîlpi întunecați, părăi mînjiți, aparența unui interior de crîsmă, din care ar lipsi numai gărăfile pîntecoase. Apoi, în dreapta, în stînga, teatre și

iar teatre, toate întunecoase și sordide, cu ușile mari deschise, de pe care afișe rupte spînzură ca niște steaguri ciuruite de gloanțe. Un arsenal negru, de o negreață de lemn plouat și vechi, cu soldați ce păzesc prin îngrădituri, așa că nu se văd de cît de la supțiori în sus. Și portul întinde catargele plecate, de care funiile se leagă ușoare și fine, ca niște ațe de paianjen, pe ceriul de sără, albastru deschis, tivit în spre apus cu o dungă violetă întunecat ce se pierde în roșietic, și pe care nouri suptiri, cu desăvîrșire trandafirii, plutesc ca niște eșarpe de mătasă.

Apoi pe strade la deal, pietruite cu lespezii mari rombice, pe care roatele suna sgomotos, mergem fără sfîrșit. Birjarul pare că nu-și știe drumul, și din cînd în cînd îl văd cu fața apoplectică întoarsă spre mine, mornăind numele hotelului: «Belle-vue, Belle-vue». — Un domn galonat ne scapă : ie portarul otelului negăsit, care se suie în capră, lăsînd pe băiatul de acolo să-și urmeze călătoria aninat de coada vehiculului mieu. Și ajungem la o căsuță cucuiată pe deal, unde o cocoană grăsulie-mi arată de pe terasă o căpățină de zahar pierdută în noaptea stropită cu stele : ie Vezuviul. Un

panaș de fum plutește veșnic pe vîrf. Lînga mine, trîntită pe două scaune, o babă englezească visază, ica știe la ce și la cine, și — o mierare! — în salonul din mijloc, alătura cu o scrisoare autentică a lui Garibaldi, o «*Revue internationale*» din 1887 doarme lîngă gramatica lui Curtius!!

25 Maiă.

Ie sărbătoare astăzi: tapete roșii și perdele tivite cu aur acopăr mormintele cele vechi, pe care le poți vedea numai furișîndu-te supt ochii încruntați ai preotului, în mijlocul uimirii credincioșilor, ce privesc cu groază pe apostaiți ce nu pleacă genunchiele asupra mozaicelor de porțelană. Toți în haine de sărbătoare, rași, pomadați, corecți: femeile poartă rochiile bătătoare la ochi. Prapuri de purpură deschid calea procesiunilor, pe stradele picurate de ceară.

Am văzut un giuvaeriū de bisericuță vechie, *l'Incoronata*. Te coborî pe scări înnuntru: întunerec și umed, o pivniță, în care măcar nu mirose a tămîie ca aiurea, ci a ceapă. Picturi de Giotto, pierdute sus, într'o galerie, și pe urmă grozave figuri moderne de porțelană colorată.

O porțelana vulgara, cu colorile așa de barbare, încît îți rînesc pare-că ochii, o porțelănă industrială și științifică, așa de îndepărtată de statuetele lui Luca dela Robbia, grupul de la San Domenico,¹⁾ sfinții de teracotă, dureroși și rugători, Hristosul sfîșiat, cu genunchiele vinete, culcat în groapă.

De pe strada Santa-Lucia, marca se desfășură fără de sfîrșit, pierdută în brume ca liliacul, pe care zădarnic cearcă să le patrunda pîrjolitorul soare de miază-zi : corăbii trec departe, lăsînd dungî de argint pe ape, luntri negre aleargă gingaș pe valuri, cu pînzele umflate și catargul drept spre ceriü. Pe mal, lazzaronii dorm trîntiți, cu fețele lor pîrlite și simulacre de haină coperindu-le trupurile, în fața mării dumnezeiești, supt soarele potopitor de cald.

Pe deal, la San-Martino. În dreapta, încă odată orașul se desfășură, cu nenumăratele-i copereminte roșii și albe, ca un mozaic neregulat și splendid, ce se ascunde în vale și se cațără de părății căptușiți cu livezi ai dealurilor. Un semi-cerc, un pătrar de lună, de la palatul Capodimonte până departe pe

¹⁾ Probabil o amintire greșită.

Riviera di Chiaja : plutind de-asupra acestei mări de acoperişuri, cupolele rotunde privitygheaza, amestecînd tonurile lor plumburiî sau de porţelană tărcată în acest turn al lui Babel de colori. Casele roşii şi galbene, bisericile cu turnurile lucitoare, supt soarele acesta fără părechie, plutesc în lumină.

Împrejmută de dînsele, marea, pierdută într'o ceaţa suptire, cu valurile de un albastru desăvîrşit şi catifelat, se leagănă la vînt. Pe întinderea uriaşă corabiile par abia nişte frunze mari negre nemişcate, şi pînzele umflate ale luntrilor zboară ca păseri de omăt pe oglinda de safir a Tirenienii. Şi, ameninţător, la o parte, Vezuviul întinde coastele-î coperite cu vii, avînd în vîrf veşnicu-î şfichiū de fum, care, izvorînd din gura colosului, se răsfaţă colo sus într'un nou raş alb şi scărmănat. Alte dealuri, munţii depărtaţi, pierduţi cu toţii într'o ceaţă de poveste, albastră şi limpede.

San-Martino ie închis, tot aşa şi Muzeul de acolo... ie groaznica lor Duminică. Lîngă o dughieniţă plină cu şipuri de licoare de-a călugarilor, o crîsmă singură poşteşte cu uşa deschisă musafirii. Un băieţandru oacheş soarbe dintr'un păha r pe jumătate deşert,

lingă o garafă simțitor scăzuta, și, la o masa murdară, în fața lui, o adorabilă copilă ba-laie, cu profilul de Rubens, îi rîde în ochi, provocător și murdar.

26 Maiü.

Pausilipul, vechia curmatoare de necazuri a lui Maecenas, se desfășură, pe dealuri de lut, îmbrăcate cu livezi. Cîte o peșteră se înfundă fără de sfîrșit, deschizînd veșnic gura-î de întunerec, pe alocurea, petece albastre de mare se ivesc pe după crengi. Un miros de *drobițe* plutește în văzduhul străbătut une-orî de mirosul sălcii al mării, adus de adierea vîntului, pe aripile lui răpezi . . .

Pozzuoli își răsfire casele, chiar lingă țarm, tivit cu dunga îngustă a drumului colbăit. Le iarăși sărbătoare, se vede. O muzică militară bate din talgere pe o piață, marinarii de toate neamurile mînîncă cireșe însemnate de muște, și, în jurul unei fîntîni pretențioase, care varsă apa pe stradă, copii se trîntesc în glod. Coloanele templului lui Serapis se vad înnegrite și mîncate de scoici, și sus, la Solfatară, bolnavi merg sa se otrăvească cu mirosul groznic ce țîșnește de

acolo din pământ, cu un zgomot asurzitor. Un principe napolitan, cîrmuziū la fața, cu ochii negri, în friguri, cutreieră cu pași nesiguri aleile.

27 Maiū.

Azi trebuie să merg la Vezuviu. Mă scoldez de dimineață, pe la vre-o 5, cînd ceriul albastru deschis are limpezeala unor ochi de copil, care se trezește. Lume enormă pe strade: omnibusuri fără de număr. Zgomot pe trotoare. Până și lazzaronii de la port sînt treji și trîntiți pe pietre: cu fața spre soare-răsare, așteapta să adoarmă din nou aici, pe mal, unde numai soarele li pare destul de cald și somnul dulce.

Printr'un haos de case, prin coclaure de uliți fără de sfîrșit, până la piața Marinei. Aceiași mare pierdută în brume, pe care leneș se poartă aripile de omăt ale lîntrilor pierdute, *Lanterna* dominînd întinderea cu sulu-i trandafiriū. Pe urmă Resina, unde sumedenie de oameni mă încunjură, propuindu-mi suirea Vezuviului, în toate limbile, cu glasurile cele mai felurite. Unul are mutra desăvîrșită a Italianului: oacheș, ochii negri și vii, pălăria pe ceafă, un om pe care

n'aş vrea să-l întilnesc într'o pădure unde am fi singuri amîndoi, altul ras corect ca un Englez, cu două favorite, atîrnînd deplorabil pe faţa-î stropită de pistruie roşietice. Şi mergem înnainte, cu doi cai, cari la fie-care mişcare se pălesc unul de altul, pentru a sări imediat în sus, indignaţi...

Vii şi iar vii, pe haragi lungi, cu viţele aşezate de a curmezişul. Din loc în loc cîte un cireş cu fructe roşietice ori un *moşmol* cu frunze lucitoare. *Drobiţe* mărginesc drumul cu horbota lor aurie, vărsînd miros nepomenit de dulce în văzduh. Şi de ce mergem, făcînd brîie în jurul muntelui, Napoli se desfăşură colo în vale şi marea albastră şi înnălţimile transparente ale Ischiîi.

De-o-dată verdeaţa încetează. Pe cînd în dreapta viile mai cresc încă, pe această ţărnă cenuşie de lavă pisată, în stînga, loştopanele negre singure arată la soare cîmpiile lor nesfîrşite, care par brăzdate de o mîină nevăzută, samănă cu o mare înţepenită, închiegată în mijlocul unei furtune uriaşe, o mare de iad, cu apa cătrănie. Pê alocurea lava se înfăţişează ca nişte trunchiuri noduroase şi uscate, culcate de veacuri, aici, în praful vînat şi adînc, de o adîncime aşa de mare,

că picioarele-ți dispar literalmente supt aceste grămezi enorme de cenușă caldă. Și mă uit cu jale la drumul Englezului Cook, frumos și neted ca 'n palmă, pe care missele cu dinți lungi se primblă în vago-nete.

Și, de-o-data, n'am mai văzut nici marea albastră, smăltată de albele aripi de pînză ale luntrilor, nici orașul întins supt picioarele mele, în chip de triunghiū urieș, pe malurile marii, până pe depărtatele cîmpii. M'am întors, mort de oboseală, pe spinarea ghi-zilor, pe cînd colo sus, fumul veșnic al vulcanului părea că-și bate joc de jalnica mea întîmplare.

28 Maiū.

Prin Vomero, la muntele Camaldulilor. Ie amiazi. Supt căldura amețitoare, nici-o șoapta prin frunziș, nici un tremurat de aripe în pădurea de lîngă sat, un sat, care samănă foarte bine cu o mahala de oraș mare. Strade pavate, plăci de marmură în răspintiū, o dughiană de pălărier, cu cîteva hornuri la fereastă. Pădurea ie rară : molifți înalți ridică sus stogul lor de frunze ascuțite și fine, de un verde albăstriū. Dru-

mul merge pe o muchie, de pe care ochiul pătrunde în tot acest întins defileu de compacii supțiratici. Din loc în loc, câte-un măgar, un măgar cuminte, tremurînd din urechi la soare, niște urechi fantastice pe acest trup gracil și slab. De-asupra, pe cei doi desagi, ce atîrnă de-o parte și de alta a răbdătorului dobitoc, până la pîntece, vre-un moșneag cu șapca neagră și obrazul ras și dubit la soare, orî câte-o Napolitană cu pălăria de paie plecată înnainte, umbrindu-î fața, mai tot-de-a-una bătrînă și sarbădă. Se pierd pe cărare, și drumu-î așa de uscat în cît multă vreme încă răsună pocnitul copitelor, ritmat și leneș. La o răspintie, în marginea unei alte păduri, un șir întreg de măgari ni iese înainte, serioși toți și de o lene nepomenită în toate mișcările lor, ducînd pe spinare niște enorme grămezi de vreascuri, cari-î fac să samene cu niște arici fantastici, cu urechile lungi și coada supțire. Departe tocmai, doi flăcăi bronzați la fața, cu cămeșa albastră căscată pe piept, îi urmăresc cu ochii, țipînd ceva în limba lor așa de tare și aprins, în cît socoți cuțitele aproape de-a ieși din teaca.

Ne-am oprit înaintea unei osterii. De-o

bucata de vreme, doi copii ne urmăresc, un băiat și o fată. Iel ie îmbrăcat ca toți țărani de pe aici, iea poartă pe un trupușor de gîndac o rochie de lînă tărcată, ale careia colori vii se potrivesc de minune cu obrazu-i de țigăncușă, lucind la soare. Ne duc la mănăstire, unde femeile n'aū voie să intre, Dumnezeu știe de ce. O poartă mare zăvorită, înaintea căreia un om se odihnește..... de prea multă odihnă, una din acele fețe de țărani napolitani, indiferente și adormite. Sună dintr'un clopot ruginit, și la o ferestuică, de-asupra, un călugăr iese cu capul pentru a-și observa musafirul. Se vede că mutra mea-l asigură, de vreme ce îndată după aceea aud sulul de fier lunecînd cu zgîmot în verigi și-l văd înaintea-mi, un moșneag alb ca omătul, cu ochii buni, îmbrăcat într'o rasă de postav alb, încins cu o frînghie. Mă primește zimbînd și iar zimbînd mă poartă prin coridoare lungi de mănăstire cu colonete albe și inscripții latinești. La 'stînga, o ușă, care duce la un cîmp de grîu aproape copt, cu spicele grele, făcînd paie să atîrne în jos, și la o bisericuță cucuiată pe un deluleț, îmbrăcat cu trifoii trandafiriu și *drobițe* aurii și aro-

mite; apoi, pe niște porțițe, la o cărare strîmtă, mărgenită cu viță de vie verde deschis, taind în curmeziș cenușiul negricios al haragilor de plop. La capăt, o terasă vechie, încunjurată cu lespezi, avînd în dos o bancă cu mai multe despărțituri, care pare furată dintr'un amfiteatru antic.

Ie cea mai frumoasă vedere din tot ținutul. La dreapta, pădurile se țin lanț, și privirea, lunecînd pe trunchiurile umbrite, se oprește numai la tăpșanele de iarbă lungă și matăsoasă, presărată cu mierea-ursului vînată și nalbă galbănă. În față, marea, așa de albastră că se întrece cu cerul, care, iel, sus, pare o mare de lumină, un ocean de safir topit, de o stralucire orbitoare. Insulele o pătează: Nisida în față, pe stînci negre, țîșnită din mare, prin puterile cele ascunse, care clocotesc aici supt coaja de cenușa vulcanică, des scuturată de cutremure. Alt foc decît al soarelui se ascunde acolo jos, urmînd lucrarea-î tainică și necurmată și ridicînd din vreme în vreme acoperișul acesta șubred ca pe o jucărie. Insulele apar și dispar ca într'o feerie, la porunca întunecatului Hephaistos, care-și fierbe lava în căldările de supt pămînt, șiroaiete

de lavă se revarsă peste cîmpii, și orașe întregi se îngroapă, cu oameni cu tot, supt potopul cenușii calde a vulcanului. Ie aici aproape uriașul cel rău, Vezuviul, depănînd pe crater sulu-i de fum, ce se răsfiră 'n nouri, și, văzut așa de liniștit, îți pare un munte ca toți cei-l-alți, căruia fumul ce revarsă îi dă o frumuseță mai mult și care, de-ar fi mai mic, ar sămăna cu solfatară de la Pozzuoli, dealul acela incrustat cu cristale de pucioasă, care par un omăt de aur palid. Și, mai jos, din spre Resina, Herculanium doarme de veacuri, mai încolo Stabiae și dincoace ruinele ieșite la lumină ale Pompeii, toate adormite în spasmele durerii, supt capacul de cenușă întărită și împietrită, ce li slujește drept sicriu. Deasupra orașelor moarte, via crește acuma și iarba verde, ca și cum nimic nu s'ar fi întîmplat, morții n'ar dormi jos, strîmbați de ultimele dureri, nici Vezuviul n'ar amenința din față. Veșnica nelogică a naturei, cea mai sîngeroasă dezmințire a copilăreștilor pretenții, pe care omul, acest «mușchiu»¹⁾ crescut pe fața pămîntului, le ridică asupra

---

1) *Espresia* ie a lui Taine.

mamei lui vitrege, enormei naturi, inconscientă și fără țință. Și aș vrea să văd pe Leon al XIII-lea predicînd bunătatea fără de sfîrșit a Proniiei cerești, pe cadavrele împietrite ale celor trei orașe.

În stînga, Napoli, prelungit prin dunga trandafirie a Sorrentelui și Castellamarei, departe Ischia pierdută în brumă, în față cu stîncioasa Capri. — «Trebuie să mai stai, îmi spune călugărul, la asfințitul soarelui ie mai frumos, se duce bruma...»

Îi mulțămesc și mă întorc spre poartă, urmărit de glasul bătrînului, care-mi spune ticăloșia traiului lor, cum li s'a vîndut mănăstirea, lăsîndu-i pe stradă, *messo sulla strada, signore, poveri vecchi...* Și mă întrebă iar, cu ochii lui cei cumiņți, de nu-s Napolitan.

Mă simt măgulit în știința mea de poliglot și-i răspund, cu cea mai mare seriozitate posibilă, că nu, Napolitan nu-s, dar Roman, venit aici cu afaceri. Bietul moșneag mă crede și-mi spune că sînt și la dînsul în mănăstire Roman, «frați de-ai dumitale, *de'vostri fratelli*», închizîndu-mi ușa.

La întors, aceiași măgari liniștiți, același sat modern, ba, mai mult, același moșneag cu pleoapele roșii, dormind pe o piatră, în um-

bră, lângă o exploatație de pucioasă, cu emanații nesănătoase.

28 Mai.

Pompeii ie dezgropat întreg aproape. Un târg întreg de ruine, care pare ars ieri de focul Vezuviului. Stradele se înșiră printre case acuma, ca și cu aproape 2000 de ani în urmă, cu lespezi groase plumburi, prin mijlocul cărora pietre mai ridicate ajută să treci de la o parte a drumului la alta. Casele sînt deșerte acuma: făcătorii de săpături au găsit cu cale să le curățe de toate mobilele pentru a le duce la Napoli și n'au lăsat aici decît părăzii goi, acoperiți încă cu fresce splendide. Ie o pictură deosebită, pictura aceasta murală a Romanilor, sămănînd pare-că în îngrijirea stîngace a contururilor cu aceia a prerafaeliților, dar cu mai puțin ieratism, mai multă libertate și une ori un realism pronunțat. Sînt fructe minunate, prin aceste *triclinii* vechi, fructe cu toată frăgezi-mea lor de viață vegetală zugrăvite, de maiestri obscuri și necunoscuți. Arabescurile antearabe ar putea rivaliza cu cele din Alhambra ori din întunecatele palate ale Marocului. Cînd

am fost în vechiul oraş, în colţul unde se mai fac săpăturile, lucrătorii scosese de supt cenuşă o casă cu trei rînduri, pe ai căreia părăi nişte cocostîrci pe fund negru ierau zugrăviu cu o dibăcie, la care pictura a ajuns tărziu numai după învierea iei. Am văzut pe urmă frescele de la muzeul din Napoli — *affreschi pompeiani*, — care țin vre-o şapte săli, şi aici frumuseţa şi plenitudinea zugrăvelii sînt uneori cu desăvîrşire de mierare. Sînt între iele cadre mari: un Herakles cu Omphale ori un Perseu liberînd pe Andromeda, dintre cele mai bune. Trupurile sînt cu mîna sigură delincate pe părăte, coloarea, în care un galbăn roşietic special domină, ie încă proaspătă. Acciaşi îngrijire pentru detaliul anatomic bine observat şi înfăţişat, acciaşi viaţă a cărnurilor goale şi coapte la soare. Ieratismul de forme, rigiditatea tipicală a contururilor se găsesc numai în mormintele de la Capua şi Paestum, unde s'a descoperit preţioasa frescă a razboinicilor Samniţi. Şi dacă pictorii italieni aū precurzorii între necunoscuţii zugravii de case ai oraşului de provincie Pompeii, acelaşi lucru şi cu peisagiştii flamanzi. Cîte-va zeci de

peisage din Pompeii, Herculenum și Stabiae, se desfășoară pe tencuiala pereților, unele în medalioane, câte patru de tablou, altele separate. Fațade de temple, case răzlețe, capete de câmpie, în acea lumină, care dese ori se întâlnește în tablourile lui Claude Lorrain, mai asămănătoare cu acestea încă prin ruinele antice presărate în verdețea câmpiilor ori umbroaselor păduri. Scene realiste apoi: femei gatindu-se înaintea oglinzilor de bronz sapat, cu fața lustruită, luând boiele din vasele păstrate încă, una zugrăvind cu modelul pus înaintea ei, apoi scene din *forum*, negustorii și procese între coloanele strălucitoare de lumină.

Sculptura se simte și iea de această tendință generală către realism, care domină prin ultimele timpuri ale imperiului: pe lângă nenumăratele statui de divinități, portretele calarilor ale lui Nonius Balbus și fiului său, foarte exact reproduse după natură, cu toate zbirciturile bătrînului, cu toată elasticitatea de carne și gracilitatea de contururi a tinarului. O grupă de toată noștimada duce până la capăt această tendință de a ciopli în marmură lucrurile văzute: un țăran gol, cu o legătură numai la mijloc, gătește un porc, răzîndu-l, pe cînd fecioru-său,

un băiat de vre-o doi-spre-zece ani, grămădește vreascurl supt căldare. Ți se pare, că acest grup a fost săpat în veacul al XIX-lea, și nu cu atîtea veacurl înainte.

Casele sînt toate aproape cu un lux de bun gust clădite. Împărțirea ie mai pretutident ca în casa lui Pansa, cea mai regulat zidită din toate. Prinr'un vestibul strîmt, cu podeaua de mozaic, intri în *atrium*, de-asupra căruia, prin deschizătura luminoasă a *compluviului*, apa curge în *impluvium*. În dreapta și în stînga, camere de oaspeți, marî cît niște saltare de scrin, în față, după un alt șir de odăi, stîlpii peristilului, continuați cu *oecus* și une-orî cu grădina de fructe. Sînt împodobite cu coloane colorate sau îmbrăcate cu stuc, cu tablourî murale, cu pavage de mozaic, care nu cedează, de sigur, celor mai frumoase mozaice creștine, acelu de la Santa-Maria Maggiore, de pildă, orî de la Santa-Pudenziana. Mozaicul joacă un rol covîrșitor în casele acestea și, mai pretutident, tablourile alcătuite din pietre sînt mai realiste decît cele-l-alte. La intrare, cîte un urs, cîte o mască, orî vre-un cîne încrunțat; în interior, adevărate covoare de mozaic, pre-

cum splendida bătălie de la Issus, găsită la 1831, cu biga minunată a lui Darius în fața.

Toate sînt boite din spre stradă cu roșu ori alte colori mai întunecate, arătînd trecătorilor un zid închis, străbătut de ferești rare și înguste. Cîte un balcon se întindea în afară une-ori : unul se mai cunoaște și azi. Dughienile de vin sînt mai numeroase decît toate cele-l-alte, cu urnele înfipite 'n piatra, care formează un unghiū drept. Din loc în loc, cîte-o «*osteria*», cum îi zic ghiziū, cu fresce de oameni cinstindu-se, ori, de sigur, vre-o bărbierie, cu firide pentru sopoane și dresuri, cu scaun de piatră pentru clienți, cari ascultaū, cîtă vreme industriașul îi curăția de podoaba capului ori a bărbii, nenumăratele *potins*, ce se debitaū la Romani în dughienile *tonsorilor*. Dincoace, morarul măcina grăunțele în morile de piatră, mai departe togele se spălaū de *fullones*, oamenii înstăriți aici, de vreme ce ridicaū o statuie Eumahiū, *denariis propriis* și nu *pecunia publica*. În mijloc forul întinde coloanele-ī dărămate, presărat cu pedestale, supt templele lui Iupiter și Apollon, care-l privighează, lîngă bazilică, ce dă în strada marină. Pe urmă cele două teatre la o parte, mai

incolo amfiteatrul de pe deal, termele, păs-trate minunat de bine, cu stucul încă pe pa-reți, conductele de plumb neatinsc și băncile de bronz ale lui Vacula la locul lor.

Un singur lucru lipsește : oameni; ba nu. Sînt, ce-î dreptul, vre-o zece la muzeu, în toate posturile posibile, înlemniiți de agonie, îngropați în cenușa vulcanului. Și iel, Vezu-viul, se profilează pe ceriul albastru ca un munișor de mîna a doua, deșirînd veșnic șfichiu-î de fum, pe cînd urechielnița întinde frunze la soare, șopîrlele de ruine se întind pe pietre, cu ochii lor de candelă, și caz-maua sapătorilor sună pe lavă.

Sara.

Vezuviul ie neliniștit. Fumul alb a dis-parut; ie întunecat acuma, și, ca și cel de la jărtfa lui Cain, se tîrîie spre pămînt, ame-ri înșator, tot în direcția Pompeii. De pe gura, sus, cîte un glob de foc se ridică, pentru a se coborî iarăși, ca o candela ce se stinge. De n'ar fi mișcarea aceasta rit-mată, ai crede, că luna se ivește, roșie și sîngerată, ca toamna pe brumă, de-asupra vulcanului. Ie lava, care forfotește în fund, în căldările cele veșnice. Din cînd în cînd

mărul de sînge zvîrle scînteii, ce se pierd pe coaste, în spre Castellamare.

Și marea-î liniștită, cenușie în noapte, cu stafii de corăbii, ce o despica a lene. Ținte de aur pe covorul de safir al ceriului. Un glas cîntă pierdut, nu se știe unde, și, colo, pe dealuri, lumini se aprind ca alte stelc, mai jos, neregulate și rare. Zgomotul cetății suna departe...
